

म. ग्रं. सं. ठाणं

वेपथु क. सं.
सं. नं. १२५३

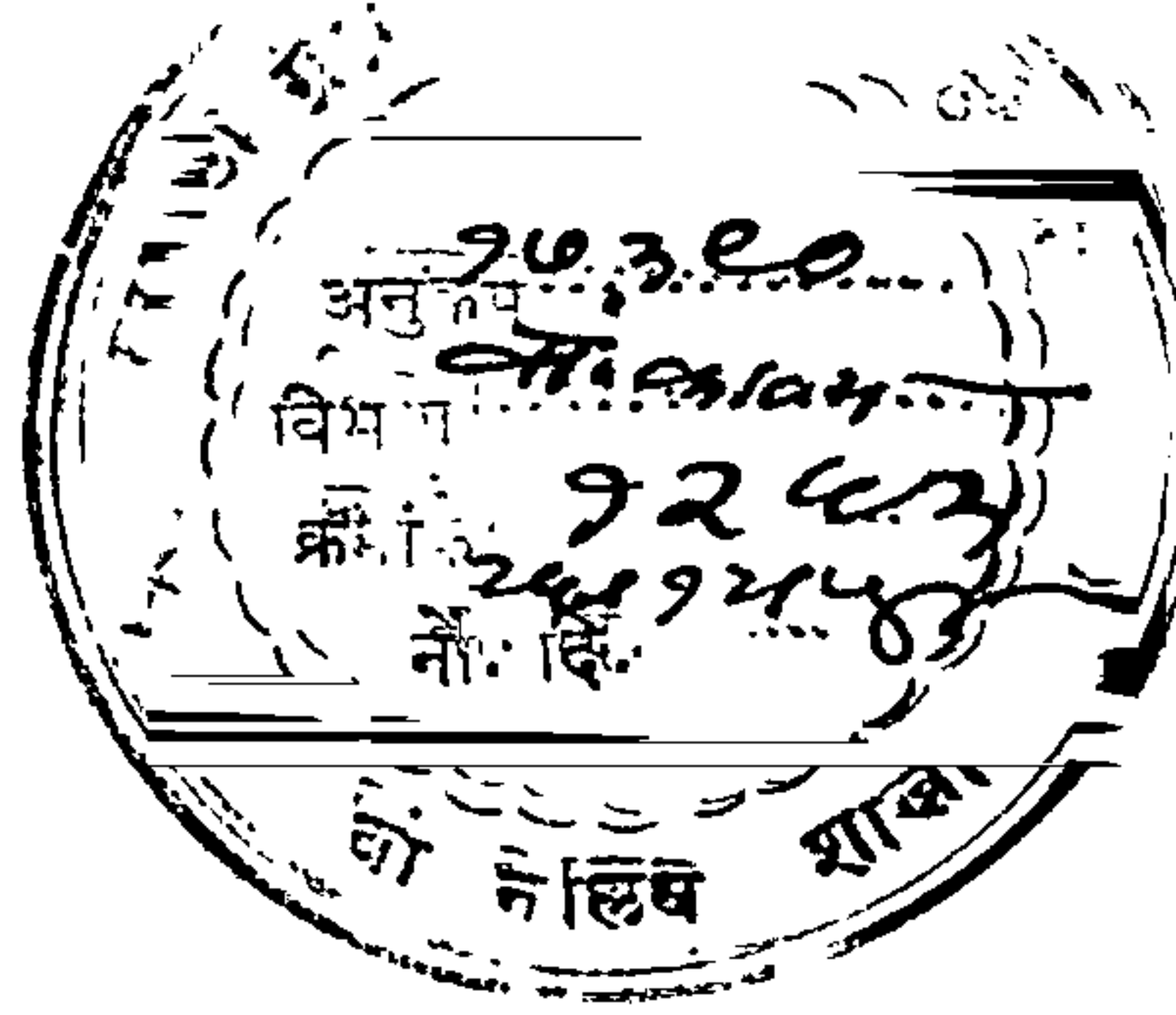
REFB 0008354

REFBK-0008354

शान्ति

गिरिजा

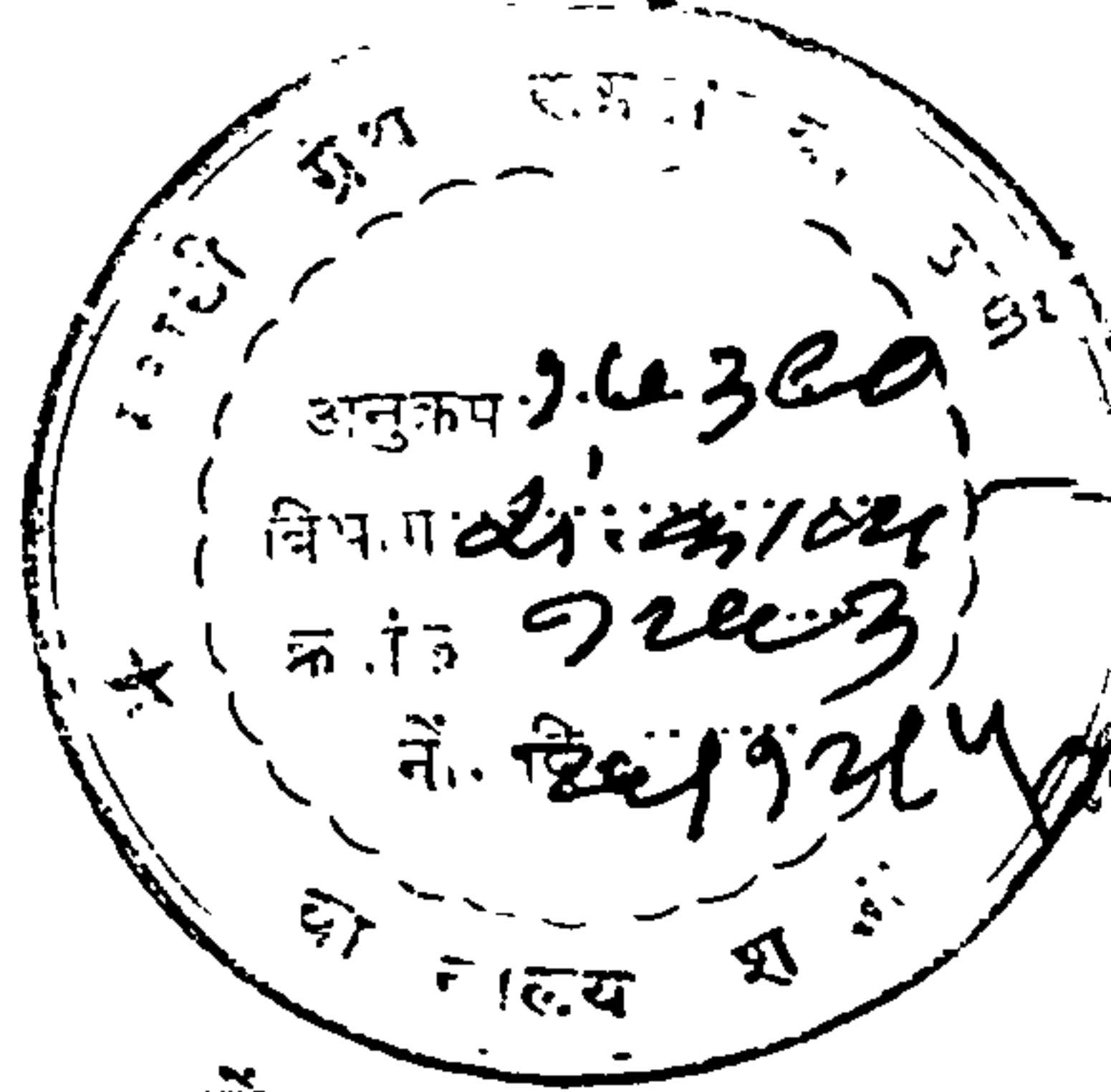
रविकिरणमंडळाचे ४१ वे पुस्तक

अ न ि क े त

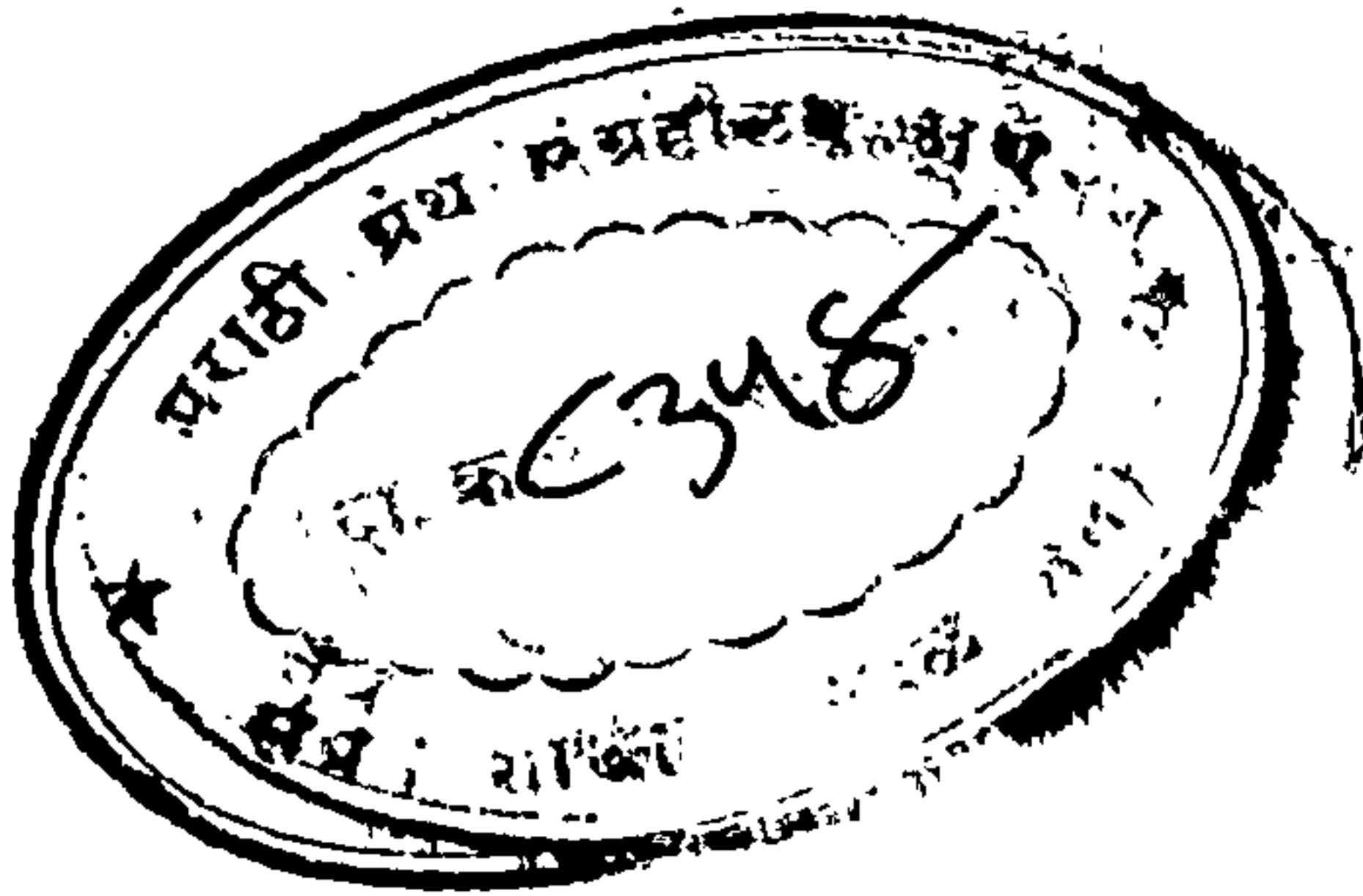
अ नि के त

[टेनिसन्च्या ' इनॉक ऑर्डन् ' या काव्याचें भाषांतर]

गिरीश

• सदस्य, रविकिरणमंडळ, पुणे

मूल्य रु. २-४-०

REFBK-0008354

REFBK-0008354

व्ही न स प्र का श न : पु णे

आवृत्ति पहिली : २८ ऑक्टोबर १९५४

प्रकाशनाचे सर्व हक्क प्रकाशकाकडे
इतर सर्व हक्क भाषांतरकर्त्याकडे

मूल्य रुपये सव्वादोन फक्त

वेष्टन : व्ही. एस्. पाथरकर, पुणे

प्रकाशक :

स. कृ. पाध्ये

व्हीनस प्रकाशन

४१० शनिवार पेठ : पुणे २

मुद्रक :

रा. ना. सरनार्ईक

सुलभ मुद्रणालय

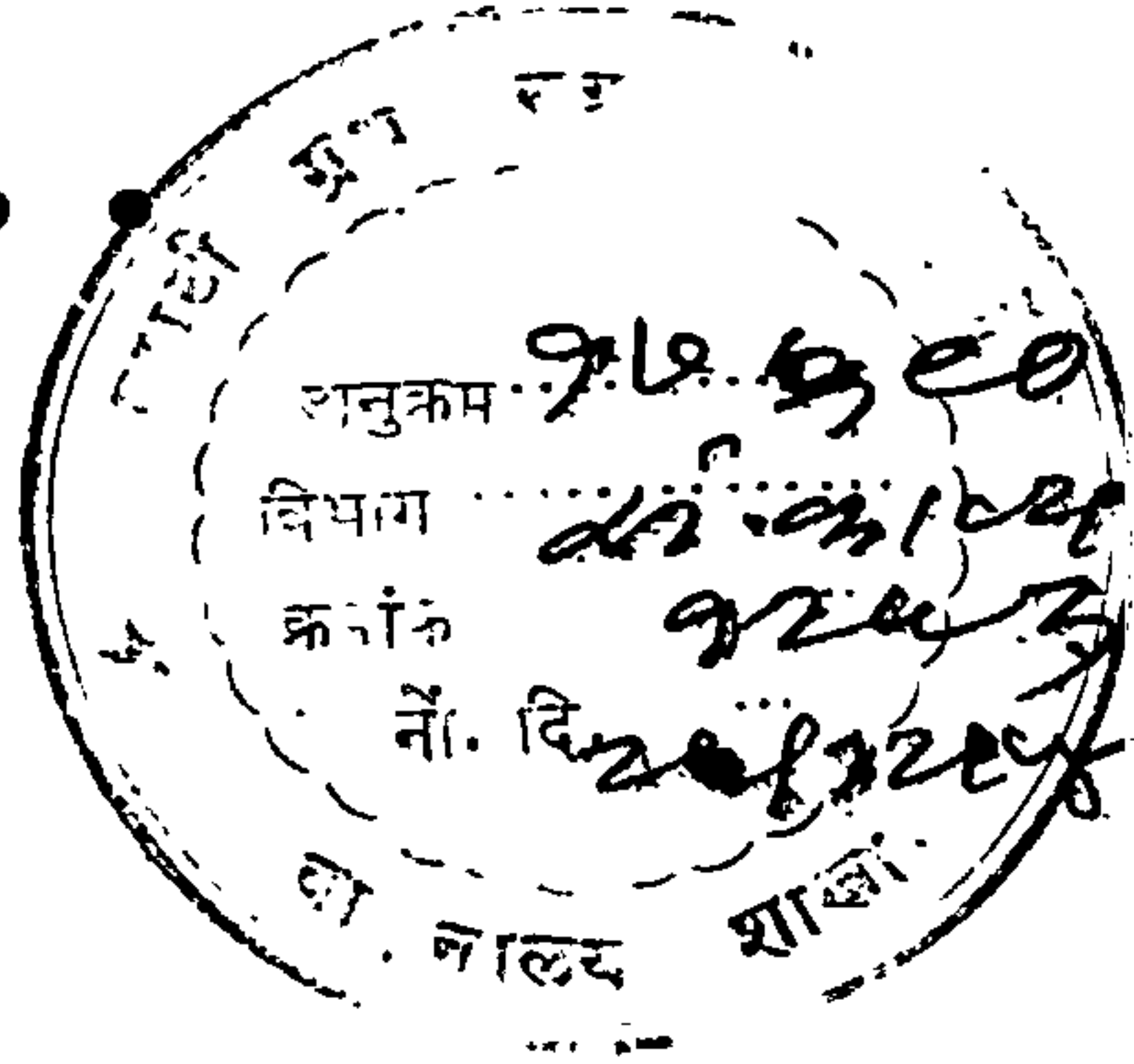
२९१ शनिवार पेठ : पुणे २

अनुक्रमणिका

१. अर्पणपत्रिका	७
२. पूर्वस्मृती (कविता)	९-१०
३. संस्कार (प्रस्तावना)	११-२०
४. काव्य	१-४३
५. रसग्रहण	४५-७०
६. परिशिष्ट	७१-७४

मुद्रण शुद्धि

ओल	अशुद्ध	शुद्ध
३१४	विसरला	विरमला
५३८	नव	तव
६००	परंतु	परंतू

र वि कि र ण म ङ ड ळ

डॉ. माधव त्रिंबक पटवर्धन

सौ. मनोरमाबाई रानडे

प्रा. श्रीधर बाळकृष्ण रानडे

श्री. विठ्ठल दत्तात्रय घाटे

प्रा. दत्तात्रय लक्ष्मण गोखले

श्री. गजानन त्र्यंबक माडखोलकर

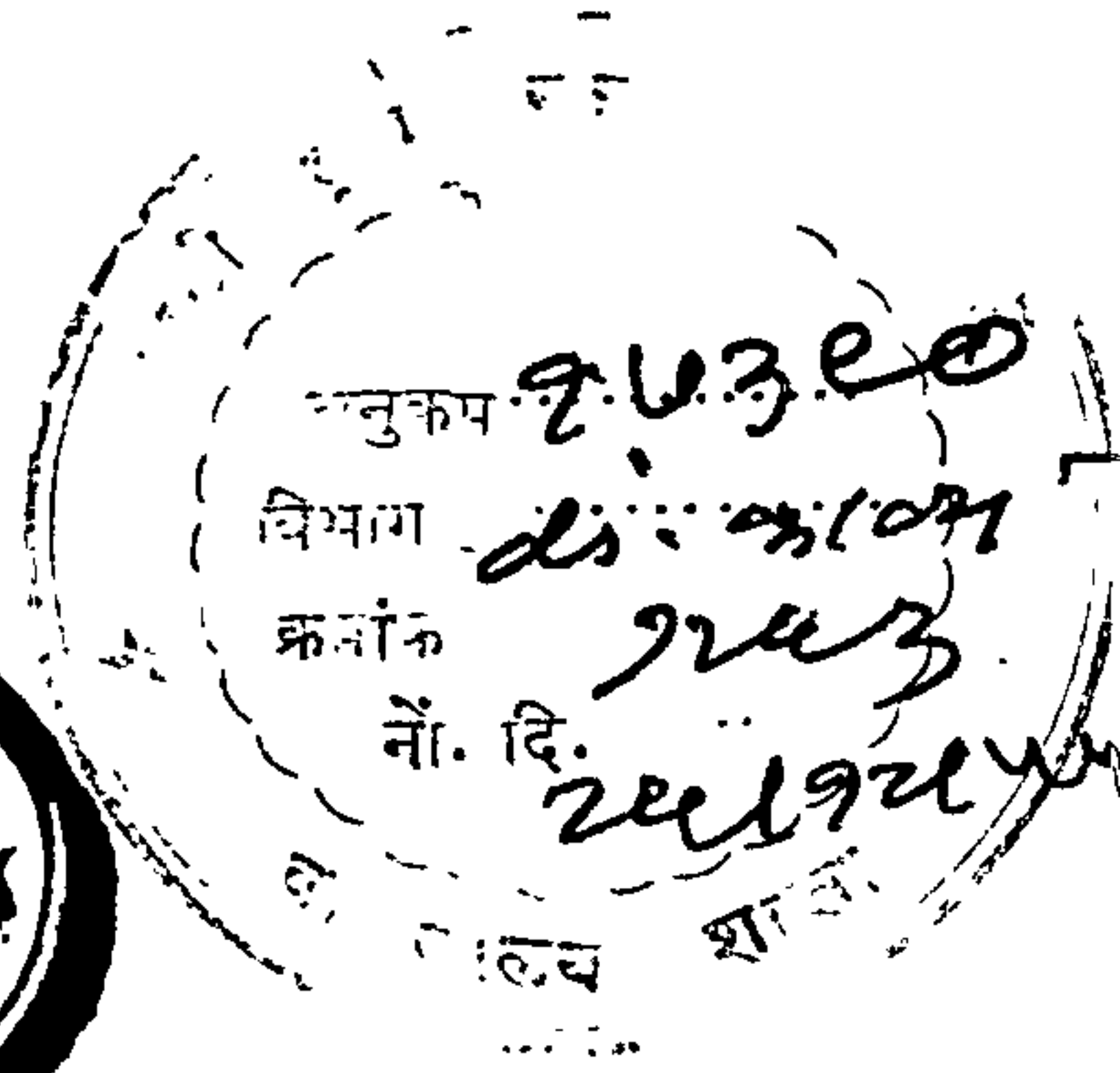
श्री. यशवंत दिनकर पेंढरकर

प्रा. शंकर केशव कानेटकर

माझ्या

प्रिय विद्यार्थी-विद्यार्थिनींस

पूर्वस्मृती !

कारुण्यपूर्ण तुजला कथितां कहाणी,
 डोळ्यांतुनी घळघळा तव जाय पाणी !
 ओठावरील तव लोपुन गोड हासें,
 गालीं, सरोजिनि ! तुझ्या झरले उसासे !

१

ही सांगतां तुज कथा, रमुनी स्वभावे—
 डोळ्यांतुनी जळ, शकू ! तव तें वहावें !
 पाहूनि होय किति मी स्वमनांत चूर !
 व्याकूळलों तळमळून झरून पूर !

२

झंकार दे मधुर तार तुझ्या हृदीची,
 वीणा ! भिजून थिजल्या तव गानवीची !
 मी-सांगतां तुज कथा विवरून अर्थ,
 नेत्रे तुझी शिरपलीं सहभावनात !

३

तेजे तुझ्या विलसलीं हसण्या कपोलीं,
 झालीं, प्रभा ! करुण काहणिनेच ओलीं !
 आले उसासुन किती हृदयामधूनी !
 निःश्वास ते पडति कर्णपथीं अजूनी !

४

अन् आंसवें करुण ओहळलीं किती तीं,
 हे शिष्यवृंद ! तुमचीं विसरूं कशीं तीं !
 निःश्वास, अश्रु धरुनी मम अंजलींत,
 माझे तयांत मिळवून, बसें लिहीत !

५

झंकार हे मधुर वा करुणार्त आसूं,
 वा भग्गरम्य सुमनांतिल घोर हासूं,—
 ठावें मला न ! अपुले हळुवार भाव—
 मीं गुंफिले—वितरिं ' जीवन ! ' त्यास नांव !

६

संस्कार

9.10.3.00
दि. 23.10.21
9.24.21
दि. 19.24.21

“ परवाङ्मयांतील आदर्शभूत कृतींचे शुद्ध भाषान्तरच व्हायला हवे.”

माधव जूलियन (द्राक्षकन्या)

‘अनिकेत’ हे एक छोटेसे भाषांतरित खंडकाव्य आहे. इंग्लंडचा राजकवि लॉर्ड टेनिसन् याच्या ‘इनॉक ऑर्डन्’ या काव्याचे हे निव्वळ भाषांतर आहे. गेल्या शतकांत इंग्लंडमध्ये जे थोर व नामवंत कवि होऊन गेले, त्यांमधे टेनिसन्चे (इ. स. १८०९-१८९२) स्थान फार वरचे आहे. त्याचे शिक्षण केंब्रिजला झाले व जेव्हा त्याने आपला पहिला काव्यसंग्रह (इ. स. १८३२) प्रसिद्ध केला, त्या वेळी त्याच्यावर लोकांनी टीकेचा गहजब्र केला. परंतु पुढे त्याचे एकामागून एक काव्यसंग्रह व छोटी मोठी काव्ये प्रसिद्ध झाली व मग त्याची कीर्ति स्थिर झाली. ‘प्रिन्सेस’, ‘इन् मेमोरियम्’, ‘डोरा’ या काव्यांनी लोकांची मने आकर्षून घेतली व ‘इनॉक ऑर्डन्’ या काव्याने (इ. स. १८६४) तर त्याला फारच मोठी कीर्ति व लोकप्रियता मिळवून दिली. कथात्मक काव्ये लिहण्यामध्ये टेनिसन् हा अत्यंत निष्णात होता आणि म्हणूनच त्याची सर्व ‘आयडियल्स’ ही लोकप्रिय झाली. त्यांत ‘इनॉक ऑर्डन्’चे स्थान श्रेष्ठ असून, आपल्या शाळा कॉलेजांतून गेली पन्नास-पाऊणशे वर्षे त्याचा अभ्यास मोठ्या साक्षेपाने केला जात आहे.

टेनिसन् हा तत्त्वज्ञान व काव्य या दृष्टीने गेल्या शतकाचा प्रतिनिधि समजला जातो. या शतकांतले बरेचसे आचार-विचार, तत्त्वज्ञान व धार्मिक समजुती त्याच्या काव्यांत प्रतिबिंबित झाल्या आहेत. टेनिसन् हा मोठा रेखीव, कांटेकोरपणाने लिहणारा कवि होता. त्याने आपल्या कथात्मक काव्यामध्ये जे जे रेखाटले, त्यामधे तो प्रत्यक्ष जीवनापासून दूर कधीच गेला नाही. त्यामुळे

त्याचीं काव्यें सजीव व वास्तवसृष्टीचीं निदर्शक अशीं झालीं. कथागुंफण आणि कथेंतील मानसशास्त्र हे दोन त्याचे विशेष होते. मानवी जीवनांचीं त्याने काढलेलीं चित्रें जिवंत असून तीं आपल्याला जणु कांही आपल्याच जीवनाचा एखादा भाग आहेत अशीं वाटणारीं आहेत. त्यामुळे 'राजकवि' होऊनहि त्याला 'लोककवी'ची पदवी प्राप्त झाली.

तसें पाहिलें तर 'अ निकेत' ही एका खलाशाच्या जीवनाची अगदी साधीसुधी कथा आहे. कथानक असें तिला फार थोडें आहे. परंतु तें रंगवितांना टेनिसन् हा मानवी मन, परिस्थिति, व मनुष्याच्या अंतःप्रेरणा यांच्या सखोल व्यापारांत इतका आंत शिरला आहे, की त्यांच्या कणाकणाचे तो आपल्या कौशल्याने वर्णन व विश्लेषण करूं लागला, की आपण आपलें भान विसरतो, तन्मयतेने त्याच्या मागे जातो, ते ते बारीकसारीक भाग हे त्या कथानकाचाच एक महत्त्वाचा भाग होऊन बसतात व आपण त्यांत पूर्ण रंगून जातो.

कथावस्तु :

टेनिसन्ने निवडलेली कथावस्तूच आधी अप्रतिम आहे. तिच्यामध्ये मानवी जीवन शंभर टक्के भरलें आहे; आणि अशी कथा टेनिसन्सारख्या नाणावलेल्या व श्रेष्ठ कलावंत म्हणून गाजलेल्या कवीने हाताळली आहे. त्यामुळे 'इनॉक ऑर्डन्' सारखें निर्दोष, कलात्मक व हृदयस्पर्शी काव्य क्वचितच आढळेल. इनॉक, अॅनी व फिलिप् हीं एका बंदरी व डोंगरी खेड्यांतील तीन मुलें. यांच्या जिवनांत विशेष असें काय असणार ? लहानपणीं तीं एकत्र खेळलीं, इनॉकचें व फिलिपचें हळूहळू अॅनविर प्रेम बसलें, इनॉकने अॅनीशीं लग्न केलें, संसार केला, पण तो सातच वर्षें; आणि मुला-बाळांचें बरें व्हावें यासाठी पैसा मिळविण्यास तो दूरदेशीं गेला. दुर्दैवाने त्याची नौका बुडाली व तो एका बेटावर फेकला गेला ! इकडे अॅनीने तेरा वर्षें वाट पाहिली, ती कंटाळली; अनेक आपत्तींना तिने तोंड दिलें व शेवटीं नाइलाज म्हणून तिने फिलिपशीं लग्न केलें. आणि जरा कुठे त्यांत रमते, तों योगायोगाने इनॉक परतला ! अॅनीच्या सुखासाठी धडपडणाऱ्या इनॉकने तिची सर्व कथा ऐकली, संयम केला, तिच्या सुखाचें दृश्य पाहिलें, आपल्या उफळणाऱ्या भावना

आवरल्या व त्याच बंदरांत अज्ञातपणें आपली जीवनयात्रा आवरली ! इतकी साधी आणि सरळ ही कथावस्तु आहे. पण तिची गुंफण करतांना टेनिसन्ने तिचा कणन् कण, धागान् धागा इतका बारीक पिंजला आहे की त्यांत आपल्याला एका महान् जीवनाचें दर्शन घडतें. मानवी जीवनांत येणारे साधेसुधे प्रसंग, पेच, अडचणी, योगायोग, आपत्ती, दुर्दैवें आणि या प्रत्येक बाबतींत प्रत्येक व्यक्तीचीं झालेलीं मानसिक द्वंद्वें, काय करावें, काय नाही, हें बरें आहे का, तें बरें दिसेल का, अमुक हें योग्य कीं अयोग्य, यांचे चाललेले झगडे पाहिले, कीं आपण आपल्या भोवतालचें कुठलें तरी एकादें खरेंखुरें जीवन पहात आहों असें आपणांस वाटतें. तीं तीं दृश्यें आपल्या हृदयाचा ठाव घेतात व क्षणाक्षणाला आपलें मन अस्वस्थ करून सोडतात. इनांक, अनी अणि फिलिप यांच्या जीवनांतील बारीकसारीक गोष्टींशींहि टेनिसन् समरस झाला आहे, त्याने ते वेचले आहेत व आपल्या पाणिस्पर्शाने त्यांत विलक्षण जादू भरून ते योग्य ठिकाणीं ठेवले आहेत. त्यामुळे प्रत्येक गोष्ट कशी सुंदर, निर्मळ व पारदर्शक होत गेली आहे. कथावस्तु जरी सांपडली, तरी तिला कलात्मक असें श्रेष्ठ स्वरूप देणें हें शेवटीं कवीच्या कौशल्यावरच अवलंबून असतें, आणि तें कौशल्य वापरतांना विविध भावनांचा खेळ, मनांतील झगडे व जीवनाविषयीची धडपड साधावयाची म्हणजे तें साक्षात् जीवनाशींच झगडा करण्यासारखें आहे. लेखक हें प्रामाणिकपणाने करूं लागला की साहजिकच त्याला त्या त्या प्रेरणा होतात, योग्य त्या रसाचा उठाव होतो व त्याच्या लेखनाला रंगत येते. टेनिसन्चें असेंच झालें आहे. ही कथा रंग-वितांना अष्ट सात्त्विक भाव त्याच्यापुढे हात जोडून उभे राहिले आहेत व त्याला—‘आम्ही सर्व आपल्या सेवेला हजर आहों, हवा तो भावरंग घ्या !’ असें जणुं कांही म्हणताहेतसें वाटतें. टेनिसन्च्या विशाल प्रतिभेने आपले पंख विस्तृत पसरले आहेत व सर्व कथावस्तु आपल्या पंखाखाली घेऊन ती भरान्या मारीत चालली आहे असा भास होतो. पुष्कळ वेळा एखाद्या कथेचें पिंजण सुरू झालें की कथा पातळ व पाल्हाळिक होऊं लागते, हा आपला नेहमीचा अनुभव आहे. पण टेनिसन्चें उलट झालें आहे. त्याने ही कथा चित्रित करतांना आपला तोल आणि संयम इतक्या कांटेकोरपणाने राखला आहे, की हातीं आलेला प्रत्येक कण सुंदर कसा होईल, कलात्मक

कसा होईल, योग्य ठिकाणी चपखल कसा वसेल व आपली जागा सजवून पुन्हा तो कथेच्या सर्वसाधारण रचनेत शोभून कसा दिसेल याची काळजी वाहिली आहे; इतकेच नव्हे तर त्याबद्दल त्याने कमालीची दक्षताहि बाळगली आहे. त्याने वापरलेल्या कुंचलीची टोके इतकी सूक्ष्म आहेत व रंग इतके नाजुक व मोहक आहेत की कधी कधी तो कागदाच्या अगदी जवळ हल्लवारपणे नुसती हवेतच कुंचली फिरवीत होता व खाली रंग वठत होते असे वाटते. पात्रांच्या मनाचे झगडे चालू झाले की त्याच्या प्रतिभेला विशेष जाग येते आणि मग टेनिसन् आपल्या पात्रांच्या अंतरंगांत जाऊन तिथून बोलत आहे व आपल्या हृदयाच्या तारा छेडीत आहे असे वाटते. हे काव्य वाचतांना वाचकांना याचे प्रत्यंतर येईल. मूळ कथावस्तु व तीव्र टेनिसन्ने केलेली कलात्मक रचना वा संस्कार यांचे स्वरूप हे असे आहे.

ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेसने टेनिसन्च्या कवितांचा एक संग्रह १९२३ मध्ये ' ' Poems of Tennyson ' या नांवाने प्रसिद्ध केला. त्याच्या प्रस्तावनेत ऑक्सफर्डच्या ' मॅगडेलन ' कॉलेजचे प्रेसिडेंट व टेनिसन्चे मित्र सर हर्बर्ट वॉरन हे म्हणतात:— ...“ Art, too, alike the Drama, Music, and Painting, from the first spoke to his ear and eye.....He has something, and something of the best for everyone.....He pointed out to me that although he wrote ' Robin and Richard ', he did not write ' Richard and Robin ', because it failed to satisfy his ear. ”

“ What is he to us today ? In this Oxford volume I quote Oxford's chancellor : ' He is at least these things, a great artist, a great singer, a great prophet, a great patriot, and a great Englishman. ’ ”

या उताऱ्यावरून टेनिसन्च्या योग्यतेसंबंधी बरोबर कल्पना येईल.

संस्कार :

काव्याने मनावर संस्कार होतात हैं सर्वांच्या परिचयाचें आहे. पण हे संस्कार बालपणांत किंवा शालेय वातावरणांत झाल्यास ते दृढ आणि टिकाऊ होतात. काव्यानंदाचा आस्वाद घेतांना हे संस्कार न कळत होतात व ते तसेच झाले पाहिजेत. त्याचप्रमाणे जीवनदर्शन घडून आनंद झाला पाहिजे. आपण कांहीतरी आदर्श पाहिलें, आपल्याला जीवनाचा कांहीतरी प्रत्यय आला, खरेंखुरें असें आपण अनुभवलें, असें वाटलें की त्यांतून होणारा आनंद अद्वितीय असतो. खऱ्या काव्यांत जीवन व साहित्य हीं एकजीव झालेलीं असतात. केवळ थोर कवीचीच प्रतिभा त्यांचें समरसतेने चित्रण करूं शकते. आणि हें पहात असतांना जीवनाचा पुनःप्रत्यय येतो, त्यांतून आनंद होतो व त्याचे संस्कारहि मनावर दृढ होतात. अशा प्रकारचे उच्च संस्कार करणारे कांही आदर्श या काव्यामध्ये आहेत. ध्येयवाद व व्यवहारवाद यांची संगत जमूं शकत नाहीं, असें कांही लोक बोलतांना आपण ऐकतो. पण त्यांच्या शक्यतेचे प्रात्यक्षिक आपणांस साक्षात् इनांकच्या स्वरूपांत या काव्यांत दृष्टीस पडतें. अनीवर नितान्त प्रेम करणारा पण त्याबरोबरच आपली जबाबदारी ओळखून तिच्यासाठी स्वसामर्थ्याने प्रथम पैसा कमावून व समर्थ असा खलाशी होऊन घर बांधणारा, मुलांवर गाढें प्रेम करणारा, पण त्यांच्या जीवनाची आपल्या जीवनासारखी परवड होऊं नये, म्हणून रात्रंदिवस काळजी वाहणारा, तारुण्यांतील गुलाबी प्रेमाच्या वातावरणांत गुंगणारा, पण क्षणोक्षणी मनाला व सढळ हाताला लगाम घालणारा इनांक पाहिला की ध्येयवाद व व्यवहारवाद यांचें सुंदर मिश्रण कसें असतें तें प्रत्ययास येतें. किंचहुना असेंहि म्हणतां येईल की त्यांच्या व्यवहारवादांतहि एकप्रकारचा ध्येयवाद आहे. आपल्या पत्नीला चांगलें जीवन व्यतीत करतां यावें, आपल्या मुलांना उच्च शिक्षण मिळावें, आपलें जीवन आदर्श व्हावें असें म्हणणारे ध्येयवादी पुष्कळ असतात; पण त्यांचा तो ध्येयवाद कृतिशून्य व म्हणूनच पोकळ असतो. तो कृतीत आणण्याच्या शक्याशक्यतेची बाजू ते पाहत नाहीत किंवा त्यांना ती पाहतां येत नाही. त्यामुळे तो ध्येयवाद अर्थशून्य होतो. इनांक हा तसा नाही. उच्च ध्येय व त्यावर भरान्या मारणारें मन, त्याला लाभलें होतें; पण त्याच्या मनाइतकेंच

त्याचे हात खंबीर होते. मनांत आलेलीं स्वप्ने साकार करण्याचें सामर्थ्य आणि कौशल्य त्याच्यामध्ये होतें. त्यामुळे तो आपलें साध्य अल्पावधींत हस्तगत करून जीवनांतील परमसुखाचीं अशीं सात वर्षे घालवूं शकला. पण इतकेंहि करून पुनः दैव म्हणून कांही आहेच. दुर्दैवावर मात करण्यासाठी तो कमालीचा झगडला ! त्याला यश आलें नाही, पण तरी तो झगडावयाचा राहिला नाही. काव्याच्या प्रथमार्धांत तो भोवतालच्या परिस्थितीशीं झगडला आहे, व उत्तरार्धांत तो आपल्या स्वतांशींच झगडला आहे; पण आत्मिकदृष्ट्या त्याचा विजय झाला आहे. आणि आपल्या ध्येयदृष्टीने 'अनीला सुखांत ठेवावयाची व मुलांचें कल्याण करावयाचें' हें त्याचें ब्रीद, जेव्हां तो स्वतांशींच झगडतो व अनीवरच्या आपल्या खऱ्याखऱ्या प्रेमाची साक्ष पटवतो, त्या वेळीं आपणांस दिसून येऊन आपण स्तिमित होतो. त्याच्या व्यक्तिमत्त्वांतील विशालता, गाढेपणा, प्रामाणिकपणा, श्रद्धा, धैर्य, चिकाटी व संयम वगैरे अनेक गुणांचा आपणांस प्रत्यय येतो. त्याची अलौकिकता आपणांस पटते, त्याच्यापुढे आपलें मस्तक नम्र होतें ! 'प्रीति दोनदा करतां येते ?' हा प्रश्न करणारी अनी व त्याचें आपल्या जीवनाच्या प्रात्यक्षिकाने म्हणजेच सोसलेल्या दुःखभाराने उत्तर देणारा इर्नाक यांचीं चित्रे आपलें मन भाहून टाकतात. इर्नाकचा संयम पाहून आपला संयम सुटण्याची वेळ येते; अनीची धडपड पाहून आपलें मन हळवें होतें, आणि परिस्थितीपुढे संयम असूनहि मान कशी वाकवावी लागते याचें चित्र दिसतें; त्याबरोबरच कशीहि परिस्थिति आली तरी अभेद्य खडकाप्रमाणे खंबीरपणें ताठ उभा राहणारा इर्नाक पाहिला, की जीवन किती कठिण आहे व प्रसंगी परिस्थितीवर मात करणारें आहे, याची साक्ष पटते. इर्नाक, अनी व फिलिप यांच्या जीवनाचें दर्शन घेत असतांना हा जो अनुपमेय आनंद होतो, त्यांतूनच असले अनेक संस्कार मनावर कायमचे ठसे उमटवितात.

या काव्याच्या कथानकांतील तीन पात्रांच्या तीन परी झाल्या आहेत. अनीला कमालीची धडपड करूनहि शेवटीं परिस्थितीला बळी पडावें लागलें, तर फिलिप हा परिस्थितीशीं तडजोड करीत राहिला, आणि इर्नाकवर परिस्थितीने मात केली असली तरी त्याने शेवटपर्यंत आपला संयम सोडला

नाही व आंतरिक दृष्ट्या तो नमला नाही. या तीन चित्रांचे आपल्या मनावर तीन निरनिराळे परिणाम होतात; पण सर्वोत्तम आपणांस कमालीची सहानुभूति वाटते. मग हे काव्य वाचल्यावर मनांत आणखी एक प्रश्न उभा राहतो, तो हा की, इनांक, अनी व फिलिप यांपैकी खरोखरी कोणाचे काय चुकले ? आणि याचे उत्तर, विचार करून शेवटी 'कोणाचेहि कांहीहि चुकले नाही.' असे द्यावे लागते ! प्रत्येक पात्राच्या मनाची उंची कमी-जास्त असेल, पण अनुकूल वा प्रतिकूल परिस्थितीत ती ती पात्रे आपल्या स्वभावधर्माप्रमाणे अगदी बरोबर वागली व असेच जगांत होत असते याचा पडताळा काव्यांत येतो. या सर्व गोष्टींवरून टेनिसन्चे स्वभावरेखाटन व त्याने ओळखलेले पात्रांचे मानसशास्त्र अगदी बरोबर आहे असा निर्णय द्यावा लागतो. साध्यासुध्या जीवनाचे सुंदर चित्र रेखाटून, त्यांतील कला निर्दोष करावयाची व त्यांत महान् आदर्शांचे दर्शन घडवावयाचे ही कला अनन्यसाधारण आहे. टेनिसन्ने हे केलेले आहे व त्याबद्दल त्याला धन्यवाद द्यावेसे वाटतात.

जीवनांत सुखदुःखे भरलेली आहेत व असतात; आणि माणसाला सुखाचा आस्वाद घ्यावयाचा असतो, दुःखाशी झगडावयाचे असते. दुःखाशी झगडतांना त्यांच्या आहारी जाऊन झगडणे व त्यांशी कणखरपणाने झगडणे यांत फरक आहे. हे सामर्थ्य आपल्या अंगी बाणण्यासाठी आपल्यावर अनेकांचे तसे दृढ संस्कार व्हावयास पाहिजे असतात. हे संस्कार करणाऱ्यांत आई-बाप, गुरु, मित्र, थोर पुरुष व ग्रंथ यांचा भाग विशेष असतो. त्यांत अशा काव्यांचा संस्कारी भाग हुकमी ठरतो. काव्यांतून बोध मिळावा की नाही या वादांत मी पडत नाही व मला ते म्हणावयाचेहि नाही. पण लहानपणी पढलेले सुंदर काव्य मनावर दृढ संस्कार करते व आपले व्यक्तिमत्त्व बनविण्यास ते मदत करते, खास. अशा उत्तम संस्कार करणाऱ्या काव्यांपैकी हे एक आहे.

हे काव्य मी इंग्रजी हायस्कूलमध्ये शिकत असतांना प्रथम वाचले; पुढे महाविद्यालयांत गेल्यावरहि त्याचा अभ्यास करावा लागला त्यानंतरच्या शालेय नोकरीत असतांना विद्यार्थ्यांना ते अनेक वेळां शिकविण्याचा प्रसंग आला. कांही खाजगीरीतीने विद्यार्थिनींना, मुली-सुनांना ते शिकवावे लागले.

त्यामुळे माझ्या मनावर त्याची एकसारखी पुढे बसत गेली; आणि प्रत्येक वेळी वाचतांना त्यांतील सौंदर्य अवीट, ताजें व संस्कारी आहे याचा पुनः पुन्हा प्रत्यय आला. माझ्या विद्यार्थ्यांच्या मनावर झालेले परिणाम मी साक्षात् पाहिले होते. या सर्वांचा एकवटून माझ्यावर परिणाम झाला. १९४२ सालीं हें काव्य माझ्या मुलीला व सुनेला मी शिकविलें, तेव्हा मला त्याचें भाषांतर करावें असें उत्कटतेने वाटूं लागलें. परक्या भाषेंतील सुंदर कलाकृति आपल्या भाषेंत असाव्यात या कल्पनेने उच्चर खाल्ती व भी भाषांतर करूं लागलों. लवकरच तें पुरेंहि झालें. पुढे त्याची साफ सफाई सुरू झाली. ती परवापरवापर्यंत चालू होतीच. दरम्यानच्या काळांत त्याची जाहीर अशीं दोन-तीन वाचनेंहि झालीं. हीं वाचनें करण्यांत माझा एक स्वार्थी हेतु होता. मूळ काव्याचें केलेलें भाषांतर बरोबर झालें की नाही, तें परिणामकारक होतें कीं नाही याचा अदमास घेण्याचा तो एक मार्ग होता; आणि तिन्ही ठिकाणीं म्हणजे कविवर्य साधुदास किंवा मित्रवर्य ना. धों. ताम्हनकर यांच्या समवेत सांगलीस, रसिकमित्र खंडोपंत कुलकर्णी यांच्या घरी साताऱ्यास, व प्रा. रा. श्री. जोग यांच्या अध्यक्षतेखाली फर्ग्युसन कॉलेजमधील ' साहित्य-सहकार ' मंडळांत पुण्यास, मला फार छान अनुभव आले. हे सर्व प्रसंग माझ्या तरी जीवनांत मी चिरस्मरणीय मानीन. प्रा. रा. श्री. जोग यांनी काव्य व वाचन परिणामकारक झाल्याचा निर्वाळा दिला व मग मी हें प्रसिद्ध करण्याच्या विचाराकडे वळलों.

' आपलें भाषांतर शक्य तितकें चोखंदळपणाने केलेलें असावें ' हा इशारा माझे कविमित्र यशवन्त यांनी वेळींच दिला व गेलीं तीन चार वर्षे मी त्या दृष्टीने त्याकडे पाहून, मधून मधून त्यावर पुन्हा हात फिरवूं लागलों. मला त्यांत कांही ठिकाणीं दोष व अपुरेपणा दिसला. शक्य तितके ते काढून टाकण्याचा मी प्रयत्न केला आहे; परंतु भाषांतराचें काम संपूर्ण निर्दोष झालें आहे, असें समाधान मनाला कधीच वाटत नाही, असें वाटतें.

कारण भाषांतराचें कामच हें असें आहे. तें अत्यंत अवघड आहे. तें संपूर्णपणें उत्कृष्ट व समर्पक करणें ही गोष्ट एखादें स्वतंत्र काव्य लिहिण्यापेक्षाहि अवघड आहे. त्यांतहि दोन भिन्न भाषांच्यामागे असलेली संस्कृति व त्यांची प्रकृति पाहिली म्हणजे हें काम अतिशय अवघड आहे याची

अधिकच जाणीव होते. इंग्रजी समाजाच्या चालीरीति वेगळ्या, त्यांचा धर्म वेगळा, त्यांच्या भाषेची प्रकृति वेगळी, आपल्या भाषेची प्रकृति व आपली संस्कृति वेगळी. अशा वेळीं रूपांतराचा विचार करणें भाषांतराच्या विचारापेक्षाहि अधिक धोक्याचा आहे असें वाटतें. कारण रूपांतरांत आपण मुळांतील सर्व प्रसंग, कल्पना, घटना किंवा संस्कार जसेच्या तसे दुसऱ्या भाषेत आणूं शकत नाही. 'अनीने दोनदा लग्न केलें (शंभर वर्षापूर्वी), समुद्रांत पाणधुकें पसरलें, मुलाचें दफन केलें, इंग्लंडमधील खेड्यांत उदास हवा पडली, रॉबिन बेसूर ओरडला, वैभवशाली थडगें बांधलें', अशा एक ना दोन शेंकडों गोष्टी मराठी संस्कारांत संक्रमित कशा करणार ? काव्यांत प्रसंग घटना, स्वभावविशेष व विशेषतः वातावरण या गोष्टी फार महत्त्वाच्या आहेत. शंभर दीडशें वर्षापूर्वीची गोष्ट म्हटली की आपल्याकडील जुन्यांतलें जुनें वातावरण. मग इंग्रजी वातावरणांतील घटना त्यांत कशा दाखविणार ? पदोपदीं अडचण येणारच. म्हणून रूपांतरापेक्षा भाषांतराचा मार्ग अधिक अवघड असला तरी तोच श्रेयस्कर असें मला वाटलें. इन्नॉक ऑर्डन्चे निव्वळ भाषांतर या दृष्टीने मराठी काव्यांत हेंच पहिलें भाषांतर असावें.

भाषांतरित व रूपांतरित खंडकाव्यांची मराठीची परंपरा फार मोठी आहे. ती किती मोठी आहे, हें दाखविण्यासाठी या पुस्तकाच्या शेवटीं एक परिशिष्ट जोडलें आहे तें पाहावें. त्यावरून मराठीत संस्कृत, इंग्रजी, मागधी, हिंदी, बंगाली वगैरे अनेक भाषांतून भाषांतरकारांनी व रूपांतरकारांनी निरनिराळे प्रवाह कसे आणून सोडले आहेत तें दिसेल. अनेकांनी अनेक प्रयत्न केलेले पाहिले, तेव्हा मला धोर आला. त्यांतच प्रत्यक्ष 'इन्नॉक ऑर्डन्'च्या आधारे मराठीत 'सदू कोळी' (ग. र. नवलकर), 'सारजा' (ए. पां. रेंदाळकर) व 'जीवनाधार' (गो. न. नातू ऊर्फ कवि मनमोहन) यांच्या कलाकृती अवतरल्या आहेत. याखेरीज प्रा. श्री. म. माटे व कै. साने गुरुजी यांच्या गद्य कलाकृतीहि वाचकांसमोर आल्या आहेत. हें सर्व पाहिल्यावरच मला विश्वास वाटला व निव्वळ भाषांतराला हात घालण्याचें मी धाडस केलें. तीन-चार स्वतंत्र खंडकाव्यें लिहिल्यावर असा एखादा भाषांतराचा प्रयत्न केल्यास, रसिकवाचक मला क्षमा करतील अशी आशा आहे.

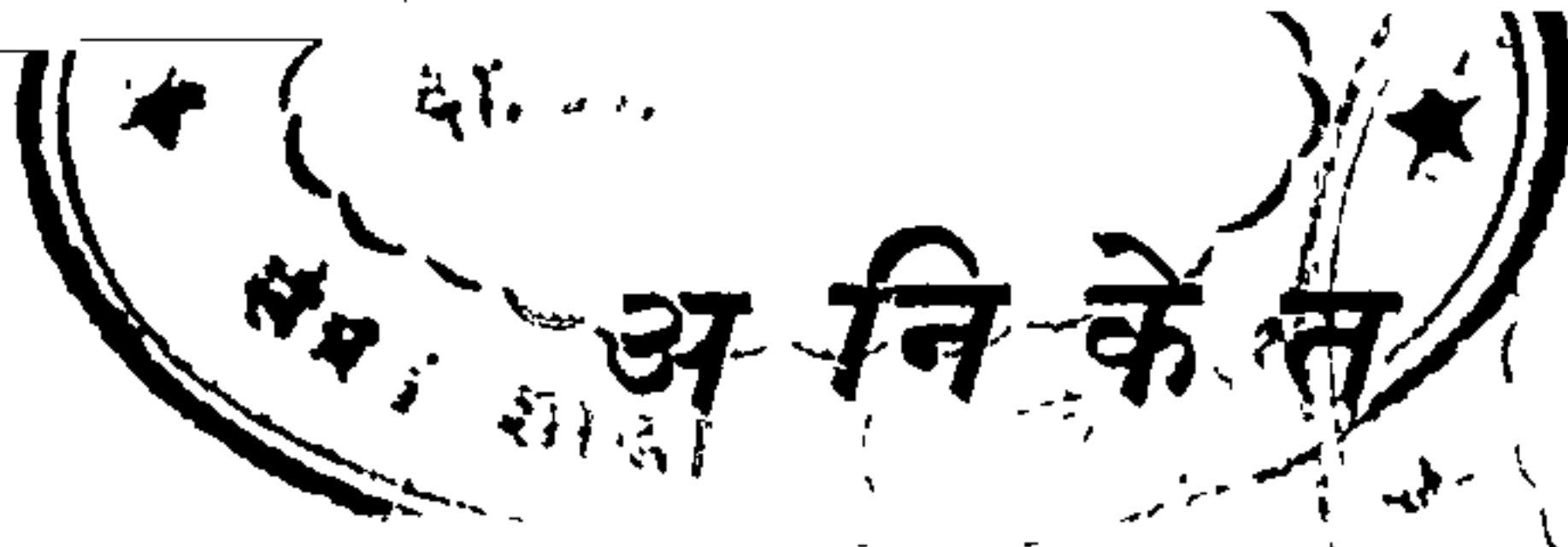
भाषांतरासाठी मी 'साकी' ही जाति वापरली आहे. कथाकथनाला वृत्त फार समर्पक आहे. तें तोटकें पडत नाही किंवा लांबटहि वाटत नाही. टेनिसनने निर्यमक ओळी लिहिल्या असतांना, मी सयमक लिहिल्या, याचें नम्र समर्थन एवढेंच आहे, की सयमकता ही मराठीची प्रकृति आहे. एखाद्या प्रदीर्घ काव्यामध्ये तर तिची जरूरी पोषकच ठरते. तसेंच टेनिसनने मूळ काव्यांत जो व जेवढा आशय ठेवला आहे, त्याबाहेर मी गेलों नाहीं. त्याचा आशय पूर्ण व्यक्त करण्यासाठी मुळापेक्षा अधिक शब्दांची वा ओळींची जरूरी वाटली तेथे मी त्यांचा सढळपणें उपयोग केला आहे. पदरची मात्र एकहि कल्पना त्यांत घुसडली नाही.

या काव्याच्या भाषांतराला मला माझ्या विद्यार्थ्यांनीच प्रेरणा दिली. माझ्या मनांत या काव्याचा अंकुर गेलों दोन तपें त्यांनीच रुजवत ठेवला. आणि आज प्रकाशनासाठीहि माझे विद्यार्थीच श्री. स. कृ. पाध्ये व अ. ह. लिमये हे पुढे येत आहेत. शिक्षकाला यापरतें समाधान कोणतें ? आणि त्यांच्या ऋणांतून सुटावें असें मला तरी कां वाटेल ? आज साठी उलटल्या-नंतर शिक्षणक्षेत्रांतून सेवानिवृत्त होतांना, त्यांच्याविषयींच्या प्रेममय स्मृतींचा साठा हृदयार्शी बाळगून व ही माझी कृति त्यांना वाहून मी बाहेर पडत आहे. हें माझें थोर भाग्य आहे व हें माझें चिरकाल टिकणारें समाधान आहे !

इनॉक ऑर्डनचे भाषांतर करतांना व रसग्रहण आणि परिशिष्ट तयार करतांना मला अनेक लहानथोरांचें व ग्रंथांचें साहाय्य झालें आहे. ऑक्सफोर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेसचा १९२३ चा 'टेनिसनचा कवितासंग्रह', गुरु. प्रा. रा. कृ. लागू यांची 'इनॉक ऑर्डन'ची सटीप प्रत व श्री. शं. ग. दाते यांची 'मराठी ग्रंथसूचि' यांची मला फार मदत झाली. प्रा. रा. श्री. जोग, गं. बा. सरदार यांचीहि परिशिष्टाच्या बाबतींत मदत झाली; मुद्रणप्रतीचा कांही भाग माझी सून चि. सौ. मीना हिने तयार केला. या सर्वांचा मी ऋणी आहे.

२२ सप्टेंबर १९५४ }
'सुषमा', पुणें ४ }

गिरीश

अनुक्रप २.६३.६
दिनांक
क्रमांक
बों. दि.
शब्दा

लुंबट रांगा तुटुन कड्यांच्या, खिड मधेच जहाली,
पिवळी वाळू आणि समुद्री फेसांनी ती भरली.
पुढती तांबुस कौलारें हीं निरुंद गोदीभवती,
पुंज घरांचा आणि पुढे हें पडकें मंदिर वरती;
लांब खालुनी वळणें घेउन त्यावर रस्ता जाई,
उंच चिमणिच्या थेट पिठाच्या गिरणीजवळी पाहीं.
अस्मानीं त्यावरती पसरे भुरें सड्यांचें रान,
डॅनिश थडगीं, हेझलराई यांनी भरलें स्थान.
हिरव्या पेल्यामधें तरारे फळझाडांचा झोक,
वेचाया तीं वर्षाकांठीं जमती हौशी लोक !

१०

याच किनान्यावरती पूर्वीं एका शतकामागे,
तीन घरांतिल तीन बालकें वावरलीं अनुरागे.
बंदरांतली गोड किशोरी अंनी 'ली'—कुलजन्मा,
गिरणीवाला पुत्र एकला फिलीप 'रे'—कुलनामा,
इनांक ऑर्डेन् आणि गावठी एक खलाशी पोर,
होय पोरका, फुटतां नौका हिमखडकीं जो घोर;
खेळ किनान्यावरी खेळतीं नित्य तीन हीं बालें,
जुन्या मोडक्या अडगळवस्तूसंगें करिती चाळे.
टेकाडें किति वायफळांचीं जागोजागीं काळीं,
दोरखंड नौकांचे अवजड, अन् माशांचीं जाळीं,
नांगरटोके गंजुन गेलीं, विसावलेल्या होड्या,
त्यांमधि बांधुन किल्ले वालुंत, करती गमती, खोड्या.

२०

भरतीने ते विरघळतांना नीट न्यहाळत बसतीं,
अनुसरुनी वा फेसळलेल्या लाटामागे पळतीं.
खेळुनि ओल्या वाळूवर ते हरदिन उठविति पाय,
आणि चिमुकली पदावली ती धुवुन जळाने जाय !

अरुंद होती जरा पोकळी तिथेच खडकाखाली,
'घर घर' खेळुन रमलीं बाळें त्यांतच सांजसकाळीं.
इनांक होई केव्हा मालक, फिलीप दुसऱ्या दिवशीं,
अनीला पण व्हावें लागे मालकीण दोघांशीं. ३०

कधी कधी पण आठवडाभर इनांक मालक राही,
आणि वदे तो—“माझं घर हें, मालकीण माझी ही !”
“अन् माझी ही अळिपाळीनं !”—फिलिप बोलुनी जाई,
कलह लागतां इनांक त्याचें चालुं न देई कांही.
बलशाली तो मालक होतां फिलीप ये रागाला,
निळसर दुबळे नेत्र लागती त्याचे वाहायाला.
“धिक्कार तुला इनांक !”—ऐसें फिलिप गर्जुनी बोले;
वदे चिमुकली मालकीण तों डोळे होउनि ओले—
“भांडुं नका हें असं ! विनवितें मैत्रिण मी दोघांस,
थोडी थोडी मी दोघांची बाइल होइन खास !” ४०

परि बाल्याचीं आरुण किरणें झणी उलगळीं पुरतीं,
तारुण्याच्या नव सूर्याची कमान झाली चढती.
आणि उदेलें कोमल आंतर नव भावांचें ऊन,
दोघांचें ही मन तों बसलें अनीवरति खिळून.

इनाँक अपुली बोलुनि दावी प्रीति अंतरांतील,
 प्रीती करुनी, फिलीपचा पण, मुग्ध राहिला दील.
 आणि पोर ती ?—तिला कळवळा फिलीपचा ये फार,
 परंतु होतें इनाँकवरती प्रेम तिचें अनिवार !
 माहित नव्हतें तिचें तिलाही हे हृदयाचे भाव,
 विचारल्यावर नाकारुन, ती लागुं न देई ठाव.
 इनाँकने पण दृष्टीपुढती धरिलें आता ध्येय—

५०

‘ परिसीमेने गाठायार्चें प्रथम सुवर्णश्रेय;
 निजसत्तेची नौका घेउन, तीवर मिळवुन दाम,
 अँनीसाठी तिथेच सुंदर बांधायार्चें धाम ! ’
 यापरि ठरवुन पुढे चालतां, उत्कर्षाचीं वर्षे—
 अशींच आलीं की न तयाविण चमके कुणी प्रकर्षे;
 सुदैवशाली धीर मनाचा ठरे खलाशी तोच,
 पंचक्रोशित कुणा संकटीं नव्हता इतुका पोच.
 आणि वर्षभर त्यांतच होउन नौकेवर व्यापारी,
 चालविली ती, आणि जाहला समर्थ तो अधिकारी.
 सुकतीचें जळ ओढुनि नेतां कोणा, येउनि कीव—
 तीन वेळ तो धाडस करुनी वांचवि बुडते जीव !
 आणि तयावर मजीं बसली ज्याची त्याची फार,
 एकविसाव्या वसंतकालीं ये दैवास बहार !
 नाव खरीदुन, घरट्यापरि घर सुंदर केलें त्याने,
 अँनीसाठी अर्धपथावर गिरणीच्या रस्त्याने !

६०

अशी एकदा सुवर्णसंधी विलसे वर्षाकालीं,
 युवयुवतिजनें मजा सुटीची करावयास निघालीं.

लहानथोरें पिशव्या, पोतीं आणि करंज्या गोल,
घेउन संगें फळार्थ गेलीं, राईमाजिं विलोल.

७०

(वडिल अजारी—जवळ हवें कुणि—फिलिप राहिला मागे.)
तासभराने हळुहळु डोंगर चढावया मग लागे.

तों, राईची उतरण पसरी जेथे झुडुपी पांख,
खिंड कड्याने तेथिल, त्याचे पूर्ण वेधिले आंख.

बसलीं होतीं इनांक—अंनी खेटुन, हातीं हात,
टपोर त्याचीं करडीं नयनें भरलीं तेजें शांत !

आणि चेहरा वादळलेला, मांसल तांबुस गाल,
वेदींतिल जणुं पवित्र जळता प्रशान्त अग्नी लाल.

दृश्य बघुन तें फिलिप अंतरीं लिखित आपुलें उमजे,
नयनीं त्यांच्या, भवितव्याची ठोकर अपुली समजे !

८०

आणि चुंबनासाठी आले ओठ त्यांचे जवळी,
तेव्हा तर, तो किंचाळूनी घसरुन पडला खाली !

रानीं श्वापद लोळे भूवर लागून वर्मीं बाण,
कोलमडूनी राइंत, त्यापरि व्याकुळ झाले प्राण !

होते सगळे आपआपुल्या मौजेमार्जीं दंग,
फिलिपजीवनांतिल हा दिसला न कुणा परि बेरंग !

आणि विचारा उठुन, घराला हळुहळु परतुन गेला,
प्रीतीसाठी राहुन हृदयीं जन्माचाच भुकेला !

आणि पुढे शुभमंगल झालें, घणघण घंटा बोले,

भरभर गेला काळ, सुखाचीं सात लोटलीं सालें !

९०

मधुर निरामय समृद्धीचीं वर्षे सात सुखाचीं,

परस्परांच्या प्रेमभराचीं, हौशी उद्योगाचीं.

आणि शोभलें घर बाळांनी, मुलगी होतां पहिली,
 रुदन ऐकुनी, हृदयीं त्याच्या जाणिव थोर उदेली—
 ' की पै—पैसा मिळकत अपुली शिलकेमार्जी जावी,
 उत्तम जपणुक हिजला सदनीं बाळपणांत मिळावी !
 आणि आपुली वा अंनीची होय जशी आबाळ,
 हिची न व्हावी ! '—वदतां गेला दो वर्षांचा काळ !
 पुनरपि, सुंदर मुलगा होतां, झाला आठव याचा,
 बाळ गोजिरा तिचा सोबती झाला एकान्ताचा ! १००
 कारण खवळुन दर्या जातां, अथवा दूर विदेशीं—
 इनांक असतां, बोलायला होतें कोण तियेशीं ?
 आणि खरोखर शुभ्र तयाचा घोडा जो तो जाणी,
 सागरमासे परिमळले जंव पार्टीतुन तो आणी;
 आणि समुद्री हिमझुळुकांनी राकट लाल तजेला—
 येइ मुखीं, तो परिचित होता चौकांतिल जनतेला—
 असें नव्हे, तर सड्यामागल्या हिरव्या बोळांतूनी,
 सिंहमुखाची दिसे आकृती दारावर शोभूनी,
 कापुन जेथे 'यू'—झुडुपांचा मोर अंगणीं केला,
 थेट तिथे तो शुक्रवारचे मासे घाया गेला ! ११०

पुढती मानवनियती घडवी स्थित्यंतर तें घडलें !
 उत्तरेस जें पंचक्रोशित बंदर मोठें वसलें,—
 उद्योगास्तव इनांक जाई तिकडे अधुनीमधुनी,
 जळमार्गाने कधी, कधी वा अपुल्या घोड्यावरुनी,
 एक दिनीं तो उंच शिडावर काम कराया चढतां,
 पडुन आपटे खाली कोठे पाय जरासा सरतां !

‘ हात मोडला ! ’ कळलें, नेतां उचलुन अधिकाऱ्यांनी,
किति तरि महिने पडुन राहणें आलें मग अंधरुणीं !

त्यांतच अंनी प्रसूत झाली, अशक्त जन्मे बाळ !

धंद्यामध्ये दुसरे घुसले; ये दुर्दैवी काळ !

१२०

बाळमुखींचा अन् अंनीचा घास पळविला त्यांनी,

अंधरुणावर खिळून पडतां इनांकला ये ग्लानी !

गभीर धीमा स्वभाव त्याचा भय देवाचें मानी,

निष्क्रिय वृत्ती उदासवाणी भरली मग शंकांनी !

स्वप्न त्याच्या कधी एकलें उघड्या डोळ्यापुढती—

सत्यस्वप्नापरी तरंगे, व्याकुळ होतां चित्तीं—

कीं,—‘ दारिद्र्यें घोर, जहालीं मुलें आपुलीं दीन !

हातावरती पोट चाललें आपत्तीने हीन !

आणि जियेवर प्रीति केली जीवनसर्वस्वाने,

भिकारीण ती होउन भटके दारीं दीनपणाने !! ’ १३०

नेत्र मिटुन तो करी प्रार्थना मग चित्तीं हतभाग—

‘ वांचिव त्यांना ! मजवर वर्षीं कसलीही तूं आग ! ’

आणि उघडतां डोळे, पाही धनी पुढे पूर्वींचे,

मालक अपुल्या नोकरांतल्या मूर्तिमंत नौकेचे !

आले होते आपुलकीने आज समाचाराला,

कारण त्याची पटली होती थोरी पूर्ण मनाला.

हळूच वदले—“ इनांक ! अमुची नौका लवकर जाई,—

पहा चीनला, कर्णधारही तिजला कोणी नाही.

जाशिल का तूं ? अजुन पुरेसा असे तिला अवकाश,

सुटेल ती इथुनीच ! ” वदे तो—“ धावें का वचनास ? ” १४०

आणि संमती सत्वर त्याने एकमताने दिधली,
समजुन चित्ती, की या रूपें प्रार्थनाच निज फळली !

सूर्याचा पथ जसा ढगाने झाकळुनी टाकावा,
तरिहि फटीतुन किरण चुकूनी हळु एकादा यावा,
आणि सागरीं क्षितिजाजवळीं बेट करावें त्याने,
अन् अंधारीं आशा थोडी दावावी किरणाने,
त्यापरि दिसली तच्चित्तावर दुर्दैवाची छाया,
इनांकला परदेशासाठी मालक येतां न्याया !
चिंता वाटे परी तया की आपण जातां दूर,
मुलें माणसें यांचें होइल काय ?—जाहला चूर ! १५०
आणि लागला बेट कराया, करुनी खोल विचार—
' काय विकावी नौका ? छेः ! पण, मजला ती प्रिय फार !
किती तुफानें आलीं, गेलीं, तर्तुन आपण जातां !
घोडा ज्याचा त्यासच माहित, तशि ही अपुल्या हाता !
आणि अता ती विकावयाची ?—विकणें भागच आहे !
त्या पैशाने माल घेउनी दुकान थाटूं ना हें ?
त्यांतच घालूं मग अंनीला ! होइल तिज हें काम !
विकुन खलाशी-स्त्रीपुरुषांच्या वस्तू मिळविल दाम !
अशापरीने चालवील ती घर हें, आपण जातां;
व्यापार न का तिकडे कांही आपुल्यास ये करतां ? १६०
दोन चारदा—पुनःपुन्हा वा व्यापारास्तव जाऊं,
अगणित खेपा करुन, घराला धनाढ्य होउन येऊं ?
आणि शेवटीं मालक होउन व्यापारी नौकेचे,
प्रचंड पैका मिळवुन, जीवन घालवुं सहजसुखाचें !

शिक्षण देउन संपन्न करूं गोजिरवाणीं बाळें,
दिन मौजेचे शांत घालवूं एकसंगतीं सगळे— ! ’

यापरि निश्चित केलें सगळें स्वमनीं पूर्ण विचारें,
आणि वळविलें पाउल त्याने घराकडे परभारें.
बाळ अजारी असे धाकुला, म्हणुनी शुश्रूषेने—
फिकटलेली अंनी सेवा करित वसे चितेने ! १७०
प्रफुल्ल होउनि, हर्षोद्गारें झणीं पुढे ती झाली,
करांत नाजुक बाळ देउनी त्याच्या, हृदयीं धाली !
इनोंक घेउन तयास हातीं, कुरवाळी प्रेमाने,
अजमावुनी वजन करांवर, चुंबी वत्सलतेने;
धीर न होई परी मनींचा सांगाया तिज बेत;
दिवस उदेलो दुसरा, तेव्हा वदला तो निजहेत !

मिळे अंगठी तिज लग्नाची तेव्हापासून आज—
निघे तयाच्या प्रतिकाराचा प्रथम तिचा आवाज !
प्रतिकारीं त्या, परि न आरडाओरड कधि ही झाली,
कधि विनवण्या, कधि रावण्या, कधि अश्रूसर आली ! १८०
दुःखभराने कधि चुंबुनी पुनःपुन्हा दिनरातीं,
कधि पायाशीं लागुन करि ती दीनपणाने विनती.
(कारण वाटे ‘—यांतुन होइल दुर्दैवोद्भव खास ! ’)
व्याकुळतेने मनांत येतां वदली ती हि तयास—
“ मजसाठी—प्रिय बाळासाठी, कीं न वाटतं कांही ?
जाउं नको तूं— ! शपथ गळ्याची !—विनती दुसरी नाही ! ”

परि न जिवाची पर्वा अपुल्या कधी तयाने केली !
 गृहिणी, बाळें एकच यांची चिंता पोटी धरिली.
 आणि तिचें तो शांतपणाने सारें ऐकुन घेई,
 दुःख वाटलें, तरि ही अपुला निश्चय न ढळूं देई ! १९०

विकली त्याने जुनी आपुली सागरसोबत नाव,
 अंनीसाठीं केला हुन्नर मालाचाच जमाव;
 आणि आपुली रस्त्याकडली खोली लावुन पार,
 कुठे मांडणी, मेज तिकोनी ठेवी माल-वखार.
 घेइ सामता, कुन्हाड, करवत आणि हतोडा हातीं,
 हदरून टाकी घरटें सुंदर कामाने दिनरातीं !
 अनिस वाटे मृत्युफलक हा जणुं अपुलाच उभारी,
 कारण भरलें घर कर्कश त्या आवाजांनी भारी !
 दिन शेवटचा आला तेव्हा कामें सारीं सरलीं,
 अपुरी जागा—हात कुशल पण—नीट लागली खोली ! २००
 निसर्ग ठेवी कळींत खचुनी रेणु, पाकळ्या, बीज,
 त्यापरि लावी कौशल्यें तो जिथल्या तेथे चीज !
 अंनीसाठी शेवटच्याही दिवशीं खपुनी राही,
 अन् माडीवर थकुनी झोपे गाढ, उजाडे तरि ही !

अन्य दिनीं तो वियोगसमय प्रातःकालीं आला,
 प्रसन्नतेने, धीटपणें परि इनांकने सावरला !
 अंनी वाटे जिवलग त्याला; न तरी हसुन तियेची—
 थट्टा केली असती त्याने, आणि तिच्या भीतीची.

शिक्षण देउन संपन्न करूं गोजिरवाणीं बाळें,
दिन मौजेचे शांत घालवूं एकसंगतीं सगळे— !’

यापरि निश्चित केलें सगळें स्वमनीं पूर्ण विचारें,
आणि वळविलें पाउल त्याने घराकडे परभारें.
बाळ अजारी असे घाकुला, म्हणुनी शुश्रूषेने—
फिकटलेली अंनी सेवा करित बसे चितेने ! १७०
प्रफुल्ल होउनि, हर्षोद्गारें झणीं पुढे ती झाली,
करांत नाजुक बाळ देउनी त्याच्या, हृदयीं धाली !
इनोंक घेउन तयास हातीं, कुरवाळी प्रेमाने,
अजमावुनी वजन करांवर, चुंबी वत्सलतेने;
धीर न होई परी मनींचा सांगाया तिज बेत;
दिवस उदेला दुसरा, तेव्हा वदला तो निजहेत !

मिळे अंगठी तिज लग्नाची तेव्हापासून आज—
निघे तयाच्या प्रतिकाराचा प्रथम तिचा आवाज !
प्रतिकारीं त्या, परि न आरडाओरड कधि ही झाली,
कधी विनवण्या, कधी रावण्या, कधि अश्रूसर आली ! १८०
दुःखभराने कधी चुंबुनी पुनःपुन्हा दिनरातीं,
कधि पायाशीं लागुन करि ती दीनपणाने विनती.
(कारण वाटे ‘—यांतुन होइल दुर्दैवोद्भव खास !’)
व्याकुळतेने मनांत येतां वदली ती हि तयास—
“ मजसाठी—प्रिय बाळासाठी, कीं न वाटतं कांही ?
जाउं नको तूं— ! शपथ गळ्याची !—विनती दुसरी नाही !”

परि न जिवाची पर्वा अपुल्या कधी तयाने केली !
 गृहिणी, बाळें एकच यांची चिंता पोटी धरिली.
 आणि तिचें तो शांतपणाने सारें ऐकुन घेई,
 दुःख वाटलें, तरि ही अपुला निश्चय न ढळूं देई ! १९०

विकली त्याने जुनी आपुली सागरसोबत नाव,
 अंनीसाठीं केला हुन्नर मालाचाच जमाव;
 आणि आपुली रस्त्याकडली खोली लावुन पार,
 कुठे मांडणी, मेज तिकोनी ठेवी माल-वखार.
 घेइ सामता, कुन्हाड, करवत आणि हतोडा हातीं,
 हदरून टाकी घरटें सुंदर कामाने दिनरातीं !
 अनिस वाटे मृत्युफलक हा जणुं अपुलाच उभारी,
 कारण भरलें घर कर्कश त्या आवाजांनी भारी !
 दिन शेवटचा आला तेव्हा कामें सारीं सरलीं,
 अपुरी जागा—हात कुशल पण—नीट लागली खोली ! २००
 निसर्ग ठेवी कळींत खचुनी रेणु, पाकळ्या, बीज,
 त्यापरि लावी कौशल्यें तो जिथल्या तेथे चीज !
 अंनीसाठी शेवटच्याही दिवशीं खपुनी राही,
 अन् माडीवर थकुनी झोपे गाढ, उजाडे तरि ही !

अन्य दिनीं तो वियोगसमय प्रातःकालीं आला,
 प्रसन्नतेने, धीटपणें परि इनांकने सावरला !
 अंनी वाटे जिवलग त्याला; न तरी हसुन तियेची—
 थट्टा केली असती त्याने, आणि तिच्या भीतीची.

धीर, नम्र अन् भाविक परि तो झाकी अपुर्ली नयने,
 माणुसकीशीं, दिव्यत्वाशीं समरस होई स्वमने ! २१०
 पत्नी आणिक बाळें यांवर आशीर्वच वर्षावे,
 यास्तव गाढी करी प्रार्थना बोलुनि हें सद्भावें—
 ‘ होवो माझं कांहीही, पण ठेव सुखी तूं त्यांना ! ’
 आणि मग वदे स्थिती तियेला समजावुन देतांना,—
 “ अंनी, माझा देवकृपेनं प्रवास होइल छान,
 आणि आपुल्या सर्व सुखांची चढती होय कमान !
 नितळ शेंगडी, रसरसलेला आणि लाल अंगार—
 स्वागत माझं करावया तूं सदनीं ठेव तयार !
 कारण पोरी, परतुन येइन न कळे तुजला तोंच ”—
 पालख हलवी हळु बाळाचा वदतां वदतां हेंच— २२०
 “ अशक्त, खुरटा किती असे ग ! बाळ लहाना गोड !
 आणि म्हणुनि ही तीव्र लागते जिवास माझ्या ओढ !
 वर्षो त्यावर देव कृपा !—तो बसेल मांडीवरती,
 रिझवाया मी सांगिन त्याला परदेशांतिल गमती !
 परतुन येतां भरिन तयाचं मन मी प्रेमानंदें;
 चल अंनी ! ये, ऊठ बघूं, चल, हास जरा पाहूं दे !

अशापरीने बोलत असतां एके तीही साश,
 आशातंतुस मनांत देई कसाबसा अवकाश.
 ओघ वळुन मग ‘ देव ’, ‘ श्रद्धा ’ यांवर, तत्त्वज्ञानें—
 प्रवची त्याची तऱ्हा खलाशी देशी गभीरतेने ! २३०
 ऐकत होते कान तियेचे पुनःपुन्हा तें सारें,
 लक्ष उडालें दूर कुठे, नच शिरलें कार्नी वारें !

की खेड्याची कुणी कुमारी घागर धारेखाली—
 ठेवुन ओढ्याकाठीं, पाहे चकारुनी भवतालीं,
 भरल्यावर ती उचलुन घाया नित्य कुणी जो येई,
 जीव तयावर लावुन सगळा, चहूकडे ती पाही,
 आणि वाहुनी जातां घागर, दिसुन, न ये ऐकाया,
 त्यापरि अंनी ऐकत होती प्रवचन त्याचें वाया !!

वदे शेवटीं--“ इनांक असशीं किति तूं सुज्ञ शहाणा !
 तरिहि वाटतं, की तव दर्शन न घडे पुनरपि नयना ! ” २४०-
 “ खरं ! ”—वदे तो, “ घडेल मजला परि तव दर्शन बाई !
 अंनी ! माझं जहाज इकडुन या जळमार्गें जाई ! ”
 (दिवस कथी तो)—“ बघ तूं दुर्बिण लावुन डोळ्यांपुढती—
 शोधुन मजला, पहा मजकडं, क्षुद्र लेखुनी भीती !

आणि पातला शेवटांतला शेवटचा क्षण जेव्हा,
 वदला—“ अंनी, जिवलग पोरी, धीर धरीं, हस ! ” तेव्हा !
 “ मुलाकडं या पहा आणि मी परतुन येथे येई,
 तोंवर राखी नीटनेटकं, जाणं भाग मलाही !
 चिंता स्वमनीं न करीं कसली माझ्याविषयीं बाई !
 आणि वाटतां काही, देवावरी विसंबुन राही ! २५०
 तोच खरा आधार एकला; तोच न का परदेशीं—
 पूर्वेकडल्या दूर प्रांतीं ? झालों आणि विदेशी—
 त्याच्यापासुन दूर कधी का जाइन ? कुणि का गेला ?
 सागर त्याचा काय नव्हे ? हा त्यानं त्यानं केला ! ”

उठून घाली खिन्न पत्निच्या गळ्यांत मांसल हात;
 विस्मित अपुल्या दोबाळांचें चुंबन घेई तात !

तिसरा रात्रीं तापुन, जागुन नुकता होता निजला,—
 “ नकोस उठवूं ! ” झणी वदे, ती जातां उठवायाला !
 “ त्यास निजं दे ! पण मी चुंबुन गेलों असं तयाला—
 कसं कळावं ? ”—खाटेवर मग ओठ लावि तो गाला ! २६०
 अंनीने तों जावळांतली कुरळी बट छाटून,
 दिली तयाच्या हातीं किंचित् खिन्नपर्णेच हसून !
 घाईने बट आणि बोचकें घेउन गेला स्वकरीं,
 हात पालवुन पुनःपुन्हा, तो पुढला मार्ग सुधारी !

ठरलेला दिन आला; दुर्विण अंनीने आणविली,
 व्यर्थ जाहलें परंतु सगळें, मूर्ति न तिजला दिसली !
 की डोळ्याला तिज ती लावुन घेतां आली नाही,
 किंवा आले डोळे भरुनी, हात न वा स्थिर राही,
 कुणास ठावें ! हात पालवी परि तो धक्क्यावरुनी,—
 दिसला नाही तिज तो, आणिक जहाज गेलें तिथुनी !! २७०

टोक शिडाचें बुडलें तरि ती न्याहाळुनी पाहे,
 परते पाउळ, अन् डोळ्यांतुन घळघळ ओघळ वाहे !
 आणि तयास्तव, माणुस गेल्यापरि, ती शोकें रडली !
 इच्छा त्याची पुरी कराया व्यापारीं घडपडली !
 देवघेव पण करावया ती नव्हती जन्मा आली,
 आणि दुकानीं तिज न म्हणुनी कधी किफायत झाली !
 करुन हुशारी तोटा भरुनी काढतां न तिज येई;
 शक्य न खोटे वदणें; सांगुन फार, कमी वा घेई.
 आणि मनार्शीं भिऊन बोले—“ काय इर्नाक म्हणेल ! ”
 कारण आली तशीच अडचण कितीदा, संकटवेळ ! २८०

आणि तिने मग कधि तोट्याने विकला काही माल,
खरेदीसही खोट बैसली ! फसली ! होय हवाल !!
आणि कधि न जी वार्ता आली, आसावुन तीसाठी,
कशी तरी गुजराण करुनी, मुग्ध दुःखदिन कंठी !

बाळ तान्हुलें जन्मापासुन दुबळें आणि अजारी,
संगोपन करि आई, प्रकृती खालावे तरि भारी !

दुकान-धंद्यामुळे जहाली न कळे काय अबाळ,
किंवा पडुनी उणीव काही नीट न हो प्रतिपाळ,
किंवा औषधपाण्यासाठी नव्हता जवळी पैसा,
आणि म्हणूनी वैद्याभावीं प्रसंग आला ऐसा !

२९०

देवा ठावें काय जहालें ! परि काही दिन खिळुनी—
अंथरुणाला—आणि तिच्याही पुरतें येई न ध्यानीं—
आणि पिंजऱ्यांतुनी उडूनी अवचित जावा रावा,
त्यापरि देहांतून निसटला गरिब जिवाचा छावा !

दफन होउनी घरा परतली होती अंनी नुकती,
वार्ता कळतां फिलिपमनाही तीव्र वाटली खंती !
प्रेमळ हृदया एकच लागे तिच्या सुखाची आस,
(इनांक गेल्यापासुन तोही न कधी जाय घरास !)

टोचित होतें परि मन त्याला; असें राहतां दूर—

‘ छे ! छे ! भेटायास हवें तिज ! ’ बोले भरुनी ऊर ! ३००

‘ वाटेल तिला जरा दिलासा ! ’—वदुन असें, तो गेला;

दालन पुढलें शांत पाहुनी, प्रवेश पुढती केला;

बंद आंतल्या दाराजवळी उभा जाउनी राहे,

टकटकवी तो हळू तीनदा; कुणि न आंतुनी बाहे !

उघडुन गेला आंत, दिसे तो अंनी करुणामूर्ती,
 लहानग्याचें दफन करून आली होती नुकती !
 आणि कुणाला भेटायासहि उत्सुक नव्हता दील,
 भितिकडे मुख वळवुन गाळी अश्रू नेत्रांतील !
 उभा ठाकुनी हळु मग बोले, लटपटले जरि पाय,—
 “ अंनी, मजवर एक कृपेची पांखर घालिशिं काय ? ” ३१०
 बोले यापरि, परंतु गेला चपापुनी तो स्वमनीं,
 तशीच राहुन तीहि उत्तरे मग कंठीं गहिवरुनी—
 “ माझ्याकडुनी पांखर—? एकाकिनी दुःखितेकडुनी ? ”
 शोकावेगें उत्तरतां ती, तोहि विसरला स्वमनीं !
 मार्दव-संकोचांचा हृदयीं होउन परि संग्राम,
 जवळ जाउनी मग तो देई तिजला वचनाराम.

“ तुझ्या पतीनं इनांकनं जी इच्छा धरिली हृदयीं,
 तीच वदाया आलों अंनी, तुजपार्शीं या समयीं;
 नेहमीच मी म्हणतों ना की उत्तम आम्हांमधला—
 बलशाली तूं भित्र निवडुनी प्रेमाने परिणियला. ३२०
 कारण जडतां प्रेम, तयाने कष्टुनिया दिनरातीं,
 सुफलित केली इच्छाविभवे अपुरीं हीं तुजसाठी.
 आणि कुणास्तव, सोडुन तुजला अशी एकली, सांग—
 कष्ट कराया जाय अतां तो ? सुखांत व्हाया दंग ?
 पहावया जग ?— छे ! छे ! अंनी मिळवाया धन गाठीं,
 समृद्धिने त्या निजबाळांना शिक्षण द्यायासाठी;
 तुशी, तयाची जशी जहाली गत, नच त्यांची व्हावी,
 इच्छा कसली या परती ग, धरी मनीं तो भावी ?

आणि परतुनी घरास येतां, कळलें जर की त्याला,
 अमोल गेलं व्यर्थ बाळपण, तें लागेल जिवाला ! ३३०
 खोंडापरि हीं बाळं फिरतीं उंडारुन मैदानीं—
 स्वैर, तया हें कळतां जाइल आमरण व्याकळुनी !
 आणि म्हणुनि तूं आता— ! पण ग सांग खरं मजला ना !
 जाणत आलों जन्मभरि न का आपण अन्योन्यांना ?
 शपथ घालुनी तुज बाळांची, त्याच्या सत्येमाची,
 ‘ नकार मजला देउं नको ! ’ हें एक तुला मी याची !
 कारण, असलं मनांत तूझ्या, तर मग कसली भीती ?
 इनांक येतां करिल तयाची परतफेड निजरीतीं.
 पण तूं म्हटलं ‘ हो ! ’ तर होइल ! सुखवस्तू मी घरचा,
 शाळेमध्ये त्यांस घालुं दे; पुरवि कृपेनं वांछा ! ३४०

तोंड फिरवुनी भितिकडे ती जशी बैसली होती,
 तशीच बोले—“ धीर तुजकडं मज न बघाया वरती !
 गोंधळुनी मन गेलं माझं, पिचुनी पुरतं जाय !
 अन् आल्यावर तर तूं, करि मज दुःख पुरं असहाय ! !
 आणि अता वर कृपा तुझी ही अंतर माझं चिरिते,
 ‘ इनांक आहे कुशल कुठं तरि ! ’—विश्वासें या जगते.
 परत करिल तो सारं— ! पैका कधि तरि फिटुनी जाई !
 परंतु केल्या उपकारांची फेड कधी का होई ? ”

“ देशिल ना मग अता अनुज्ञा ? ” फिलिप विनवुनी बोले,
 वळुन, उठुनी अंनी, त्यावर लावी सांसव डोळे ! ३५०
 क्षणभर ठरवी सुखीं तयाच्या उदार अपुली दृष्टी;
 आशीर्वचनें पुटपुटलीं पण झाली स्वमनीं कष्टी !

अन् कर पकडुन, हस्तांदोलन करुनी आवेगाने,
लहानग्या ती परड्यामार्जी जाय झणीं वेगाने !
आणि फिलिप ही उचंबळूनी आंतिल सारे भाव,
गेला मागोमाग तियेच्या, काढायातें ठाव !

आणि पुढे मग पुस्तकपाठ्या वस्तु देउनी कांही,
शाळेमार्जी मुलांस घाली प्रेमें तो लवलाही.
अन् सगळें हें केवळ हृदिच्या आपुलकीने केलें,
प्रिय होऊन, प्रेमें त्यांचें चित्त हिरावुन नेलें. ३६०
गांवामधल्या आणि रिकाम्या अफवांचा शिंतोडा—
लागावा नच कधि अनीला यास्तव त्याचा ओढा !
भिउन त्यांना प्रिय अंतरिची लपवी अपुली आस,
टाळाया हें, चुकून कधीही जाय तिच्या न घरास !
पाठवि परि तिज भाजीपाला, फळें मुलांच्या हातीं,
कधी मोसमी गुलाबपुष्पें घरचीं त्या सांगाती !
ससे सड्यांतिल, वस्तु अन्य वा सुंदर मधुनी मधुनी;
ओसाडीवर पुकतां त्याची उंच पिठाची गिरणी—
'उंची आलें पीठ !'—कधी या मिषें भेट तें देई,
हेतु मनीं कीं, तिज वाटावा उपकार न हा काही ! ३७०

परी फिलिपला तिच्या मनाचा कधि न लागला ठाव;
पडतां गाठी कृतज्ञतेचा हृदयीं भरला भाव !
तुडुंबलें मन भारावोनी, शब्द न फुटला वाचे,
म्हणुन तोटके शब्द न बोले कधि ती आभाराचे !

फिलिप परी सर्वस्व मुलांचें तिच्या अतासा झाला,
दुरुन धावलीं चौकांतुन तीं सहर्ष भेटायाला.

घर वा गिरणी यांचे मालक झालीं आता तींच,
इवल्या गमती-कागाळ्यांनी किटविति कान उगीच.
तटस्थतेने तो ही ऐके; कधि तीं लोंबकळूनी—
खांद्याला, वा त्याच्यासंगें रमत कधी खेळूनी. ३८०

आणि लागलीं म्हणावयाला त्याला प्रेमें—‘ ताता ! ’
इनोंकला हळुहळू विसरली फिलीप पुढती येतां.
दोबाजूंच्या झाडांमधुनी समोर रस्ता जावा,
पहाटेस कुणि दुसऱ्या टोका माणुस एक दिसावा,
आणि नसावें ठाउक कोठे व्यक्ति पुसट ती जाई,
इनोंकची स्मृति तशी तयांना स्वप्नासम तों होई !
आणि सोडल्यापासुन घर वा, देश लोटलीं सालें—
दहा पुरीं, परि वृत्त न त्याचें कांही कार्नी आलें !

आणि एकदा गंमत घडली सायंकाळीं सहर्षी,
वेचायाला फळें जायचें ठरलें राईमार्जी; ३९०

केला मित्रांसह जायाचा तिच्या मुलांनी बेत,
आणि जायचें तिने ठरविलें प्रिय बाळांसमवेत.

‘ प्रिय तातांनी ’ (संबोधित तीं ऐसें त्याला) ‘ यावें ! ’

विनंतीस या कां अंनीने निरोधुनी टाकावें ?

पुष्पपरागें अंग लपेटुन शुभ्र दिसे मधमाशी,

गिरणीमार्जी राबुन भरली मूर्त फिलिपची तैशी.

पाहुन त्याला वदलीं बाळें—‘ ताता ! आज चला ना ! ’

नाकारी तो; परी ओढतां त्यांनी, ‘ ना ’ म्हणवेना !

हासुन त्याने दिली संमती तत्परतेने त्यांना,
कारण—अंनी तेथ नव्हति का ?—गेले सर्वच रानां ! ४००

थकवा वाटे तिजला चढतां वरली अर्धी वाट,
आणि पाहिलें तिने सभोती न्याहाळूनी दाट.
तो राईची उतरण पसरी जेथें झुडुपी पांख—
खिंडकड्यावर त्या पूर्वीच्या वळतां तीचे आख,
शक्ति गळाली सर्व तियेची ! उसासुनी मग बोले—
“ जरा बसूं या ! ”—विश्रमुनी मग फिलिप तृप्तिने डोले.
बसतां दोघें मुलें उडालीं तेथुन आनंदाने,
लकेर, दंगा आणि आरडाओरड भरतीं रानें !
तेथुनि खाली थेट सटकलीं शुभ्र हेझलामधुनी,
उड्या मारुनी पायथ्यास तीं आणि उधळलीं विपिनीं ! ४१०
शेंड्यावरले तुरे घ्यावया मोडुन फांधा कांही,
वाकवुनी वा वर जाणाऱ्या चपळ तशा शाखांही,
देत अरोळ्या परस्परांना वेगें हाकारोनी,
स्वैर चहुकडे राईभर तीं फिरलीं घाधावुनी !

विसरे तिजला फिलिप क्षणभर परि बसल्यावर जवळी,
प्रसंग दुःखद मागिल इथला स्मरतां, कुठे न्याहाळी !
की होऊनी घायाळ कसे पूर्वी या राईत—
श्वापदापरी कोलमडूनी पडलों अज्ञातांत !
नजर फेकुनी मग वात्सल्यें बोले—“ अंनी, ऐक !
किति आनंदें खेळतात हीं बाळें खाली, देख ! ” ४२०

परि ती ल्यावर शब्द एकही मुळि उत्तरली नाही;
 म्हणुन म्हणे—“ का ? दमलिस अंनी ? ” उत्तर ये न तरीही !
 “ दमलिस ? ”—वदतां पुन्हा, घालुनी वदन करीं ती झाकी !
 तोहि आंतुनी चिडल्यापरि, मन अपुलें बोलुनि टाकी—
 “ जहाज गेलं ! खास बुडालं कुठं तरी तें बाई !
 उगाच का हा शोक ? कशाला झुरणी घोर जिवा ही !
 चितेनं या जळून करिशीं कां बाळांस अनाथ ? ”
 तोंच वदे ती—“ छे ! छे ! माझ्या तें नव्हतंच मनांत ! !
 परंतु न कळे—मज ही कां तें—असतां आनंदांत,
 शब्द तयांचे मला एकलेपण कां जाणवितात ! ” ४३०

ऐकुनि तें वच फिलिप जरासा अधिकचि जवळी आला,
 वदला—“ अंनी ! व्यापुन राहे एक विचार मनाला !
 तरंगताहे इतके दिन तो मनावरी वावरुनी,
 की मजलाही न कळे केव्हा प्रथम शिरे तो स्वमनीं.
 परंतु आता केव्हा तरि तो प्रकट, गमे, होणार,
 बोलूं दे मज तुझ्या मनाशीं निराशलेल्या फार,
 दशवर्षांच्या प्रदीर्घ काळापूर्वी सोडुन गेला,
 अंनी ! त्याची कसली आशा ? संभव आता कसला ?
 सुखरूप तरि तो असेल का ! छे, सोडुन दे ती आस !
 गरीब, गरजू बघुन तुला जिव तिळतिळ तुटतो खास ! ४४०
 मनासारखी मदत न करितां ये मज उघडपणानं,
 कारण—! म्हणती स्त्रिया जाणती परमन चातुर्यानं !—
 माझा आंतर हेतु कदाचित् असेल आला ध्यानीं !
 एकच इच्छा की—तूं आता व्हावें माझी गृहिणी !

करिन पित्यापरि बाळांचा मी प्रेमानं सांभाळ,
 पिता समजुनी खास लोभतीं मजवर हीं वेल्हाळ !
 आणि तयांना समजुन अपुले मीही करतो प्रीती,
 अशांत होशीं चिरंत गृहिणी, तर सौख्याला न मिती !
 अस्थिरतेचे, दुःखाचे दिन देवदयेनं सरती,
 येइल अपुल्या अजुन जीवना मधुर सुखाची भरती ! ४५०
 विचार कर तूं ! सुखवस्तू मी; नात्याचें हि न कोणी;
 नसे काळजी कसली; नाही मजवर कसली गोणी !
 तूं नि तुझीं हीं बाळं यांची चिंता एकच भार,
 जन्मापासुन ओळख अपुली त्यांत असे साचार.
 आणि तुजवरो प्रीती केली एक जिवाभावानं—
 तुलाहि नव्हतं ठाउक तेव्हापासुन एकदिलानं ! ”

उत्तरली तों अंनी बोलुन कोमल भावें त्याशीं—
 “ देवदूत तूं शुभकर अमुच्या खचित घरीं कुणी असशीं !
 वर्षो तुजवर त्याची पाखर ! फळ त्याचं तुज मिळुनी—
 मजपेक्षाही अधिक सुखी तुज फिलिप कुणी लाभूनी ! ४६०
 प्रीति दोनदा करितां येते ? इनांकवर जी केली—
 तुजवर करितां येइल ? न तरी, धरिशीं आशा कसली ? ”
 फिलिप उत्तरे—“ इनांकच्या तूं अंनी खालोखाल—
 प्रीती मजवर करिशिल, तरिही होइन तूं खुशाल ! ”
 “ असं ! असं ! ”—उद्गारे अंनी, जणू निरुत्तर होई !
 “ थांब जरा ! प्रिय फिलिप जरासा !—जर का इनांक येई—?
 परि तो कसचा येतो आता !—वर्षभरी पण थांब !
 कळतें कांही काय बघूं का !—वर्ष न कांही लांब !

थांब थोडका— ! ” फिलिप निसासुन बोले मग सोशीक,—
 “ जन्मभरी मी असें थांबलों ! थांबेन जरा— ! ठीक ! ” ४७०
 “ तसं नव्हे रे ! ”—वदली अनी, “ वचनीं बांधुन घेतें ! ”
 एक वर्षभर ! एकच— ! तुज मी वचन हवं तर देतें !
 एक वर्षभर मीहि पाहतें ! थांबसीं न तूं काय ? ”
 “ थांबुन राहिन ! ” फिलिप बोलला होउनि मग असहाय !

स्तब्ध यावरी दोघें झालीं, अविचल गेला काळ;
 दिसे फिलिपला अस्त रवीचा तों विज्ञणारा जाळ !
 उंचावरती डॅनिश थडगीं किरण लंघुनी गेला,
 रातगारठा येउन अॅनिस बाधे, म्हणुनी उठला.
 आणि मुलांना दे आरोळी झाडीमधुनी खाली,
 भरल्या हातीं लूट घेउनी तींही धावत आलीं ! ४८०
 बंदरांतल्या घरास गेलीं उतरुन खाली सारीं,
 निरोप घ्याया फिलिप पुढे करि कर मग अॅनीदारीं,
 आणि हलु वदे—“ अॅनी ! जेव्हा तव मन हळवं झालं,
 गोष्ट काढिली मी लग्नाची— ! चुकलं !—माझं चुकलं !
 वचनबद्ध मी सदा तुझ्याशीं; तूंच मोकळी असशीं ! ”
 बोले स्फुंदत अॅनी—“ छे ! छे ! मीच बांधली तुजशीं ! ”

शब्द असे ती बोलुन गेली अपुल्या घरकामाला,
 परि त्याचे वच वेधित होते अजुनी विकल मनाला !
 “—आणि तुजवरी प्रीती केली एकजिवाभावानं—
 तुलाहि नव्हतं ठाउक तेव्हापासुन एकदिलानं ! ” ४९०

तन्मयली ती यांत न तों, ये पुढला वर्षाकाल,
 आणि ठाकला फिलिप येउनी तिजपुढती तात्काळ !
 तों आश्चर्ये प्रश्न करी ती—“ काय, उलटलं साल ? ”
 “ बघ बाहेरी फळं—” वदे तो, “ पुनरपि होतिं रसाळ ! ”
 थांबे मग ती, अन् प्रश्न पुढे ढकली बोलुन कांही—
 “ नीट पहाया सर्व हवं ना ? क्रांति न मोठी का ही ?
 एक मास मज विचारास दे— ! एकच अवघा मास !
 वचनबद्ध मी, पूर्ण जाणते ! फार न— एकच मास !
 नेत्रीं दिसली तोंच फिलिपच्या जीवनांतली आस;
 मद्यपिहाता कंप, तसा ये त्याच्या रुद्ध गळ्यास ! ५००
 “ घे ! घे तुजला वेळ हवा तो ! घे—” बोले तो, “ बाई ! ”
 आणि कळवळा येउन त्याचा, रडली असती तीही !
 आणि तरीही तिने लाविली लांबण वचपूर्तीची,
 विश्वासाहं न अशीं कारणें करुनी पुढती मनिचीं !
 प्रीतीचा वा व्याकुळतेचा खरेपणा जणु पाही,
 आणि तोवरी षण्मासांचा काळ उलटुनी जाई !

तों बंदरिचे कुटाळकंपू भविष्य अपुलें चुकलें,
 द्वेषें म्हणुनी चिडले, जणु की त्यांचें कांही दुखलें !
 कुणास वाटे फिलिपच खेळे क्षुद्र तिला लेखून;
 कुणी म्हणे वश त्यास कराया तीच धरी ओढून ! ५१०
 कुणि इतरेजन साधेभोळे दोघांनाही हसले !
 कारण त्यांचें मन तरि होतें कोठे त्यांना कळलें ?
 आणि असाही एक आढळे की ज्याच्या हृदयांत—
 दुष्ट कल्पना विषसर्पाच्या अंड्यासम वसतात,

मिस्किल हासत दोघांनाही सहज दोष तो लावी,
नीचपणाने ध्वनित करूनी कुत्सित कांही भावी !
भरुनि राहिली नयनीं संमति पुत्राची दिनरातीं,
जरि न बोलला शब्द एकही, ठेवुनि हें तो स्वातीं;
अन् कन्या तिज लग्न कराया प्रिय ' तातार्शी ' सांगे—
करण्यासाठी दूर गरीबी लकडा लावुनि मागे ! ५२०
आणि गुलाबी वदन फिलिपचें करपवि झुरणी, चिंता !
बघुन सर्व हें अघोर चरका बसे तियेच्या चित्ता !

अखेर एके रात्रीं योगायोग असा की आला,
ज्ञोप न ये तिज, कौल म्हणूनी उठली लावायाला !
' इनांक माझा खरंच असे का गेला सोडुन मजला ? '—
प्रश्न भिववि हा, पाठ लागली जो नच अंधरुणाला !
अंधाराच्या काळ्या भिंती असती वेढुन भवती,
सहन न होई, भरतां हृदयीं अपेक्षिलेली भीती !
उठुन बसूनी शयनीं, चकमक काढुनि लावी दीप,
' पवित्र शास्त्र ' स्वकरीं ओढी निकरानेच समीप; ५३०
आणि उघडुनी झडकरि पाही कौल मिळे का पानीं—
झरझर फिरवी बोट आपुलें पहिल्या ओळीवरुनी;
' ताडतरुतळीं—! ' ओळ आढळे, बोध न कांही झाला,
उमजे अर्थ न, पुस्तक मिटुनी पडली ज्ञोपायाला.
स्वप्न दिसे तों—' इनांक बसला कोठे ताडाखाली—
उच्चस्थानीं आणि मस्तकीं रविकिरणें चमचमलीं !'
' गेला स्वर्गीं, हाय ! ' तिज गमे ' सुखी असे अन् गात—
' गौरव, देवा, नित्य असो नव ! '—गाणें हें स्वर्गांत !

तन्मयली ती यांत न तों, ये पुढला वर्षाकाळ,
 आणि ठाकला फिलिप येउनी तिजपुढती तात्काळ !
 तों आश्चर्ये प्रश्न करी ती—“ काय, उलटलं साल ? ”
 “ बघ बाहेरी फळं—” वदे तो, “ पुनरपि होतिं रसाळ ! ”
 थांबे मग ती, अन् प्रश्न पुढे ढकली बोलुन कांही—
 “ नीट पहाया सर्व हवं ना ? क्रांति न मोठी का ही ?
 एक मास मज विचारास दे— ! एकच अवघा मास !
 वचनबद्ध मी, पूर्ण जाणतें ! फार न— एकच मास !
 नेत्रीं दिसली तोंच फिलिपच्या जीवनांतली आस;
 मद्यपिहाता कंप, तसा ये त्याच्या रुद्ध गळ्यास ! ५००
 “ घे ! घे तुजला वेळ हवा तो ! घे—” बोले तो, “ बाई ! ”
 आणि कळवळा येउन त्याचा, रडली असती तीही !
 आणि तरीही तिने लाविली लांबण वचपूतींची,
 विश्वासाहं न अशीं कारणें करुनी पुढती मनिचीं !
 प्रीतीचा वा व्याकुळतेचा खरेपणा जणु पाही,
 आणि तोवरी षण्मासांचा काळ उलटुनी जाई !

तों बंदरिचे कुटाळकंपू भविष्य अपुलें चुकलें,
 द्वेषें म्हणुनी चिडले, जणु की त्यांचें कांही दुखलें !
 कुणास वाटे फिलिपच खेळे क्षुद्र तिला लेखून;
 कुणी म्हणे वश त्यास कराया तीच धरी ओढून ! ५१०
 कुणि इतरेजन साधेभोळे दोघांनाही हसले !
 कारण त्यांचें मन तरि होतें कोठे त्यांना कळलें ?
 आणि असाही एक आढळे की ज्याच्या हृदयांत—
 दुष्ट कल्पना विषसर्पाच्या अंड्यासम वसतात,

मिस्किल हासत दोघांनाही सहज दोष तो लावी,
नीचपणाने ध्वनित करूनी कुत्सित कांही भावी !
भरुनि राहिली नयनीं संमति पुत्राची दिनरातीं,
जरि न बोलला शब्द एकही, ठेवुनि हें तो स्वांतीं;
अन् कन्या तिज लग्न कराया प्रिय ' तातार्शी ' सांगे—
करण्यासाठी दूर गरीबी लकडा लावुनि मागे ! ५२०
आणि गुलाबी वदन फिलिपचें करपवि झुरणी, चिंता !
बघुन सर्व हें अघोर चरका बसे तियेच्या चित्ता !

अखेर एके रात्री योगायोग असा की आला,
झोप न ये तिज, कौल म्हणूनी उठली लावायाला !
' इनांक माझा खरंच असे का गेला सोडुन मजला ? '—
प्रश्न भिववि हा, पाठ लागली जों नच अंथरुणाला !
अंधाराच्या काळ्या भिंती असती वेहुन भवती,
सहन न होई, भरतां हृदयीं अपेक्षिलेली भीती !
उठुन बसूनी शयनीं, चकमक काहुनि लावी दीप,
' पवित्र शास्त्र ' स्वकरीं ओढी निकरानेच समीप; ५३०
आणि उघडुनी झडकरि पाही कौल मिळे का पानीं—
झरझर फिरवी बोट आपुलें पहिल्या ओळीवरुनी;
' ताडतरुतळीं—! ' ओळ आढळे, बोध न कांही झाला,
उमजे अर्थ न, पुस्तक मिटुनी पडली झोपायाला.
स्वप्न दिसे तों—' इनांक बसला कोठे ताडाखाली—
उच्चस्थानीं आणि मस्तकीं रविकिरणें चमचमळीं !'
' गेला स्वर्गीं, हाय ! ' तिज गमे ' सुखी असे अन् गात—
' गौरव, देवा, नित्य असो नव ! '—गाणें हें स्वर्गांत !

पुण्यसूर्य हा शिरीं प्रकाशे ! बसला झाडाखाली—
 त्याच, जयाचीं पाने मार्गीं अनुगांनीं अंधरलीं ! ५४०
 आणि जाग ये, चित्तीं वाटुन—‘ सखा दिवंगत झाला !
 स्वर्गीं जाउन सुखांत नांदे, सेवित दिव्य पदाला ! ’
 वदे फिलिपला सुनिश्चये मग बोलावुन बेभान—
 “ न कळे मज की विवाह आपण अता करावा कां न ? ”
 “ शपथ सांगतो, अपुल्यासाठी—” वदे फिलिप तत्काळ—
 “ शुभ हें होवो शीघ्रच तर मग, जर हें सारं ठरलं ! ”

अन् शुभमंगल झालें त्यांचें आणि वाजल्या घंटा !
 आणि वाजल्या घंटा, पडतां विवाहमाळा कंठां !
 परंतु हृदय न कधि अनीचें आनंदानें भरलें;
 जवळ कुणाचें तरि मार्गीं नित पाउल वाटे पडलें ! ५५०
 आणि कुठूनी तरि कुजबुजणें केव्हा येई कानीं !
 शब्द कुठुन ये, कोण बोललें न कधी आलें ध्यानीं !
 म्हणुन एकली राहि न कधि ती, घरांत नसता कोणी;
 वा बाहेरी न कधी जाई कोठे धाडस करुनी !
 टोचत होतें असें मनाला काय सारखें आंत,
 की रेंगाळे हात कडीवर शिरतांनाच घरांत,
 आणि थरारे मानस ? होतें माहित परि की त्याला—
 सहजधर्म हे भावति संशयभीतिग्रस्त मनाला !
 कारण गेले होते तिजला कांही महिने आता;
 नव संसारीं पूर्वस्मृतिचा आठव देई गाथा ! ५६०
 परंतु जेव्हा दिवस भरुनी, जन्मा ये नव बाळ,
 थेट आपुली मूर्त आढळे, पाहुनि तिज वेल्हाळ !

मातृत्वाचा पान्हा हृदयीं पुन्हा उमळुनी आला,
 आणिक सज्जन फिलिप जिवाचा एकच कलिजा झाला !
 आणि हळुहळू गूढभावनाभीति मनीं फिरणारी—
 अपाप सगळी अस्त पावली हृदयीं वावरणारी !

हुनॉक होता कुठे ? तयाच्या ' भाग्यवती ' नौकेला—
 वारा मिळुनी अनुकूल, तिने प्रवास सुखकर केला.
 प्रथम खवळुनी जरि विस्केचा उपसागर पूर्वेला,
 ढकलुनि नौका, जीव जळाने केला अर्धामेला ! ५७०
 तरि शांतपणें विषुवृत्ता ती गेली ओलांडुनी,
 ' वादळभूशिर ' येतां धक्के खाउन जाय निघूनी !
 अनुकूल प्रतिकूल वाऱ्यांच्या स्थिरचल सोडुन लाटा,
 विषुवृत्तांतुन पुनरपि जाई कादित ती निज वाटा !
 आणि आग्रयेकडुन वाहुनी मग व्यापारी वारे,
 सोनेरी बेटांत पोचले सहज मजेने सारे.
 पूर्वसमुद्रीं आणि नांगरुन नौका पडली शांत,
 आणि खरेदी कांही केली इनॉकनेहि तशांत !
 राक्षस विद्रुप, सर्प सुनेरी—भाव तयांना येई;
 विकरीसाठी, बाळांस्तवही, म्हणुन खेळणीं घेई. ५८०
 परी अपेशी सफर तियेची ठरली परतघराची !
 पहिलींवहिलीं सागरवळणें झालीं शांतपणाचीं.
 आणि लाकडी स्त्रीप्रतिमेचे वक्षनयन भरदार—
 अचल राहिले लहरींवरती जळमयपंखाकार !
 शांत लागले सागर पुढती; अन् मग चंचल वारे;
 आणि पुढे मग कितीक आले उलटे लोळविणारे !

आणि शेवटीं वादळ उठलें ! झाकुळलें आकाश !
 लाटांवरती नौका फुटली ! प्रचंड झाला नाश !!
 इनोंक आणिक दोन सोवती सोडुन, सारे बुडले !
 अर्धरात्र ते तुटक्या दोराखांबांवरती तरले !
 वाहत गेले किनाऱ्याकडे अचुक सकाळीं थेट !
 समृद्ध निर्जनजलधींतिल तें होतें निर्जन बेट !

५९०

परिपोषाया जीवन नव्हती तेथे कसली वाण;
 कंदमुळें वा कठिण, मृदु फळें यांचें बेट निधान !
 माणसालुनी गेलेल्यापरि होते दुबळे प्राणी;
 दयेवीण नच अडचण कसली करावया जिवहानी.
 तिथे झोपडी सागरसंमुख डोंगरगुंफेपुढती—
 बांधुन, त्यांनी ताडपल्लवीं पाचटली ती गवती !
 अर्धगुहा अन् अर्धझोपडी, खाद्यसमृद्धी भवती;
 कडक परंतु सदा उन्हाळा, तृप्त न म्हणुनी असती ! ६००
 त्रिवर्गांतला एक कोवळा वय सोळाचा पोर—
 दुखावलेला होता रात्रीं नौकानाशें घोर !
 मृत्युसर्वें तो शेजेवरती झगडे वर्षें पांच;
 ते हि झगडले, परि तो गेला अखेर सोसुन काच !
 उरले दोघे; तों एकाला सांपडलें तरुखोड,
 नाव करावी त्याची म्हणुनी करु पाही तो फोड;
 पोकळ व्हावें, म्हणुनि मित्र तें लागे जाळायस—
 ताम्रमुखांच्या इंडियनांची तऱ्हा सेवुनी खास !
 परंतु अग्नी वरती, खाली तीव्रपणें धगधगला;
 प्रतप्त भूच्या उष्णाघातें तो प्राणाला मुकला !

६१०

आणि एकला इनांक राहे !!—परि मित्रांच्या मरणीं—
वचन आंतुनी ऐकूं आले—‘ धीर धरीं ! ’ हे श्रवणीं !

बेटावरल्या डोंगरटोकावरी थाटली राई;
कुरणें, वाटा स्वर्गपथासम नागमोडिच्या कांही;
शेलाटे हे ताड तुन्यांचे किरीट लव लवलेले,
पक्षि—किड्यांची चमक, विजेचें तेज जणू चमचमलें !
विशाल वृक्षा विळखुन वेली लांब लोंबुनी खाली,
भूटोकापर्यंत तजेला चमके वैभवशाली !
तेजोविभवे भूवनितेच्या कंबरपट्ट्यावरलीं—
विषुवृत्ताच्या बेटामार्जी सुंदर त्याला दिसलीं ! ६२०
परंतु पाहुन जें, आनंदें भरलें असतें हृदय—
चुकून हि दिसलें कधीं न त्याला मानवमुख तें सदय !
वा न ऐकला शब्द मानवी कधी कुठे भोताली,
अनंत गिरत्या जलविहगांची रवरव कार्नी आली !
मैलोगणती लांबट लाटा कंगोऱ्यावर खडकीं—
मेघगर्जनेसम आक्रोशुन फुटती मारुन धडकी !
आणि वृक्ष जे प्रचंड फुलले पल्लवुनी टोकाला—
कुजबुज त्यांच्या शाखामधलीं येई ऐकायाला !
निर्झर खालीं धबधबुनी जो सागराकडे गेला—
ध्वनि गर्जुन त्या मात्र जळाचा केव्हा कार्नी आला ! ६३०
कधी किनाऱ्यावर फिरतांना, दिनभर सदनीं असतां,
सागरसंमुख गुंफेजवळी वा न्याहाळित बसतां,—
भग्नमनोरथ कर्णधार हा शीड दिसे का पाही;
कानावरती तों आदळले विविध ध्वनि हे कांही !

एकामागून एक लोटले दिवस भराभर ऐसे;
 परि कोठेही शीड तयाला लाटांमागे न दिसे !
 रोज सकाळीं तेच रवोचे किरण शेंदरी पडले !
 ताडांमधुनी, झाडांतुन वा कड्यावरुनी अडले !
 पूर्व दिशेच्या पाण्यावरती चमचम किरणें गळलीं !
 डोक्यावरुनी वेटावरती चमचम तीं झळझळलीं ! ६४०
 चमचम केवळ अन् पाण्याची पुन्हा पश्चिमेलाही !
 भिरभिरणाऱ्या मग आकाशीं ठळक तारका कांही !
 आणि पुन्हा संघर्षरवाने ओरडणाऱ्या लाटा !
 आणि शेंदरी बाण पुन्हा ते—परि न शिडाचा फाटा ! !

वसे न्यहाळित अचल कुठे तो येथे वारंवार;
 न्यहाळिताहे ऐसें दिसलें निदान रमतां फार !
 एकाग्रस्थिर इतुका होई की सोनेरी सरडा—
 येउनि वैसे अंगावरती केव्हा न कळे निधडा !
 आणि स्वप्नावलींतुनी जें स्वप्न जागृतीमधलें—
 निर्मित होउनि पुढे तरळलें, तेंच पछाडुन बसलें ! ६५०
 तरल कल्पना अथवा त्याची परिचित वस्तु, स्थानें—
 आणि माणसें यांना स्पर्शित फिरलीं आवेगानें !
 दूर कुठे तरि विषुवृत्ताच्या पलीकडे अंधारीं—
 भारावुनी सान बंदरीं एका, स्वप्नविचारीं—
 जिथे लोचना दिसलीं अपुलीं बाळें, किलविल, अंनी,—
 घरकुल, चढता रस्ता, गिरणी, बोळ गर्द जे पानीं,
 'यू-' झुडुपाचा मोर आणि तें मंदिर एकान्तीचें,
 घोडा अपुल्या तो स्वारीचा, नौका—नशिव तियेचें !

हिवाळ्यांतली पहाटवादळ, उदास दंवळीं रानें,
 सौम्य सर्रीचा पाउस, घपका तो कुजल्यावर पानें, ६६०
 शिसरंगाच्या महोदधीचें आणि मुळुमुळू रडणें—
 उघड्या डोळां स्वप्नसंभ्रमीं पाहे केविलवाणें !!

आणि एकदा ध्वनि कसले तरि कानीं कळोळूनी—
 आनंदी, परि पुसट पातले कुठुनी फार दुरूनी !
 श्रवणीं आले अन् घंटारव गांवदेवळामधले;
 अंग शहारुन उठे ताडकन्, कां, न त्यासही कळलें !
 पण बेटाचीं दिसलीं पुढती सौंदर्ये नावडतीं,
 वृत्ति तयाची अन् सावरुनी आली भानावरती !
 आणि तयें जर केलें नसतें सर्वस्वाचें ध्यान,
 उपासकाला कधि न एकले वाटूं दे जो स्थान, ६७०
 खचित न साहुन एकाकीपण, दुःखार्तानें स्फोट—
 होउन, त्याच्या मृदु हृदयाचा फुटला असता कोट !

अशा परीने अकालभस्मी केस होउनी त्यांचे—
 आले गेले वसंतवर्षा पुढचे किति वर्षांचे !
 परि न लोपली कुटुंबियांना आशा भेटायाची,
 पवित्र परिचित मायभूवरी पद वा ठेवायाची.
 तोंच अकस्मात् एकान्ताची शिक्षा त्याची सरली;
 धिमेपणाची पुण्याई वा न कळे अवचित फळली !
 ' भाग्यवती ' नौकेपरि नौका एक तुफानावरती—
 लोटत आली इथे, कराया गोड जळाची भरती ! ६८०

नियुक्त सुटुनी मार्ग, पातली होती या द्वीपाला;
 आलों कोठे आपण याची जाणीव झाली न तिला.
 कारण सहर्जी बेटावरलें धुकें फाटतां थोडें,
 कुणा पहाटे दिसलें पाणी ओहळतांना गोडें !
 मुग्धपणाने उंचावरुनी जळ खाली सरसरलें,
 शोधाया तें म्हणुन खलाशी उत्सुकतेने आले.
 अन् बेटावर येउन त्यांनी, फाकुन चार दिशेला,
 आवाजांनी भरून किनारा, शोध झन्याचा केला !
 श्रवुन शब्द ते आवेगाने डोंगरगुंफेतून—
 ' माणुस ' पाहुन इनांक खाली आला आनंदून ! ६९०
 केशश्मश्रू वाहुन, वदर्नी एकान्ताची छाया—
 दीनपणाची येइ, अमानुष पिंगट होउन काया !
 विचित्र पोशाखाने येइ ओठ हालवित अपुले,
 पुटपुटुनी अपुल्याशी अस्फुट, जणु वेड्यासम चाले !
 जिभेस शब्द न सांपडले, मग रागावुन अपुल्याशी—
 करित खुणा ये, परि उमजेना करपल्लविही त्यांसी !
 तरि पण नेउन नीट दावि तो गोडें ओहळपाणी,
 त्यांच्यासंगें मिसळुन चाले ऐकत त्यांची वाणी.
 आणि बोलणें ऐकुन त्यांचें, त्याच्या जिव्हेवरलीं—
 किति वर्षांचीं मुग्धपणाचीं टिळीं बंधनें झालीं ! ७००
 खुणाभाषणीं समजावुन तो देई त्यांना कांही,
 अन् भरल्यावर पिपें, तयाला सर्वे घेतलें त्यांहीं.
 तिथे तयें मग कथा आपुली तुटक्या शब्दीं कथिली;
 प्रथम कुणाला आकर्षकता तींत न मुळि आढळली !

परंतु हलुहलु विस्मित झालें श्रोत्यांचें मन भारी,
 अन् कारुण्यें वितळुन गेलीं अंतीं हृदयें सारीं !
 तयास कपडे, भाडेमाफी प्रेमें दिधलीं त्यांनी,
 तोहि घालवी एकलेपणा त्यांच्यासंगें खपुनी.
 आलें नव्हतें कुणि त्यांतिल परि त्याच्या देशाहून,
 इष्ट न मिळलें उत्तर जातां पर्युत्सुक होऊन ! ७१०
 कंटाळा ये थांबुन थांबुन नौका जातां मंद,
 जलप्रवासा असे सर्वथा अनुचित ती गतिबंध.
 मंद समीरापुढे परंतू तरल कल्पना त्याची—
 घराकडे धावून सारखी पुनरपि परतायाची !
 आणि अखेरीं ढगाळलेल्या चंद्राच्या छायेंत—
 नौका जातां, शुभ्र कड्यांची भेसुर दिसली भिंत !
 तोंच मायभूशेतांतिल ये दंवला पहाटवारा,
 प्रेमिकापरी ओढुन तो घे पोटीं श्वासें सारा !
 अन् सगळ्यांनी त्याच सकाळीं करुन वर्गणी कांही,
 ' एकाकीजन ' म्हणुन दयेने त्यास दिली लवलाही ! ७२०
 आणि किनाऱ्याजवळ जाउनी उतरवियेलें त्याला—
 त्याच बंदरीं, जेथुन पूर्वीं तो होतांच निघाला !

शब्द एकही तिथे कुणाशीं इनांक नाही वदला !
 परि घराकडे—घर ?—कसलें घर ?—होतें का घर त्याला ?
 निजसत्तेच्या घराकडे त्या, पाउळ त्याचें वळलें !
 तिसऱ्या प्रहरीं स्वच्छ रवीचे कर होते झळझळले !
 पडे गारठा, पण तेजस्वी जरी पसरलें ऊन,
 हलुहलु चाले तोही पुढल्या दोन्ही खिडींतून.

दोन्ही बाजुंस दोन बंदरें सागरतीरीं वसलीं,
 धूसर वलयें पाणधुक्याचीं तोंच येउनी वसलीं. ७३०
 लोपुन गेला लांबट रस्ता चमचमलेला पुढला,
 थोडें थोडें निरुंद अंतर सोडुनि दोबाजूला.
 तयांत दिसलीं अस्फुट कोठे नांगरलेलीं शेतें,
 सुकलेली वा झाडी, कोठे कुरणांमधलीं गवतें.
 निकटनिपानी तरुंतुन बेसुर रॉबिनची ये तान !
 धुक्यांतुनी ये गिरकत खाली मृतजड पिकलें पान !
 दाट धुक्याचे थर वसले, तों मळलता ये गाढ !
 दिवा शेवटीं दिसे धुक्याने अंधुकलेला जाड !
 चमक तयाची तोंडावरती पडली सहज वरुनी,
 आणि पातला इनांक आता येउनी—‘ त्या स्थानीं ! ’ ७४०

मंद पावलीं लांबट रस्ता निःशब्दपणें खाली—
 चालुन येतां, अमंगलाची छाया उतरे भालीं !
 आणि बाजुच्या दगडांवरती दृष्टी लावित येतां,
 येउन पोचे घरास, जेथे वास अँनिचा होता,
 आणि तयावर जेथे केले प्रेम तिने दिनरात,
 आणि जन्मलीं वालें, जातां सुखसालें तीं सात !
 परंतु न दिसे तिथे दीप, वा शब्दाहि ऐकुं न येई !
 (‘ विकरीपत्रक ’ मात्र धुक्यांतुन चमकत दारीं राही !)
 चाचपडुनी म्हणुनि पावलें पुढती त्याचीं गेलीं—
 अजुन खालती, आणि वदे तो—‘ मेली ? मज वा मेली !! ’ ७५०

थेट जाउनी खाडीसंनिध, गोदीजवळी त्याने—
 खानावळिचा शोध घेतला, जुनीच जी तो जाणे.

सागफुलीने जुन्या, शोभला जिचा दर्शनी भाग, १.५.३९
 जुनाट चिरल्या, किडल्या जागीं ठेपे जागोजाग !
 त्यास गमे की मोडुनही ती असेल गेली खास,
 परि तो गेला होता, ज्याने काढुन जपलें तीसि !
 आणि ' मेरियम् लेन ' चालवी धंदा, विधवा त्याची,
 रोज येउनी खाली खाली बाजू नित्य नफ्याची !
 आणि बोलके सदा खलाशी गजबज अपुली करिती,
 तिथेच आता पूर्ण कोंदली निर्जननीरव शांती ! ७६०
 एकच जागा अनिकेतास्तव मात्र ठेविली होती,
 इनांक तेथे मूकपणें घे कितितरि दिन विश्रांती !
 परि मेरीयम् असे दयाळू आणि बोलकी फार,
 त्यास एकलें राहुं न देई भेटुन वारंवार.
 आणि एकदा बंदरांतल्या अन्य कथांच्या संगें—
 इनांकघरची सर्व कथा ती वर्णुन त्याला सांगे !
 परि पिचलेला, पोक येउनी, पिंगटलेला देह—
 ती न ओळखी, दृढतर जडला जरी तयाचा स्नेह !
 आणि कथा ती सांगे त्याला आपुलकीने सारी,
 ' लहानग्याचें मरण, गरीबी नित वाढत जाणारी, ७७०
 आणि फिलिपने मुलास कैसें घालुनिया शाळेंत—
 शिक्षण दिधलें, कधिची तिजवर केली प्रीति मनांत !
 आणि तिचीही दीर्घसूत्रता देतांना होकार,
 विवाह पुढती, आणि फिलिपच्या पुत्राचा अवतार !—
 ऐकुन त्याने सर्व घेतलें परी तयाच्या वदनीं—
 छटा, भावना मुळिहि तरळली नाही कसली श्रवणीं !

असता कोणी श्रोता भाविक, गमलें असतें त्याला,
द्रववी न कथा त्याला इतुकी, जितकी कथणारीला !
संपवितांना आणि तियेचा दुःखावेगच फुटला—

“गरिब विचारा इनांक! कोठे जाउन पडला ! बुडला !”-७८०

भावभरें मग हलवुन भस्मी शीर्षभाग तो अपुला—

शब्द त्यांतले अर्ध पुटपुटे—“ जाउन पडला ! बुडला ! ”

आणि आंतल्या दुःखातीने पुसट पुन्हा शेवटला—

शब्द घोळुनी, हलके ओठीं पुटपुटला तो—“ बुडला ! ”

पुन्हा तिचें मुख पण बघण्याची लागे त्याला झुरणी,

वदे मनीं—‘ मज किती वाटतं की तिथवर जाऊनी—

पाहावं तें गोड वदनभी पुन्हा एकदा डोळां,

जाणुन घ्यावं—जीव तिचा की सुखांत आहे भोळा ! ’

मानगुटिस हा विचार बसुनी फार कष्टवी त्याला,

आणि सांजचा उठवुन, नेई वरल्या घरमार्गाला; ७९०

हिवाळ्यांतली उदासीनता वाहुन तेव्हा फार,

संध्येचाही प्रकाश जाई मळल होउन पार !

जाउन तेथे टेकडीवरी बसुन बघे तो खाली,

अमुप स्मृतिंनीं वृत्ति तयाची मूकव्याकुळ झाली !

मागिलदारीं दुरुन खिडकिच्या चौकटींतुनी झोत—

तांबुस, पिवळा फिलिपगृहींचा चमकत ये सुखशांत !

आणि विहंगा आकर्षावें व्योमीं दीपगृहाने,

ठेचुन घेऊन शिर त्यावरतीं श्रांत मरावें त्याने,

त्यापरि येउन चमचमणारा प्रकाश दुरुनी जवळी,

आकर्षुनी लोचन त्याचे निजतेजाने कवळी !

टेकडीवरी उंच कडेला वसे फिलिपचें सदन,
उभे असे तें रस्तेबाजुस करुनी अपुलें वदन;
आणि मागल्या दारीं सुंदर फुलली चौरस बाग,
कडभिंतीला फाटक, मागे ओसाडीचा भाग.
आंत एक 'यू'-झाड वाढलें जुनाट हिरवेगार,
आणि शिंपिच्या पाऊलवाटा होत्या भंवती चार.
तया विभागी पायवाट जी मधे, सोडुनी तीच—
भिंत चढुन तो बसला चोरुन यूच्या बुंध्याशींच !
आणि नशीबीं दुःखें वाढुन होतीं जीं ठेवियलीं—
भली बुरीं, तीं पाहि तिथुन, जीं सहजीं असतीं टळलीं ! ८१०

चकमकणाच्या मेजावरती कांटे चमचे पेले—
चमचमले किति शुभ्र रुपेरी मांडुन ठेवियलेले !
रसरसलेली लाल शेंगडी आणि तिच्या उजवीला—
एक वेळचा हीन लेखला फिलिप, प्रियकर दिसला !
आरोग्याने वदन गुलाबी होतें घवघवलेलें !
मांडीवरती बाळ घेउनी खेळ तयाचा चाले.
द्वितीय पित्याच्या खांद्यावरुनी आणि वाकुनी खाली—
उंच सुकेशा तरुण कन्यका—अनिच दुसरी--दिसली !
उंचविलेल्या करीं लोंबवी फीत लांब ती एक,
कडी तयाची नाचवि बाळा मोहविण्यास सुरेख ! ८२०
हात बाळसेदार उचलुनी जाई तें पकडाय़ा,
चुकतां, फसतां त्यांत लागती सर्वच ते हासाया !
आणि तयाला डावे बाजुस दिसली त्यांची आई !
बाळाची ही मौज बघुन ती वळुनी बाजुस पाही;

कारण होता पुत्र थोरला तिथेच बलवान्, उंच !
त्यास कथुन ती गंमत हासे, हसतां तोहि तसाच !

मृतवत् त्याच्या जिवांत आलें होतें जीवन आता,
तोंच आपुली—अपुली कसली आता ?—पाही कांता !
आणि बाळही तिचें—न त्याचें परि—तातांकावरती !
प्रेमळतेची ऊब घराची आणि पुरी सुखशांती ! ८३०
आणि आपुलीं मुलें स्वतांचीं उंच, थोर सुकुमार,
आणि अन्य तो—नांदे अपुल्या जागीं जो अनिवार,
धनी आपुल्या हक्कांचा अन् बाळांच्या प्रेमाचा— !
पोटीं त्याच्या कालवलें, क्षण सुटला धीर जिवाचा !
अन् मेरीयम जरि कानावर यांतिल सगळें घाली,
श्रुतापरिसही दृश्यें ठरतीं अधिक प्रभावशाली,
म्हणुनी हदरून भेलकंडला, धरी परी तो फांदी !
अघोर कर्कश किंचाळी वा नतरी देता आधीं,— !
पण संयमिलें मानस त्याने; न तरी प्रलयतुतारी—
नाशी जीवन, तशीं, गृहसुखें असति निमालीं सारीं ! ८४०

नंतर उठुनी चोरपावलीं वळला मागे तिथुनी,
कर्कश शिंपा पायतळीच्या वाजतील की म्हणुनी—
चाचपडुनी भितिस धरुनी कसें वसें तो हातीं,
करीं सापडूं झीट येउनी पडतां, वाटुन भीती—
रांगत गेला गुडघ्यावरती हळु दारापर्यंत,
जाई, उघडुन तें, बाहेरी, वाटुन हृदयीं खंत;

वंद करी मग हळु पाठीशीं, जणुं रुग्णालयदार,
 आणि मोकळ्या ओसाडीवर ये, होउन हळुवार !
 आणि टेकले असते गुडघे ध्यानासाठी त्याने,
 परि ते झाले होते दुबळे आधिच दुःखभराने ! ८५०
 धाडदिशी अन् पडुन पालथा बोटें त्याचीं रुतलीं—
 ओल्या मातीमधे, प्रार्थनेमार्जीं अन् मति रतली ! !

“ हाय ! कठिण हें ! सोसवे न मज ! कां आणियलं मजला—
 बेटावरुनी इथं तयांनी ! ”—वदुनी ध्यानीं रमला !
 “ सर्वशक्तिमन् प्रभो ! एक तूं सकला वांचविणारा !
 निर्जन बेटावरती दिघला तूंच जिवाला थारा !
 ताता ! मज दे एकाकीला धीर आणखी थोडा,
 तिज हें सगळं सांगायचा आवर माझा ओढा !
 सांगायचं तिज न कधी हें, कधिहि न कळवायाचं !
 कधि न भेटुनी तिच्या जिवाचं गृहसुख भंगायचं ! ८६०
 बाळांचं ही माझ्या—! त्यांशीं बोलुं नये मी काय ?
 ओळखतीं पण कुठं मला तीं ! जाउन कळवूं ?—हाय !
 नको, नको तें ! दैवीं माझ्या वत्सल चुंबन नाही !!
 बाळं माझीं— ! पुत्र, पोर तो ! कन्या ती—जणुं आई ! ”

विचार, भाषा, निसर्गशक्ती क्षीण इथे होऊनी,
 व्याकुळतेने मूर्च्छित झाला क्षण भूवर तो पडुनी !
 परि मग उठुनी चालूं लागे फिरवुन तिकडे पाठ,
 परत आपुल्या एकलकोंड्या धरी घराची वाट !!

अरुंद लांबट मार्ग उतरतां तुडवो पायाखाली,
थकल्या मेंदूवर तों बसले ठोके वरती, खाली— ८७०
' सांगायाचं तिज न कधी हें ! कधि हि न कळवायाचं ! '
जणुं पाल्लपद होतें कुठल्या गाण्याचें तें साच !

परि असुखी तो नसे सर्वथा; निश्चय त्याला जिववी;
इच्छाजीवनझरी, प्रार्थना, श्रद्धा दृढ वा निववी !
झुंझारपणा वृत्तीमधला कडवट जगिं फिरतांना,
सागरांतल्या गोड झन्यासम नवजीवन दे स्वमना.
वदे एकदा मेरिस—“ का ग ! ही गिरणीवाल्याची—
कांता, मजला सांगितली तूं कथा जिच्या लग्नाची,—
कधि न वाटते मनांत तिजला कांही शंका, भीति—
की पाहिला पति जिवंत अपुला असेल कोठे जगतीं ? ” ८८०
“हो, हो ! किति तरि तिला वाटतं ! पण ती गरिब विचारी ! ”
वदे मेरियम् केविलवाणी मुद्रा करुन विकारी !
“ जाउन जर तूं तिज सांगितलं, की त्याला मेलेला—
तुवां पाहिला नयनीं, वार्ता सांतवील ती तिजला ! ”
वदे मनाशीं मग तो—“ सोडुन गेल्यावर इहलोक—
कळेल तिज हें ! बघतों तोंवर कधि ये वरली हाक !
बोलुन ऐसें पोटासाठी शोधुन धंदा कांही,
काम करूं तो लागे, न रुचे त्याला भिक्षांदेही !
वेगवेगळ्या उद्योगीं तो हात चालवी अपुला,
कधी करूनी पिपें, कधी वा सुतारकामें रमला ! ८९०
नावाड्यास्तव कधि माशांचीं जाळीं त्याने विणलीं,
बंदरांतलीं थोर जहाजे भरलीं आणि उतरलीं !

परंतु होई फारच थोडी मालाची ने-आण,
 मिळकत होई मग बेताची, कधी तिचीही वाण !
 पोटसाठी खपे परंतु नच आकांक्षा कांही,
 जीवनगोडी म्हणुनि न वाटे, जीवर मानव राही !
 अशापरीने वर्ष उलटलें आणि दिवस तो आला,
 बंदरांत या गतवर्षीं तो जेव्हा परतुन धाला !
 मल्लता ये केव्हा वदर्नी, केव्हा बारिक ताप,
 हळुहळु येई अशक्तता, मग होइ न कांही व्याप ! ९००
 घरीच हिंडे फिरे, पडूनी खुर्चीमार्जीं राहे;
 आणि शेवटीं अंथरुणाला जीवित अपुलें वाहे !
 परंतु दुखणें सर्व सोशिलें त्याने आनंदाने,
 बाह्यांतरिच्या सर्व वेदना गिळुनी धीर मनाने !
 आणि भडकल्या नौकेवरला जसा खलाशी पाही—
 वारेवादळ येउन जातां, पावसांतुनी कांही,
 आणि तयाला दिसतां नौका धूसर वाफांमधुनी—
 वांच्वावया निराशलेल्या जीवा, ये धावूनी,
 हृदयीं दाटे आनंदाची अलोट त्याच्या भरती,
 इनांकला हो तसेंच, मृत्यू मोहरल्यावर पुढती ! ९१०

मोहरलेल्या मरणामधुनी जीवविणारी आस,
 विचारतंद्री लागे तेव्हा, दिसली एक तयास—
 ‘ इहलोका मी सोडुन गेल्यावरती कळेल तिजला—
 की आमरण प्रीति करीं मी तिजवर भावभुकेला ! ’
 मोठ्याने मग मेरीयमला हाकारून तो घेई,
 बोले—‘ बाई, गुपित मनीचं कथणं आहे कांही !

शपथ घ्यावया हवीस पण तूं, कथण्यापूर्वीं सारें !
 घे 'शास्त्राची' शपथ ! न गुपिता लागूं देईं वारें !
 म्हण की यांतिल कथिन न कोणा, मृत जोंवर तूं नाही ! ”
 “मृत !!” आश्चर्यें उद्गारे ती—“बडबडसीं तरि कांही ! ९२०

बरा करिन मी तुजला बाबा, खरंच सांगतें तुजला ! ”
 “—घे आधी पण शपथ ग्रंथीं ! ”—निकराने तो वदला !
 आणि शपथ ती अर्ध भीत घे ग्रंथीं ठेवुन हात,
 करडे लोचन फिरवुन तिजवर, इनांक बोले मात—
 “इनांक आर्डन या बंदरिचा की तुज माहित आहे ? ”
 “माहित ? ”—वदली, “ओळखितें मी जरी दुरूनहि पाहे !
 तो ना ? हो, हो ! या रस्त्याने जाई स्मृति ये त्याची !
 ताठ आपुली मान उंचवी, पर्वा करि न कुणाची ! ”
 थांबत थांबत दुःखभराने मग तो वदला तिजला—
 “खाली झाली मान तयाची ! कुणि न विचारी त्याला—! ९३०
 वाटे मज की--तीन दिसांवर जीवन माझं आलं !—
 मीच असें तो इनांक आर्डन !! ”—थांबे कांही काल !
 ऐकुन विस्मयलहर तिला ये, अविश्वास वा वाटे,
 संभ्रमांत पण किंचाळी ये विस्मित वदनावाटे !
 आणि वदे—“तूं आर्डन ! तूं—? छे ! दोन विती तुजहून—
 अधिक उंच तो खासच होता ! ” मग तो वदे नमून—
 “पण देवानं असं आजला पुरतं मज वाकविलं !
 एकान्तानं अन् दुःखानं काळिज माझं चिरलं !!
 तथापि घेईं ध्यानीं की तो—तोच असे मी, ज्यानं—
 बरिलं—पण तें नांव बदललं दोन वेळ लग्नानं !— ९४०

वरिलं मी तिज, जिनं लावलं लग्न फिलिपर्शी आता !
 वैस—! ऐक तूं ! ”—ऐकविला मग त्याने अपुला गाथा !
 ‘ सफर जळाची, नौकानाश नि जीवन तें एकाकी,
 परतुन येणें घरास, गृहसुखदर्शन अनीचें की,
 निश्चय अपुला आणि कसा तो पाळियला नेटाने ! ’
 ऐकुनि अश्रू झणि ओघळले तीचे स्त्रीभावाने !
 आणि मनीं तिज तळमळ वाटे कितिदा, की गावांत—
 असेंच सगळ्या थेट जाउनी सांगावी ही मात,
 आणि करावी माहित त्याचीं दुःखें सर्व जगाला;
 संयमिलें मन परि भीतीने, दिधल्या वचनें त्याला ! ९५०
 मात्र वदे ती—“ डोळ्यादेखत बघ पण बाळं अपुलीं !
 आणूं का मी जाउन त्यांना ? ”—आणि झणीं ती उठली—
 उत्सुकतेने आणायाला तयांस, कारण त्याला—
 मोह मुलांचा क्षणभर पडुनी, वचनीं तो रेंगळला !!

परि अन्य क्षण येतां वदला—“ बाई ! अंतीं आता—
 नकोस मजला अस्वस्थ करूं, लावुन असली ममता !
 वैस जराशी पुन्हा ! पहा मी काय सांगतों ऐक;
 शक्ति असे, तों मज बोळूं दे गोष्टीं मनिच्या कैक !
 स्वाधिन करितों मनोगतं हीं तुझ्या आज मी सारीं,
 उचमळल्यावर संयमिलीं जीं हृदयीं भिरभिरणारीं ! ९६०
 भेटतांच ती, सांग तिला की—‘ तुज आशीर्वादून—
 प्रार्थुन गेलों तुझ्या सुखास्तव, चिर मी प्रीति करून !
 स्थित्यंतर तव, अंतराय हें—न तरी प्रीती केली—
 तशीच, शयनीं निरावीसिं जेव्हा शिर तूं माझ्याजवळी ! ’

अन् मातेपरि हुबेहूब जी दिसली माझ्या नयना—
 कन्या माझी—अनी, तिजला सांग जाउनी वचना—
 की ' शेवटला श्वास टाकिला आशीर्वादुन तुजला,
 प्रार्थित देवाचरणीं मंगल चिरसुख तुज द्यायाला ! '
 अन् पुत्राला सांग—' तुला मी आशीर्वादुन गेलों ! '
 सांग फिलिपला—' तुलाहि आशीर्वचनें देत निमालों ! ' ९७०
 कल्याणाविण अमुच्या न कधी अन्य चितिलें त्याने,
 किति वानूं मी थोरी त्याची, करितां थोर मनाने !
 मुलांस माझ्या इच्छा झाली कधि मजला बघण्याची—
 त्यांस येउं दे—! बाप असें मी—! स्मृति न तया पूर्वीची !
 येउं नये परि तिने कधीही—! कारण मृत मुख माझें—
 बघतां भावी तिचें सुखाचें जीवन चिर कोमेजे !!
 कुटुंबियांतिल माझ्या आता अंतों उरला एक,
 आलिंगन दे स्वर्गीं मजला प्रिय तो माझा लेक !
 कुरळी बट ही पहा तयाची, तिनेच कापुन दिधली !
 आणि अजूनीपावेतों मी जवळ असे वाहियली ! ९८०
 आणि असावी अशीच जवळी, वाटे मज, थडग्यांत;
 परंतु आता मन पालटलं आहे हें इतुक्यांत !
 कारण त्याला भेटेनच मी त्या स्वर्गीय सुखांत,
 म्हणुन करीं घे !—दे तिज बट ही, झाल्यावर मी शांत !
 वाटेल तिला जरा दिलासा तयाकडे पाहून !
 आणि पटे ही खूण जिवाला की—' मी तोच म्हणून !! ' ९९०

वदतांना तो इथे थांबला आणि मेरियम् लेन—
 भावभराने देई वचनें—“ हो ! हो ! सर्व वदेन ! ”

परि तो करडे डोळे फिरवुन न्याहाळुन तिज पाही,
अंतिम इच्छा पुनरपि बोले, देई वचनें तीही ! ९९०

नंतर तिसरी रात्र उदेली—भेसुर काळी काया !
इनांकवरती पडली होती लव गुंगीची छाया !
निद्रित असतां मूकपणें तो चलनहीन, निस्तेज,
मेरीयम ही पेंगत असतां न्यहाळतांना शेज,
धडाड येई प्रचंड लाटाध्वनि आपटुनी खडकीं !
प्रतिध्वनींनी घरे हदरलीं बंदरिं एकाएकी !
जागा होउन उठला तो, वर पसरुन अपुले हात—
ओरडला स्वर काढुन मोठा—“ शीड ! शीड ये आंत !—
सुटलों ! सुटलों ! ! ”—बोले ऐसें आणि पडे तो खाली !
शब्द न बदला पुढे, जिवाची यात्रा सर्व निमाली ! ! १०००

अशा परीने बलशाली हा वीर महात्मा गेला !
आणि तयांनी स्मशानभूवर जेव्हा त्याला नेला—
इतुकी यात्रा आजवरी काधि म्हणती नव्हती आली !
आणि कुणाचें होय न थडगें इतुकें वैभवशाली ! ! १००४

र स ग्र ह ण

टेनिसन्चे ' इनाॅक ऑर्डन् ' हें काव्य म्हणजे इंग्रजी वाङ्मयांत एक गाजलेलें व लोकप्रिय झालेलें खंडकाव्य आहे. यांत कवीने एका खलाशाच्या जीवनाची शोकान्तिका रेखाटलेली आहे. टेनिसन् हा एक श्रेष्ठ कलावंत होता. आपली कथा आकर्षक व परिणामकारक करण्यासाठी त्याने आपल्या कलेतील सर्व कौशल्य या कथेंत ओतलें आहे. अगदी कथारचनेपासून तों ती संपूर्ण चित्रित करीपर्यंत त्याने आपली कुंचली अतिशय नाजुक हाताने चालवून वाचकांचें मन पकडून ठेवलें आहे. यासाठी ही कथा वाचतांना तीमधील कथा व तिची कलात्मक गुंफण हीं पहाण्यासारखीं आहेत. या दोन्हीहि गोष्टी आपलें मन कमालीचें रिझवितात व काव्य वाचून संपलें तरी मनावरची त्याची पकड जात नाही ! म्हणून हें काव्य वाचतांना त्यांतील कथासौंदर्य व निवेदनकौशल्य या गोष्टींकडे विशेष लक्ष द्यावयास हवें.

ओळी १ ते ४० :

या काव्यांत पहिल्या दहा ओळींत समुद्रकाठचें ' एक छोटेसें बंदर, जवळच असलेल्या डोंगराचे तुटलेले कडे, मधे असलेली एक खिंड व समुद्राच्या गोदी-पासून डोंगराच्या एका टेकडीवर वरपर्यंत वसत गेलेलें छोटेसें गाव ', यांचें वर्णन आहे. या वर्णनांत कांही विशेष स्थळांचा निर्देश आहे. समुद्रकाठची गोदी व तेथे पडलेल्या अनेक अडगळ वस्तू, सभोवतालचीं तांबूस कौलारें, टेकडीच्या चढणीवरील वळणें वळणें घेत गेलेला एकच रस्ता व त्याच्या बाजूचीं घरें, तिथेच असलेलें एक पडकें प्रार्थनामंदिर, पिठाची गिरणी, टेकडीवरील सडा, पलीकडील डॅनिश थडगीं व खोलगट खिंडींतील हेझलराई, हीं तीं सर्व स्थळें होत. हीं स्थळें अशीं आहेत, की या ठिकाणीं ' अ न कि के त ' या कथेंतील कांही ना कांही घटना घडलेलीच आहे. त्या दृष्टीने टेनिसन्ने निवडलेलें हें स्थळ अत्यंत समुचित असेंच वाटतें. या ठिकाणीं घडलेल्या घटना आपलें मन पुढे पुढे इतकें आकर्षित करून घेतात, की त्यांच्याबद्दल आपणांस विशेष आपुलकी वाटूं लागते, आणि प्रत्यक्ष त्यांवरून आपण

फिरतों आहों किंवा तिथे वावरतों आहों असें वाटतें. या स्थळांचें हेंच वैशिष्ट्य आहे.

या बंदरांत पडलेल्या सामानासुमानांत व तेथील वाळूवर झेपावलेल्या एका उंच खडकाच्या पोकळींत बंदरांतील तीन लहान मुलें खेळत होती. हीं तीन लहान मुलें म्हणजे—(१) एक छोटी सुंदर किशोरी ' अनी ली ', (२) पिठाच्या गिरणीमालकाचा एकुलता एक मुलगा ' फिलिप रे ' व (३) एका खलाशाचा पोरका पोरगा ' इनॉक ऑर्डन् ' हीं होत.

पोरका...हिमखडकीं : इनॉकला घरीं कुणीच नव्हतें. त्याचा बाप समुद्रांत प्रवास करीत असतां एका बर्फाच्या डोंगरावर नौका आपटून फुटून मेला होता.

निळसर दुबळे नेत्र : फिलिपचे डोळे निळसर होते, पण त्यांत त्याच्या दुबळ्या स्वभावाची छटा होती. बलदंड प्रतिस्पर्ध्यापुढे त्याचें कांही चालत नसे; तो लगेच नमतें घेई व मग त्याचे डोळे पाझरूं लागत.

थोडी थोडी...खास : खेळांत इनॉक व फिलिप ' अनी ही मला बायको हवी ' म्हणून भांडले, की अनी तडजोड करी व म्हणे, ' असं भांडूं नका, मी दोघांचीहि थोडी थोडी बायको होईन.' खेळांत सहज म्हटलेले हे शब्द पुढे प्रत्यक्ष जीवनांत अक्षरशः खरे होण्याची पाळी आली व त्यांतूनच ही शोकान्तिका निर्माण झाली ! टेनिसन्ने भावी दुःखान्त घटनेची दिलेली ही पूर्वसूचना विशेष हृद्य व कलात्मक आहे.

४१ ते ५० :

तिला कळवळा...अनिवार ! : इनॉक व फिलिप या दोघांबद्दलच्या अनीच्या भावना वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या होत्या. ती दोघांशीं वागतांना अगदी वेगळ्या तऱ्हेने वागे. या सर्वांचें सुंदर वर्णन टेनिसन्ने अगदी थोड्या ओळींत किती आटपशीरपणें दिलें आहे तें पाहा.

५१ ते ६६ :

सुवर्णश्रेय : पैसा हेंच यापुढच्या जीवनांतलें श्रेय असें इनॉकने मानलें.

निजसत्तेची नौका...धाम : एकदा जीवनांतली जोडीदारीण निवडली की मग इनॉकने ताबडतोब आपल्या डोळ्यापुढे ' पैसा, स्वतांची नाव व

स्वतांचें घर ' हें व्यावहारिक ध्येय कसें धरलें, त्यासाठी धडपड कशी केली, त्यांत सिद्धि कशी मिळविली हें पाहण्यासारखें आहे, आणि हें सर्व करण्या-मागे अनीवरचें नितान्त प्रेम हीच प्रेरणा कशी होती, हेंहि लक्षांत घेण्याजोगें आहे. इनांक हा धाडसी, भाविक व कर्तृत्ववान् प्रेमिक होता. ध्येय व व्यवहार याची त्याने सुंदर सांगड घातली होती आणि हेंच त्याचें वैशिष्ट्य आहे.

आणि वर्षभर...समर्थ तो अधिकारी : आपल्या ध्येयाला अनुसरून इनांकने अगदी थोड्या अवधींत केवढें नांव मिळविलें व खलाशी जीवनां-तील किती निरनिराळ्या प्रकारचे अनुभव घेतले ! तसेंच वयाच्या एकविसाव्या वर्षी आपलें ध्येय त्याने कसें गांठलें तें पाहा.

नाव खरेदुन.....रस्त्याने : ध्येयवादी इनांकच्या प्रेमभावनेला व्यवहाराची व उद्योगाची अतिशय योग्य अशी जोड मिळाल्यामुळे त्याच्या आकांक्षा कशा पुण्या झाल्या तें पहा. जिच्यावर ध्येयवादीदृष्टीने प्रेम करावयाचें तिच्या जीवनांतील सुखाची सर्व जबाबदारी आपण अगोदर पतकरा-वयाची व ती सुफलित करण्याच्या मार्गाला त्यागी वृत्तीने ताबडतोब लागा-वयाचें, ही इनांकसारख्या प्रेमिकांच्या मनाची बाजू ही एक विशेष संस्कृति किंवा मनाची ठेवण पाहण्यासारखी आहे. इनांकचें हें फार मोठें जीवन-मूल्य आहे.

घरट्यापरि : त्याचें घर एखाद्या पक्ष्याच्या घरट्यासारखें चिमुकलें पण सुंदर होतें.

६७ ते ८८ :

सुवर्णसंधी...निघाली : त्या बंदरांत पावसाळ्यांत हेझलराईत अनेक हौशी लोक जात असत; फलसंचय वनविहार व वनभोजन या मौजेच्या गोष्टी करायला त्या बंदरांतले लोक दरसाल तेथे जात असत.

वडिल अजारी...समजे ! : या दहा ओळींत तीन महत्त्वाच्या घटना आहेत—(१) वडिल अजारी पडले म्हणून फिलिपचें मागे राहणें. (२) टेकडीवर अनी व इनांक यांचें एकान्तांत खेटून बसणें व (३) फिलिपच्या नजरेला तें दृश्य टेकडी चढतांना दिसणें, या त्या तीन

घटना होत. यांचा त्यांच्या जीवनावर काय परिणाम झाला हे पाहण्या-सारखे आहे. कथेंतील समरप्रसंगाला येथेच सुरुवात होते.

आणि चुंबनासाठी...भुकेला : फिलिपचे निराश होणे व प्रीतीसाठी जन्माचाच भुकेला राहणे या गोष्टींनी टेनिसन्ने कथेंत हलके हलके सुखदुःखाचे रंग भरावयास कशी सुरुवात केली आहे, तें पाहा.

८९ ते ११० :

आणि पुढे...द्याया गेला : इनांकच्या आयुष्यांतील अत्यंत सुखार्ची, चिरस्मरणीय अशी हीच सात वर्षे. त्याची उद्योगप्रियता, धाडस हींही येथे दिसून येतात. टेनिसन्ने या सुखाच्या पार्श्वभूमीवरच पुढील सर्व शोकान्त चित्र चितारले आहे.

१११ ते १४२ :

पुढती मानवनियती...फळली ! : इनांकला झालेला अपघात, त्याचे अजारीपण धंद्यांत दुसरे लोक घुसले हे दुर्दैव, पैशाचा अभाव व दारिद्र्याची घोर स्वप्ने, इतक्या घटना या ओळींत टेनिसन्ने कशा ठिचून भरल्या आहेत. विशेषतः इनांकचा भाविकपणा, प्रार्थना व प्रार्थनेला आलेले फळ यांतच भावी दुर्दैवाची बीजे कशी होती तें पाहा.

१४३ ते १४८ :

सूर्याचा पथ.....येतां न्याया : या सहा ओळींत टेनिसन्ने एक प्रदीर्घ उपमा (होमेरिक सिमिली) वापरली आहे. आपण नेहमी कवींनी छोट्या छोट्या उपमा किंवा पूर्णोपमा दिलेल्या पाहतो. परंतु ही उपमा प्रदीर्घ व जरा निराळ्या पद्धतीची आहे. इंग्रजी वाङ्मयांत अशा उपमा देण्याची चाल प्राचीन काळापासून चालत आलेली आहे. मराठीत मात्र 'सुधारक', 'आंबराई' व 'आराधना' या काव्यांत त्या पहिल्याने आल्या. इनांकला अंधारांत एक आशेचा किरण दिसला, हे सांगण्यासाठी या प्रदीर्घ उपमेचा उपयोग करण्यांत आला आहे. जें संकट इनांकवर कोसळले, तें ढगांनी झाकुळलेल्या समुद्रप्रदेशासारखे भयाण होतें व त्यांत अगदी दूर दूर क्षितिजापारी वरून येणाऱ्या एका किरणाने पाण्यावर तेजार्चे

छोटेंसे बेट केलें होतें, तें इनांकला दिसलें. हें सर्व प्रदीर्घ उपमेने सांगण्यांत कवीने त्याच्यावरील संकटांची तीव्रता निश्चित वाढविली आहे.

१४९ ते १६६ :

चिंता वाटे.....एकसंगतीं सगळे : या परिच्छेदांत इनांकच्या मनाची झालेली अनेक आंदोलने पाहण्यासारखी आहेत. प्रथम मुलांमाणसांचा विचार, नंतर नौकेचा, मग अनीला एक दुकान घालून देण्याचा व शेवटी परदेशी व्यापार करून धनाढ्य होऊन परतण्याचा, असे अनेक एकामागून एक विचार आले आहेत. आणि हें सर्व कशासाठी तर एकाच ध्येयासाठी—की—‘आपल्या मुलांना शिक्षण देऊन संपन्न करावयाचें—आपल्यासारखे त्यांचे हाल होऊं घावयाचे नाहीत !’ टेनिसन् पात्रांच्या अंतर्मनांत विशेष कसा शिरतो व वावरतो, तें पाहा.

१६७ ते १७६ :

यापरि निश्चित...निजहेत ! : अनी व इनांक यांच्या जीवनांतील कधी कधी अगदी बारीकसारीक गोष्टी देखील टेनिसन् देतो व त्यांतच त्याची कला साठविली आहे असें वाटतें. या परिच्छेदांत, फिकटलेली अनी पुढे येणें, तिने बाळ त्याच्या हातांत देणें, त्याने त्याचें हातावर वजन अजमावणें, त्याचें चुंबन घेणें, पण आपल्या मनांतील परदेशाला जाण्याचा बेट मात्र अनीला त्या वेळीं न सांगणें, या गोष्टी अतिशय स्वाभाविकरीत्या आलेल्या आहेत. आपल्या मनांतील एखाद्या गुप्त विचाराला पत्नीची संमति मिळणार नाही, असें वाटल्यावर, तो ती तिला सांगण्याचें कसें टाळतो, ती गोष्ट पुढे कशी ढकलतो व अगदी नाइलाज झाला की ती मग कशी सांगतो, अगदी तसेंच येथे झालें आणि म्हणूनच हें अगदी स्वाभाविक व कलात्मक वाटतें.

१७७ ते १९० :

मिळे अंगठी...न ढळूं देई : अनीला इनांकचा परदेशाला जाण्याचा बेट आवडला नाही. तिचें अंतर्मन तिला सांगे, की हें कांही बरें नाही !

यांतून कांही तंत्री वाईट उद्भवेल आणि म्हणून तिने इनांकच्या बेताला प्रतिकार केला. आजपर्यंत ती पतीच्या बेताशी पूर्ण संमरस होत होती; पण आज तिने थोडा प्रतिकार केला. तोहि अगदी सौम्य शब्दांत, किंवा मुळमुळ रडून ! इनांक निश्चयी होता. पण तिला राहवेना. यापेक्षा ती अधिक काय करणार ? दोन विषम भावनांचें हें द्वंद्व पाहण्यासारखें आहे. आणि जेव्हां दुर्दैव कांही वाईट घडवून आणणारच असतें, त्या वेळीं निश्चयी मनुष्याचा कल आपल्या स्वतःच्याच विचाराला अधिकाधिक चिकटून बसण्याकडे कसा होतो, हें पाहण्यासारखें आहे. टेनिसन्ने हें द्वंद्व फार सुंदर व थोडक्यांत रेखाटलें आहे.

१९१ ते २३८ :

नितळ शोगडी : पाहुण्यासाठी किंवा घरांतून परगांवीं गेलेल्या स्वकीयांसाठी तो परत येण्याच्या वेळेस ' रसरसलेली शोगडी ' तयार ठेवणें ही इंग्रजी राहणीमधील अगत्याची भावना दाखविण्याची एक पद्धति आहे.

विकली त्याने...त्याचें वाया : इनांक जितका भावशील होता तितकाच व्यवहारी होता. एकदा परदेशीं जाण्याचें ठरल्यावर तो त्या कामाला लागला. आणि त्याने सर्व बाजूंनी आपली तयारी कशी केली याचें वर्णन या ओळींत आहे. अनीच्या भावनेची त्याने चुकून देखील चेष्टा केली नाही; उलट त्याची भक्तिभावना जागृत झाली व आपल्या कुटुंबियांवर ईश्वरी कृपा असावी म्हणून त्याने ईश्वराची प्रार्थना केली. आपल्या भावी प्रवासाबद्दल अनीशीं बोलतांना, पाठीशीं असलेल्या लहानग्याच्या पाळण्याला त्याने अगदी स्वाभाविकपणें हलकेच श्लोका कसा दिला, तें पाहण्यासारखें आहे. टेनिसन् ज्या वेळीं मनुष्याचें अंतरंग दाखवितो त्या वेळीं त्याच्या बारीक-सारीक कृति वर्णन करून तो त्यांत रंग भरित असतो. अशांपैकीच या परिच्छेदांतील हें दृश्य आहे. त्याचप्रमाणे अनीबद्दल त्याला नितान्त आदर व गाढें प्रेम हीं वाटत होती; व त्याचें प्रत्यंतर ' त्याची प्रार्थना, पाळण्याला श्लोका देणें, अनीला रसरसलेली शोगडी तयार ठेवण्यास सांगणें, गंभीर प्रवचन करणें ' यामधे येतें. शेवटच्या घडा भरण्याच्या प्रदीर्घ उपमेनें तर दोघांच्या भावनांना टेनिसन्ने सफाईचा हातच दिला आहे.

२३९ ते २७० :

वदे शेवटी...परि तव दर्शन : ' इनाकचें दर्शन पुन्हा आपणांस घडणार नाही ' असें अनीला सारखें वाटे; पण ' आपल्याला अनीचें दर्शन होईल ' असें इनाक म्हणे. या दोन्ही वाक्यांत टेनिसन्ने पुन्हा एकदा पुढील दुःखान्त भविष्य सूचित करून, वाचकांचें मन अस्वस्थ केलें आहे ! कथानकाच्या भावी पर्यवसनाच्या सूचना द्यावयाच्या, पण शेवट सांगावयाचा नाही, नुसता अस्वस्थ होण्यापुरता संभ्रम उत्पन्न करावयाचा, यांत टेनिसन्च्या कलेचें वैशिष्ट्य आहे. तेंच येथे दिसून येतें.

तोच खरा आधार एकला : या काव्याचें वातावरण प्रामुख्याने खलाशी-जीवनाचें असल्याने, इनाक जेव्हा जेव्हा उपमा देतो किंवा टेनिसन्हि जेव्हा एखादा दृष्टान्त देतो त्या वेळीं त्या उपमा वा ते दृष्टान्त खलाशी-जीवनांतले असतात हें लक्षांत ठेवले पाहिजे. त्यामुळे काव्याच्या वातावरणाला एकजिनसी स्वरूप येऊन त्याच्या कलात्मकतेत भर पडली आहे. येथे ओळ २५१ मधे त्याने मुळांत ईश्वराला नांगराची उपमा दिली आहे व ' हाच नांगर आपलें जहाज स्थिर करतो ' असें सुचविलें आहे. ' जीवननौकेचा तो नांगर ! ' असेंहि त्याचें भाषांतर होईल. तसेंच ' मी सागरावरच असेन व सागरहि त्यानेच नाही का केला ! ' असें सुचवितांनाहि पुन्हा खलाशी-जीवनाचाच उपयोग करण्यांत आलेला आहे. जो तो बोलतांना उपमा-दृष्टान्त आपल्या घंघांतलेच देतो, या तत्त्वाचें पालन टेनिसन्ने फार स्वाभाविकपणें केलें आहे.

चुंबुन गेलों.....गाला : ओळ २५९ मधे पाळण्यांत झोपलेल्या बाळाचें चुंबन घेणें व ओळी २६१-६२ मधे ' अनीने त्याच्या कुरळ्या केसांची बट कापून इनाकला त्याची आठवण म्हणून ती देणें ' या घडलेल्या घटना महत्त्वाच्या आहेत. विशेषतः दुसरी घटना कथानकाच्या दृष्टीने फारच महत्त्वाची आहे. ' इनाकने जहाजावरून हात पालवला पण तो अनीला दिसला नाही ' हें पाहून आपणांस फार वाईट वाटतें. या कथानकांत 'योगा-योग किंवा दैव ' आपला भाग कसा खेळतात, हें विशेष पाहण्यासारखें आहे.

२७१ ते २९४ :

टोक...दुःखदिन कंठी ! : अनीला घालून दिलेल्या दुकानांत खोट येणें, तिला कमालीचें दारिद्र्य येणें, लहानग्या मुलाच्या औषधपाण्यालाहि खर्च करण्याएवढे पैसे जवळ नसणें व त्यांत तो मरणें, हीं दुर्दैवें दाखवून अनीचें चित्र लेखकाने अधिक कारुण्यपूर्ण करण्यास सुरुवात केली आहे. भीषण शोकान्तिका ही एकदम येत नाही; ती हळूहळू चोरपावलांनी आपली वाटचाल करीत असते, त्याचें हें द्योतक कसें आहे तें पाहा.

२९५ ते ३५६ :

दफन.....काढायार्तें ठाव ! : 'अनी'चें मूल गेलें तेव्हा आपण तिच्या समाचारास गेलें पाहिजे' असें फिलिपला तीव्रतेने वाटलें; तो तिच्याकडे गेला. तिच्या गरीबींत तिला मदत करणें, तिच्या मुलांना शाळेंत पाठवून पर्यायाने इनांकची एक इच्छा पुरी करणें व मधून मधून अनीकडे जाणें-येणें या घटना महत्त्वाच्या व अर्थपूर्ण आहेत. इनांकची गैरहजेरी एकीकडे अनीची काळजी वाढवीत होती, तर फिलिपच्या मनांतील कोमेजलेल्या आशेला दुसरीकडे नकळत कोंभ येत होते. दोघांच्या हालचालींतील मानसशास्त्र पाहण्यासारखें आहे. त्यांतल्या त्यांत उपकार शक्य तों न घेण्याची अनीची वृत्ति तिच्या व्यक्तिमत्त्वाचें तेज अधिक वाढवितें यांत शंका नाही. तिचे—

.....“ पैका कधि तरि फिटुनी जाई !

परंतु केल्या उपकाराची फेड कधी का होई ! ”

हे शब्द चिरस्मरणीय आहेत. नुसतें मुलांना शाळेंत घालायला परवानगी देतांनाहि 'इनांक काय म्हणेल ? असे उपकार घ्यावे का ?' वगैरे हजारों कल्पना मनांत येऊन फिलिपला तसें करण्यास परवानगी देतांना तिला कोण कष्ट पडले आहेत, हें पाहिल्यावर तिच्यासंबंधी आपणांस अधिकाधिक आत्मीयता वाटू लागते.

३५७ ते ४५६ :

आणि पुढे...एक दिलानं : टेनिसन्च्या कलेचा आणखी एक

नमुना पाहण्यासारखा आहे. प्रथम तो एक कांही तरी मोठा प्रसंग दाखवितो आणि नंतर त्यामुळे घडणाऱ्या त्याच्या पोट्यांतील बारीक बारीक घटना हलकेच दाखवितो; आणि परत या सर्व घटनांच्या समुच्चयांतून घडलेला वा घडणारा पुन्हा मोठा प्रसंग दाखवितो; आणि अशी साखळी शेवटचे पर्यवसान होईपर्यंत चालते. पर्यवसानाच्या रोखाने चाललेली ही प्रसंगघटनांची साखळी फार कलात्मक असते. मुलगा गेला व त्याचे दफन करून अॅनी असहाय स्थितीत घरी परतली हा मोठा प्रसंग; आणि मग यांतूनच फिलिपचे येणे, मुलांना शाळेत घालण्याची त्याने मागणी करणे, हळूहळू तिला मदत करण्याच्या मिषाने 'भाजीपाला, ससे, उंची पीठ' असे कांही भेट पाठविणे, आणि त्यांतच कधी घरची खास 'गुलाबार्ची फुले' पाठविणे, हेझलराईत फलसंचयासाठी जाणे, टेकडीवर तो मागील दिवस आठवणे' या बारीक बारीक घटना घडल्या आहेत. आणि यांतूनच 'लग्नाची मागणी' करण्यासारखा पुन्हा मोठा प्रसंग दाखविण्यांत आलेला आहे. या घडलेल्या लहान-मोठ्या घटना, त्यांचा अनुक्रम व त्यांना लागणारा वेळ यांमध्ये मानसशास्त्रीय सुसंगति ठेवण्याचे टेनिसन्चे कौशल्य विलक्षण अर्थपूर्ण आहे.

गुलाबपुष्पें...गृहिणी : व्यावहारिक मदतीचे जिन्नस भेट म्हणून पाठवितांना त्यांतच 'घरची खास गुलाबार्ची फुले' भेट पाठविण्यामध्ये टेनिसन्ने फिलिपच्या मनांतील सुप्त भावनेला न कळत येत चाललेल्या अंकुराची सूचना फार बहारीने दिली आहे. तसेच 'तूं व्हावे माझी गृहिणी' हे शब्द उच्चारण्याआधी, ते उच्चारण्यासाठी त्याला किती पर्याय, किती धडपड करावी लागली ते पाहण्यासारखे आहे. या सर्व गोष्टी टेनिसन्चे मनुष्यस्वभावाचे ज्ञान निश्चित दाखवितात.

इनांकची स्मृति स्वप्नासम... : ओळी ३८२ ते ३८६ मधील पुन्हा आलेली प्रदीर्घ उपमा पाहा. कांही तरी विशेष परिणाम घडवावयाचा असल्याने येथे प्रदीर्घ उपमेला किती चपखल जागा टेनिसन्ने शोधून काढली आहे.

एकलेपण कां जाणवितात ! : फिलिप व अॅनी टेकडीवर बसली

असतांना मुलें खाली खेळत होती. पण याच दोघांच्या मनांत दोन निर-
निराळीं दुःखें कशीं वावरत होती तें पाहा. फिलिपला आपलें मागील दुर्दैव
दिसलें, तर अनीला मुलांची आनंदी आरडाओरडा ऐकून ' आपण जगांत
एकटे आहोंत ! ' असें वाटूं लागलें. या एकटे वाटण्यामध्ये इनांकसंबंधीचें
दुःख आहे व पुढे फिलिपची जी मागणी येणार आहे, त्या घटनेशीं सांधा
जोडणारी सुप्त मनोऽवस्था आहे. टेनिसन्ची ही सूक्ष्मता कांही विशेषच आहे.

मनासारखी मदत...परमन चातुर्यानं ! : फिलिपला वाटणारा
संकोच त्याने व्यावहारिक; सुंदर, योग्य कारणें देऊन व्यक्त केला आहे;
आणि ' स्त्रिया दुसऱ्याचें मन चटकन् ओळखतात, ' असें म्हणून भावी
मागणीच्या तो अगदी नजीक येऊन, संकोचाने अडखळून पण शब्दांनी
सूचित करून थांबला आहे.

माझा आंतर हेतु कदाचित...ध्यानीं : आणि पुढे मनांतली इच्छा
तिने ओळखलीच असेल असें तो गृहीत धरतो व ' आंतर हेतु ' (' आंतरः
कोऽपि हेतुः ') हे शब्द उच्चारतो आणि मग तिने ' गृहिणीपद '
स्वीकारावें ही एकदम मागणी करतो. या मागणीपर्यंत येऊन पोचण्यास
मनास पडलेले कष्ट, योग्य पण जबाबदारीचे शब्द शोधण्यांत झालेली धडपड
व त्यांतील ध्वनि हीं सर्व अत्यंत हृद्य आहेत.

४५७ ते ४८८ :

प्रीति दोनदां करिता येते ? : फिलिपची मागणी ऐकून अनी विस्मित
होते. पण तिच्या मनांतील खराखुरा एक प्रश्न एकदम उफाळून बाहेर
येतो, आणि ती त्यालाच विचारते, " माणसाला प्रेम दोनदां करतां येतं
का ? " या उत्तराने फिलिप गोंधळून गेला आणि तिचा रोख जाणून
" इनांकच्या खालोखाल तूं माझ्यावर प्रेम केलंस तरी चालेल, " अशी
त्याने एकदम कबूली दिली. अनीला हें उत्तर अपेक्षित नव्हतें. आणि
त्यामुळे तीहि गोंधळली आणि मग थोडा वेळ निरुत्तर झाली ! पण क्षणभर
विचार करून, तिने त्याला थोडें थांबण्याची-वाट पहाण्याची-विनंति केली.
प्रीतीच्या मागणींतील पहिल्या उच्चारानंतर दोघांच्या मनाचा उडालेला
हा गोंधळ व त्या अनुसंधानाने झालेले संवाद टेनिसनने फारच खटके-

बाजपणाने व कौशल्याने लिहिले आहेत. या संवादाच्या शेवटी "थांबून राहीन!" हे फिलिपचे शब्द त्यालाच काय, पण वाचकाला देखील दुःखभराने असहाय करतात.

तव मन हळवं झालं...मीच बांधली तुजशीं! : आणि जेव्हा ते हिंडून परत वाटेवर अनीच्या घराजवळ आले, तेव्हा फिलिपने तिचा निरोप घेतांना 'प्रेम व्यक्त करण्यांत थोडी घाईच झाली व आपलं थोडंसं चुकलंच!' हे म्हणण्यामध्ये फिलिपच्या मनाची ऋजुताच दिसते. आणि मग ती दोघेहि दुसऱ्याला स्वातंत्र्य देऊन 'आपण मात्र बद्ध आहोत' हे सांगण्यामध्ये विरोधाने नकळत, पण अभावितपणे एकमेकांच्या जवळ कशी येत चालली आहेत, हे चित्र पाहण्यासारखे आहे. तसेच "मी वचनबद्ध आहे, तू मात्र मोकळी आहेस" किंवा "छे! छे! मीच बांधली तुजशीं!" या वाक्यातील दोघांचेहि औदार्य नांवाजण्यासारखे आहे.

४८९ ते ५०६ :

आणि तुजवरी प्रीति केली...काल उलटुनी जाई! : अनीच्या मनांत यानंतर एक विलक्षण द्वंद्व चालले होते. एकीकडे-"तर मग फिलिप आपल्यावर कधीपासून प्रेम करीत आहे! आपल्याला मात्र हे ठाऊक नव्हतं!"-ही एक भावना आणि दुसरीकडे-"पण इनांक येईलहि कदाचित्!" हा विचार, या दोहोंचे तिच्या मनांत तुंबळ युद्ध माजले होते. आणि मग तिने फिलिपची मागणी कांही ना कांही तरी क्षुल्लक सबब सांगून पुढे ढकलण्यास सुरुवात केली. इनांकची वाट अकरा वर्षेपर्यंत इतक्या उत्कटतेने पाहणारी अनीची प्रीति धन्य आहे, असे कोण म्हणणार नाही?

५०७ ते ५२२ :

तां बंदरिचे कुटाळकंपू...बसे तियेच्या चित्ता! : अनीच्या फिलिपविषयक विचारांस आणखी एका गोष्टीने जोराची चालना मिळाली. आणि ती म्हणजे, त्या बंदरांतील कुटाळकंपूनी फिलिप व अनी यांच्यासंबंधी उठवलेल्या वेड्यावांकड्या कड्या! आणि अशा अस्वस्थ मनःस्थितीत प्रत्यक्ष तिच्या मुलांने व मुलींने तिला फिलिपशी लग्न करण्याविषयी केलेली सूचना.

यांत आणखी एक भर पडली; आणि ती म्हणजे, फिलिपला लागलेली झुरणी आणि त्याच्या चेहऱ्यावरील तिला दिसणारी चिंता ! या सर्व गोष्टींचा तिच्या मनावर हलके हलके परिणाम होऊन तिच्या अंतःकरणाला मधून मधून चरके बसू लागले ! प्रीति ही कितीहि जिवट असली, तरी या व्यावहारिक जगांत ती अखेर दुबळी आणि अपुरी ठरते हेंच खरें !

५२३ ते ५४६ :

अखेर एके रात्री योगायोग : अशा असहाय स्थितीत मनुष्याचें मन कौल लावून पाहण्याकडे वळलें तर त्यांत नवल नाही ! अॅनीने मध्यरात्री उठून दिवा लावला, ' पवित्र शास्त्र ' हातामध्ये घेतलें व आपल्या मनांतील इच्छेचा त्याला कौल लावला. हातांतील पुस्तक उघडून एका पानावर तिने एकदम बोट ठेवलें, तों " ताडतरुतळी ! " हीं अक्षरें तिला तिच्या बोटाखाली असलेलीं दिसलीं आणि मग तिने ' इनांक खात्रीने समुद्रांत बुडून दिवंगत झाला, तो स्वर्गांत ताडाच्या झाडाखाली आनंदांत बसला आहे ! व ख्रिस्त-सूर्याची किरणें त्याच्यावर पडलीं आहेत ' असें दृश्य आपल्या मनार्शी स्वतः पाहिलें. त्याबरोबर तिने फिलिपला लग्नाचा होकार देण्याचें ठरविलें. कांहीं बाबतींत मनुष्याचे जे निश्चय लवकर पक्के होत नाहीत, ते मनांतील भोळेपणाने धार्मिक भावनेचा कौल लावतांच तात्काळ आकारास येतात. अॅनीच्या मनांतील ही खळबळ व तिचा निश्चय, हीं त्यांचीं उत्तम प्रत्यंतरे आहेत.

पुण्यसूर्य हा.....अनुगांनी अंथरलीं ! : पुण्यसूर्य म्हणजे ख्रिस्त. ख्रिस्ताने जेव्हा यरूशलेममध्ये ईश्वराचा गौरव गात पदार्पण केलें, तेव्हा त्याच्या अनुयायांनी त्याचा जयजयकार केला. या वेळची अशी कथा सांगतात, की या जयजयकार करणाऱ्या अनुयायांनी तो ज्या ' ताडाखाली ' बसला होता त्याचीं पानें तोडलीं व तीं ख्रिस्ताच्या मार्गावर अंथरलीं. अॅनीला ' ताडतरुतळी ' एवढा कौल मिळतांच तिने कल्पना केली की इनांकच्या डोक्यावर जो सूर्य प्रकाशत आहे तो एरवीचा सूर्य नसून, पुण्यसूर्य म्हणजे ख्रिस्त आहे व ज्या ताडाखाली तो बसला आहे, तो ताड वर उल्लेखिलेला आहे. म्हणजेच स्वर्गातील ताडवृक्षाखाली तो बसला आहे. यावरून तिने निश्चित कयास

बांधला की इनाक दिवंगत झाला व तो स्वर्गांत सुखांत आहे, त्याच्यावर ईश्वराची कृपा झाली आहे. याचा परिणाम असा झाला, की सकाळीं उठतांच तिने फिलिपला आपला ' लग्नास होकार ' असल्याचा निरोप पाठविला.

५४७ ते ५६६ :

अन् शुभमंगल झालें...! : आणि अंनीचें लग्न झालें व देवळांतल्या (चर्च) घंटा वाजल्या व देवळांतल्या घंटा वाजल्या म्हणून अंनीचें लग्न झालें हें लोकांना कळलें. परंतु अजुनहि मधून मधून तिला भीति वाटत होती; मधेच तिची पावले वाटेंत थपकत, कुणी आपल्याबरोबर अदृश्यपणें चालत आहे असें तिला वाटे व घरीं आल्यावर दाराच्या कडीवर हात ठेवून ती विचार करीत किती तरी वेळ उभी राही; कारण तिला वाटे ' दार उघडलें आणि समोर इनाक दिसला तर ! ' पण, तिला आता कांही दिवस गेले असल्याने, व ' असें कांहीतरी भितऱ्या माणसाला होतें ! ' हें फिलिपला ठाऊक होतें म्हणून तो गप्प बसला होता. पण मातृत्वाची थोरवी ही कांही अपूर्व आहे. तिला मुलगा झाला व ती हें सर्व एकदम विसरली आणि तिच्या मनांतील सर्व किल्मिषे मावळून ती ' प्रेमळ आई ' व ' उत्तम गृहिणी ' म्हणून वावहू लागली.

या परिच्छेदांत पुन्हा एकदा टेनिसन्ने तिच्या मनाच्या विविध अवस्था व त्यामागचें मानसशास्त्र सुरेख चित्रित केलें आहे. त्याने काढलेलें हें तिच्या मनाचें चित्र म्हणजे पर्यायाने तिच्या लग्नाचें व स्थित्यंतराचें समर्थनच होय. टेनिसन्ला जणु कांही असें म्हणावयाचें आहे की, अंनी ' मनःपूतं समाचरेत् ' या न्यायाला धरून वागली. तिने प्रत्येक पाऊल विचारपूर्वक टाकलें. ती इनाकला विसरली नाही, त्याचें स्मरण ती पदोपदीं करीत होती, हें जितकें खरें तितकेंच, मातृत्व आल्यावर ती तें सर्व विसरलीं हेंहि खरें. या विरोधांत विलक्षण रस भरला आहे व टेनिसन्ने तो मोठ्या चातुर्याने व कौशल्याने वर्णिला आहे !

टेनिसन्ने अंनी व फिलिप यांची कथा इथेच संपविली व एकदम तो ' पण इनाकचें पुढे काय झालें ? ' या कथेकडे वळला. म्हणून या काव्याचा अर्धा टप्पा इथेच संपला.

५६७ ते ६४४ :

इनोंक होता कुठे ?.....‘ धीर धरीं ! ’ हें श्रवणीं ! : अंनीची कथा ऐन भरांत सोडून देऊन, आपणांस कवि इनोंकची कथा सांगू लागतो; आणि जों जों आपण इनोंकच्या जहाजाबरोबर निरनिराळ्या समुद्रांवरून फिरत जातो, तों तों आपणांस नवीच सृष्टी व नवीं सौंदर्ये दृष्टीस पडतात. अंनीच्या जीवनांत झालेल्या घडामोडी लक्षांत असून व त्याबद्दलचीं सुखदुःखे मनांत वावरत असूनहि आपण म्हणतो-‘ एक चित्र पाहिलं ! आतां हें दुसरं कसं आहे ? ’ आणि म्हणून आपण पुनः ताज्या उत्सुकतेने त्याच्या कथेकडे वळतो. यांत दुसरी एक मानवी ओढ आपल्या मनांत असते. ती ही की ‘ अंनीचे इकडे असें असें झालें, पण इनोंकचें तिकडे काय झालें. असेल ? ’ आणि हीच कल्पना आपली उत्कंठा वाढविते.

इनोंक हा कर्तृत्ववान् खलाशी, महत्त्वाकांक्षी संसारी गृहस्थ व भाविक-भक्त होता. संकटे आलीं की त्यांच्याशीं झगडण्यांत त्याला धीर येई, त्याचा उत्साह वाढे; आणि परिस्थिति आटोक्याबाहेर गेली की तो ईश्वरावर भार टाकून विश्वासाने राही. ‘ नौकेचीं अनेक वळणें, परदेशांतील खरेदी, मुलांसाठी घेतलेल्या वस्तु, घरच्या आठवणी, जहाज फुटणें, एका निर्जन बेटाला लागणें, तेथेहि बरोबरचे सोबती मरणें आणि तरीहि ‘ धीराने रहा ! ’ अशी ईश्वरी वाणी आंतून ऐकणें ’ या सर्व गोष्टी त्याचें थोर व्यक्तिमत्त्व आपणांस आधीच पटवितात; आणि मग या एकाकी ‘ अनिकेताची ’ कथा खरी सुरू होते. या दुर्दैवांत सुदैव एकच होतें, की ज्या बेटावर तो जाऊन पडला होता, तें निर्जन असलें तरी इतर सर्व गोष्टींनी समृद्ध होतें. पण तेथे कोणीहि मनुष्य नव्हतें, हें सांगण्यांत आपलें दुःख किती वाढलें आहे तें पाहा !

भग्नमनोरथ कर्णधार हा शीड दिसे का पाही...परि न शिडाचा फाटा ! : इनोंकला बेटावरची फळांची व धान्याची समृद्धि नको होती. त्याला मनुष्याचा चेहरा हवा होता. तो तर त्याला दिसला नाहीच, पण शिडाचा फाटाहि दिसला नाही ! दैव यापेक्षा आणखी कोणते कठोर खेळ खेळणार !

६४५ ते ६७२ :

बसे न्यहाळित...पाहे केविलवाणें ! : एकान्तवास, निर्जन बेट व घराकडील आठवणी यांनी इनांकची वृत्तीच पालटून टाकली ! अस्वस्थ वाटू लागले की, तो कुठे तरी एखाद्या टेकाडावर बसे व एकाग्रमनाने कुठे तरी दृष्टि लावून घराची व बायकामुलांची कल्पनाचित्रें रंगवी. त्यांत तो इतका रमून जाई की त्याच्या अंगावर प्रत्यक्ष सरडा येऊन बसला, तरी त्याला कळत नसे. कुटुंबाचें प्रेम आणि पोटच्या मुलांबद्दलची माया, ह्या जीवनांतील नाजूक गोष्टी आहेत ! टेनिसन् म्हणतो, की इनांकची कल्पनाशक्ति इतकी तीव्र व वेगवान् होई की, ती त्याच्या घरच्या परिचित वस्तूला स्पर्श करित करित पुढे जाई आणि परते, पुन्हा जाई, स्पर्श करी व परते, असे त्याचें चाललें होतें. आणि एकदां त्याला देवळांतल्या घंटा ऐकूं आल्या, असे त्याने म्हटलें आहे. घंटा एकून तो अस्वस्थ झाला ! पण नीट डोळे फाडून व कान टवकारून पाहतो, तों भोवतालचें जड बेटच समोर होतें ! पण त्याच्या हृदयांत देवावरील दृढ श्रद्धा होती. ती नसती तर, तो त्या दुःखावेगाने मेलाच असता ! वरील पंक्तीत घंटेची कल्पना मोठी रम्य आहे. टेनिसन्ला पुनरुक्तीची फार सवय आहे तो अनेक घटनांची, प्रसंगांची किंवा बारीक-सारीक गोष्टींची पुनरुक्ति करतो. पण ती अशा कौशल्याने करतो की, त्यांचा वाचकांवर मानसशास्त्रदृष्ट्या अचूक परिणाम होतो. म्हणून त्याच्या सर्व 'पुनरुक्ति गोड' असतात. फिलिप डॉंगर चढत असतां अॅनी व इनांक खेडून बसले आहेत हे दृश्य त्याला दिसणें व कालांतराने, फिलिप व अॅनी त्याच ठिकाणीं खेडून बसणें, फिलिप व अॅनी यांच्या लग्नाच्या घंटा वाजणें व त्याच वेळीं इकडे इनांकला देवळांतील घंटा ऐकूं येणें, वगैरे अनेक उदाहरणें पुनरुक्तीचीं म्हणून देतां येतील. या पुनरुक्तीत एका वेळीं आनंद असला तर दुसऱ्या वेळीं तीव्र दुःख असतें, आणि वाचक त्यावर हेलकावत राहतो. या पुनरुक्तीतून अनेक गोष्टी ध्वनितहि होतात आणि म्हणून 'गोड पुनरुक्ति' हा टेनिसन्च्या कलेचा एक अंगभूत भाग झालेला आहे. घंटेच्या आवाजांनी आणलेली अबोध अस्वस्थता त्याच्या

ईश्वरावरील श्रद्धेने नाहीशी केली. इनाकचे खरे सामर्थ्य या त्याच्या गाढ श्रद्धेत होते.

६७३ ते ७१२ :

अशापरीने अकालभस्मी...अनुचित ती गतिबंध ! : या बेटावर अशी तेरा वर्षे गेली. इनाकचे केस पिकले, त्याला पोक आले. त्याचे शरीर पिंगटले, दाढी व केस वाढल्याने तो जंगली माणसासारखा दिसू लागला आणि तो मनातून फार पिचून गेला ! पण त्याचे दैन्य तेरा वर्षांनंतर संपले. समोरून एक जहाज येतांना त्याला दिसले. हे जहाज या बाजूला चुकून आले होते. इनाकला भयंकर आनंद झाला ! त्या जहाजाचा व इनाकचा संबंध टेनिसने गोड्या पाण्याने कसा जोडला आहे ते पाहा. त्या लोकाना इनाक कसा दिसला, याचे वर्णन टेनिसने फारच छान केले आहे. एकविसाव्या वर्षी जीवनांत सर्व तऱ्हेची समृद्धि करणाऱ्या समर्थ व सुखी इनाकचे चित्र कुणीकडे आणि चाळीशी उलटतांना त्याला आलेले भेसूर, जंगली, पिचलेले स्वरूप कोणीकडे ! ही दोन्ही चित्रे आपल्या डोळ्यापुढे उभी राहतात व आपली इनाकबद्दलची सहानुभूति शतपटींनी वाढते. माणसे पाहून त्याला आनंद झाला ! पण तो व्यक्त करण्यासाठी ओठ सवयीच्या अभावी असमर्थ झालेले होते, हे पाहून त्याला वाईट वाटले ! आणि आपल्यालाहि ती त्याची असहाय स्थिति पाहून वाईट वाटते ! हीच टेनिसची मनुष्याचे चित्र रेखाटण्यातील विलक्षण करामत !

७१३ ते ७२२

मंदसमीरापुढे...होतांच निघाला ! : टेनिसने इनाकच्या चित्रावर वरील ओळीत फिरविलेला कुंचला फार बहारीचा आहे ! ज्या बंदरांतून तो निघाला होता तेथेच त्याला परत आणण्यांत पुनरुक्ति तर आहेच; पण तेरा वर्षे दूरच्या बेटावर फेकल्या गेलेल्या मनुष्याला मायभूमीच्या वाऱ्याने काय वाटले, श्वास भरभरून हावरेपणाने तो, तो पोटांत कसा घेऊं लागला व 'एकाकीजन' म्हणून त्याला त्यांनी वर्गणी कशी दिली, हे प्रसंग आपले हृदय पिळवटून घेतात ! दैवाचा हा दुर्विलास विलक्षण कठोर

आहे ! ज्या इनांकने घरीं सर्व प्रकारची समृद्धि केली व धनाढ्य होऊन परत येण्याच्या महत्त्वाकांक्षेने जो घरून निघाला, त्याच्यावरच, लोकांनी वर्गणी करून दिलेले पैसे घेण्याची पाळी यावी, हे किती अघोर दुर्दैव ! टेनिसनने भरलेले हे रंग अत्यंत नाजूक, बिनतोड व हृदयस्पर्शी आहेत !

७२३ ते ७५० :

शब्द एकही...मेली ? मज वा मेली ? : येथून पुढे टेनिसनची कुंचली आपलें चित्र अलौकिक रंगांनी पुरें करित असलेली दिसेल. त्याच्या कुंचलीचा प्रत्येक स्पर्श आतां कलात्मक होत आहे. अगदी ओळ. ७२४ मध्येच पाहा. ' तो न बोलतां घराकडे निघाला ', हे सांगतांना—

‘ परि घराकडे-घर ? कसलें घर ?-होतें कां घर त्याला ?

निजसत्तेच्या घराकडे त्या, पाऊल त्याचें वळलें ! ’

असे एका घरावर केलेले प्रश्न, घेतलेल्या शंका व निर्माण केलेले संभ्रम फारच हृद्य व हृदयस्पर्शी आहेत ! टेनिसन हा अतिशय मार्मिकतेने मनुष्याचें मन जाणतो व कथागुंफणीत अचुक घटनांची वा नाजूक कल्पनांची योजना करतो. त्यामुळे त्याच्या कथनाला रंगत येत जाते व त्या रसनिष्पत्तीवर वाचक वाहवत व त्याला दुवा देत मजेने पुढे पुढे जातो.

याच परिच्छेदांतील दुसरी गोष्ट म्हणजे इनांकच्या घरमार्गावरील कवीने वर्णन केलेलें उदासवाण्या वातावरणाचें वर्णन ! आणि त्यांतहि—

“ निकटनिपानी तरंतुन बेसुर रॉबिनची ये तान !

धुक्यांतुनि ये गिरकत खाली मृतजड पिकलें पान ! ”

यांतील दोन्ही भयाण कल्पना पाहा ! पहिल्या ओळींत आपणांस उदासवाणेपणा व अपशकुन यांचा वास येतो, तर दुसऱ्या ओळींत आपणांस पिकल्या पानाच्या रूपाने मृतजड होत चाललेल्या इनांकचें व त्याच्या भवितव्याचें बेसुर चित्र दिसतें ! आपलें मन अधीर होतें व आपल्या मनांत आधीच वावरत असलेली भीति वाढते ! टेनिसन इनांकच्या निरनिराळ्या मानसिक अवस्थेंतून भावनोत्कट विचाराने गेला आहे व त्यांचाच साक्षात्कार तो आपल्या भावनांतून आपणांस घडवितो. आपण अशा नाजूक मनःस्थितीत

असतों, तोंच पुन्हा आपणांस अनेक बारीक बारीक धक्के बसतात — इनांक 'त्या स्थानीं' येऊन पोचला, त्याला पुन्हा सर्व 'पूर्वस्मृति' झाल्या ! त्याला दारावर 'विकरी पत्रक' चिकटविलेले दिसले आणि आपल्या घराचे दार बंद पाहून त्याने 'मेळी ? मज वा मेळी !' हे उद्गार काढले ! आपण या सर्व गोष्टींनी स्तिमित होतो व आपले डोळे पाझरुं लागतात ! 'मेळी ? मज वा मेळी !' यांतील भावना व कल्पना आपल्या अंतःकरणाला चरकाच देतात !

७५१ ते ७८४ :

थेट जाउनी खाडीसन्निध...तो—'बुडला !' : एकामागून एक घटना घडू लागल्या की टेनिसन् प्रसंग बदलतो व पुन्हा नवीन नवीन घटना घडलेल्या दाखवितो. यामुळे त्याच्या कथारचनेत नेहमी ताजेपणा येतो; आणि प्रसंग अगदी स्वाभाविक व कथेच्या ओघांत आलेले असल्याने आपणांस निराळे कांही घडले असे वाटत नाही. याला इनांकची मनोरचना त्याला फार उपयोगी पडली आहे. इनांक हा जसा हळवा आहे तसा तो धीर, धीमाहि आहे. घराला कुलूप लागलेले पाहून लगेच त्याचा धीमेपणा जागृत होतो; तो जुन्या खाणावळीकडे वळतो, अनिकेताचे एकाकी जीवन घालवितो ! पुनः नवीन प्रसंग, नवीन घटना घडतात. आणि 'नको तें' त्याला तिथे समजते ! 'मेरियम् लेन' या पात्राची योजना या दृष्टीने फारच समर्पक आहे. मेरियम्च्या सान्निध्यांत घडलेले सर्वच प्रसंग फार नाट्यमय आहेत व ते या कथेच्या परमोत्कर्षाला शोभण्यासारखे आहेत. बुडत्याचा पाय खोलांत जावा, तसें येथे झाले आहे. त्यांतील पहिला प्रसंग म्हणजे इनांक मेरियम्च्या तोंडून 'आपण बुडलों व मेलों !' हें ऐकतो हा ! भयंकर दैवदुर्विलास तो हाच नाही का ? आणि टेनिसन्ने तो दाखवितांना इनांकच्या तोंडीं प्रथम—'गरिब विचारा इनांक कोठे जाउनि पडला ! बुडला !' असे मेरियम्चे पुनरुच्चारित शब्द घातले. पुनः त्यांतील थोडेसे म्हणजे—'जाउनि पडला ! बुडला !' हे त्याने पुटपुटलेले शब्द घातले व नंतर शेवटी—'बुडला !' हा एकच शब्द भस्मी डोके हलवून तो ओठांत पुटपुटत असलेला दाखविले ! यांत त्याचे जो जो

शब्द कमी होतात, गळतात तों तों आपल्या अंतःकरणांतील दुःखावेग वाढत जातो व शेवटी त्याचा कळस होतो ! हीच ती श्रेष्ठ कला !

७८५ ते ८४० :

पुन्हा तिचें मुख...निज तेजाने कवळी ! : अशा स्थितीत इनांकला पुन्हा अनीचें दर्शन घेण्याची इच्छा झाली हेंच दुर्दैव ! पण ही इच्छा होणे अगदी स्वाभाविक आहे. आणि ती 'घडेल मजला परि तव दर्शन, बाई !' या पूर्वोक्त वचनाला धरून असल्याने सुसंगत आहे. इनांकने अनीच्या म्हणजे फिलिपच्या घरामागील परड्यांत रात्री जाण्याचें ठरविलें, ही एक भयंकर घटना होती ! तिची तीव्रता दाखविण्यासाठी टेनिसन्ने पुन्हा प्रदीर्घ उपमा (ओळी ७८४ ते ७८८) घातली व विहंगाच्या मृत्यूने इनांकच्या पुढल्या भवितव्याची पुन्हा सूचना दिली. त्यांतील ही सूचकता पाहण्यासारखी आहे.

टेकाडावर उंच कडेला...निमालीं सारीं ! : आता कथेला गति आली आहे. शांत समुद्रांत ज्याप्रमाणे हळूहळू वादळ जमत जावें व मग पुढे लाटा, हलकळोळ व नौकानाश जवळ यावा, एक प्रकारची दंगल उठावी, घाई व्हावी व सर्व कांही झरझरझर होत जावें, तसें येथे घडत आहेसें वाटतें. इनांकने टेकाडावर फिलिपच्या घरामागे जाऊन बसणें, तेथून अनीच्या गृहसुखाचें चित्र त्याला दिसणें, फिलिपचें गुलाबी वदन दृष्टीस पडणें व विशेष म्हणजे त्यांचीं मुलें-उंच हसरीं व सतेज समोर दिसणें-पण त्यांची भेट घेतां न येणें, या घटना हृद्भेदक आहेत ! त्या पाहून इनांकने किंचाळी मारली नाही. पण वाचकाच्या हृदयांतून खास करुण किंचाळी बाहेर येईल ! सुंदर दृश्ये दाखवून त्यांतून कमालीचें कारुण्य निर्माण करण्याची टेनिसन्ची ही कला अलौकिक आहे, यांत शंका नाही. सत्त्व आणि रज यांतील हें द्वंद्व फारच रमणीय आहे !

नतरी प्रलयतुतारी नाशी जीवन : यामधे एक लक्षांत ठेवण्यासारखा पौराणिक संदर्भ आहे. ख्रिस्तीधर्माप्रमाणे अशी समजूत आहे, की जगाचा प्रलयकाळ ओढवतो, त्या वेळीं शेवटच्या दिवशीं मृत स्त्री-पुरुषांना ख्रिस्तासमोर तुतारी फुंकून बोलावण्यांत येतें, आणि त्या वेळीं त्यांच्या

ऐहिक कर्माकर्मांच्या अनुरोधाने त्यांच्याविषयीचा पुढील गतीचा निर्णय पुकारला जातो. या निर्णयानंतर सर्व जग विलयालाच जावयाचें असतें. ही गोष्ट जशी त्या तुतारीच्या एका आवाजाने होते त्याप्रमाणेच, इनांकची किंकाळी जर बाहेर आली असती, तर तिने अॅनी व फिलिप यांच्या संसारसुखाचा नाशच झाला असता ! ती किंकाळी त्याने मारली नाही, संयम केला व त्यामुळे अॅनीचें गृहसुख भंगण्याचा अनर्थ टळला, असे म्हणण्याचा भाव. ही उपमा देऊन इनांकच्या धार्मिक वृत्तीला टेनिसन्ने एक प्रकारचा भरीवपणा आणला आहे; इनांकच्या संयमशीलतेची ही पुढली पायरी आहे आणि ती पाहून आपण विलक्षण स्तिमित होतो !

८४१ ते ८६० :

नंतर उठुनी चोरपावलीं.....मति रतलीं !! : इनांकची संयम-शक्ति फार दांडगी होती. त्याचें मन फार खंबीर होतें. कारण त्याच्या पाठीशी ईश्वरी श्रद्धेचा जोर होता. त्यामुळे कसल्याहि मानसिक झगड्यांत तो नमला तरी त्याने आपलें स्वत्व सोडलें नाही. फिलिपच्या घरांतून चोरपावलांनी बाहेर पडतांना भिंतीस धरून चाचपडत बाहेर जातांना किंवा ' मधे ' रांगतहि जातांना, अॅनीला यांतलें कांही कळूं नये व तिचें गृहसुख भंगूं नये यासाठी त्याची सर्व धडपड होती; पण किती झालें तरी तोहि मनुष्यच होता. त्याच्या शारीरिक शक्तीने तरी किती ताण सोसावयाचा ! तीहि दुबळी झाली होती. तो धाडदिशी पडला ! पण त्या अवस्थेंतदेखील तो प्रार्थना करूं लागला. ' प्रार्थनेने अनेक गोष्टी साध्य होतात ' अशा अर्थाचें एक टेनिसन्नेच वचन आहे, त्याचा या ठिकाणी पुरेपूर अनुभव येतो; निदान इनांकला मानसिक सामर्थ्य मिळण्यापुरती तरी त्याची साक्ष पटते.

हाय ! कठिण !.....ते गाण्याचं साच ! : या दोन्ही परिच्छेदांत इनांकने घेतलेल्या एकाच ध्यासाचा—म्हणजे,

“ सांगायाचं तिज न कधी हें, काधि हि न कळवायाचं !

काधि न भेटुनी तिच्या जिवाचं गृहसुख भंगायाचं ! ”

या विचाराचा जयघोष आहे. इनांक किती प्रेमळ होता व निश्चयी होता

याचें प्रत्यंतर या उद्गारांत व या निश्चयांत दिसून येतें; आणि हें सर्व अनी-
वरील खऱ्याखऱ्या प्रेमांमुळे त्याने पतकरलें, हें पाहिलें म्हणजे अशा नायक-
नायिकांना व त्यांच्या प्रीतीला धन्यवाद द्यावेसे वाटतात ! मनाचा खंबीर-
पणा असून आणि वरील निश्चय केला असूनहि, मधूनच त्याला 'त्यांशीं
(मुलांशीं) बोलुं नये मी काय ?' अशा विचाराची उबळ येत असे;
पण पुन्हा—

“ नको ! नको तें ! दैवी माझ्या वत्सल चुंबन नाही ! ”

असें म्हणून तो त्या विचाराला लगाम घाली. या सर्व ओळींतून त्याच्या
मनांत चाललेल्या द्वंद्वाचें वर्णन टेनिसनने फार समर्पकपणें केलें आहे. अशा
स्थितींतहि इनांकने आपलीं दुःखें गिळून किंवा सोसून आपल्या एकल-
कोंड्या निवासस्थानाची वाट धरली व कसलीहि तक्रार केली नाही, हें
त्याच्या खऱ्या महात्मतेचें गमक आहे.

८६५ ते ९१० :

परि असुखी तो नसे सर्वथा : इनांकचें मन अशा एका उच्च पात-
ळींत गेलें होतें की तिथे राहून तो त्यागांतील सुखाचा अनुभव घेत असे.
आध्यात्मिक दृष्ट्या तो वरच्या दर्जाला गेला होता व त्याने षड्रिपूपैकी अनेक
रिपु जिंकले होते. त्यामुळेच त्याच्या अंतःकरणांत एक सुखाचा गोड झरा
निर्माण झाला होता. हाच झरा त्याला जिवीत होता व त्याच्याकडून
निष्काम कर्म करवीत होता. मधून मधून मेरीयमूशीं बोलणें, तिला अनीची
हकीगत विचारणें, हें त्याचें चाललेंच होतें; पण त्याच वेळीं कांही तरी उद्योग
करून पोटा भरणें हेंहि चाललें होतेंच. पण त्यालाहि कांही मर्यादा आहेच.
शरीर थकलें, मनहि थकलें ! हलके हलके तो आजारी पडला आणि
अंथरुणाला खिळला ! त्याला समोर मृत्यु दिसूं लागला ! आणि तो स्थित्यं-
तराचा प्रसंग येतांच टेनिसनने पुन्हा एकदा प्रदीर्घ उपमा (ओळी
९०५ ते ९१०) व तीहि पुन्हां खलाशी जीवनांतलीच घालून, त्याने
मृत्यूची तीव्रता जाणवली. फरक इतकाच की या दृश्याने इनांकला आनंद
झाला, पण आपल्याला मात्र दुःख झालें ! मृत्यु समोर दिसल्यावर—

‘ हृदयीं दाटे अलोट त्याच्या आनंदाची भरती ! ’

ही अवस्था किति कठिण आणि दुर्मिळ आहे तें पहा. हीच इनांकची अलौकिकता !

९११ ते ९५० :

मोहरलेल्या मरणामधुनी.....भावभुकेला ! : त्याच्या मनाला एकच समाधान होतें तें हें—

‘ की आमरण प्रीति करीं मी तिजवर भावभुकेला ! ’

आणि हें समाधान सर्वश्रेष्ठ आहे. त्यांत प्रीतीची धन्यता आहे, प्रीतीचा मोक्ष आहे, नव्हे, प्रीति ही या ठिकाणी थोर भक्तीच्या पदावर गेली आहे. इनांक जो आपल्याला अपार्थिव, स्वर्गीय वाटतो तो याच गोष्टीमुळे !

मोठ्याने मग.....दिधल्या वचनें त्याला ! : आतां इनांकच्या मनाला शांति प्राप्त झाली होती; कर्तव्य केल्याचें संपूर्ण समाधान त्याच्या नसानसांत खेळत होतें. त्याचा आता सर्व गोष्टीबद्दल निश्चय झाला होता आणि म्हणूनच त्याने मेरीयमला मोठ्या विश्वासाने हाक मारली. यानंतर तो व मेरीयम यांमध्ये थोडा संवाद झाला. या संवादांत मेरीयमच्या उतावळेपणामुळे व फाजील आत्मनिष्ठ विश्वासामुळे थोडा विनोदहि निर्माण झाला आहे. इनांकच्या या अंत्य अवस्थेमुळे आपल्या मनास जो ताण बसतो तो या अभावित विनोदामुळे कमी होतो व वाचकाला त्यामुळे बरें वाटतें. पुढे वाचणें त्याला सुसह्य होतें. वास्तविक मेरीयमच्या पुढेच साक्षात् इनांक बसला आहे, पण तो इनांकच आहे हें तिला माहीत नाही. त्यामुळे ‘तू या बंदरांतल्या इनांकला ओळखतेस काय ? ’ या त्याच्या प्रश्नाला जेव्हा ती उत्तर देते की, ‘मी ! मी त्याला लांबून चालला असला तरी सुद्धा ओळखेन,’ तेव्हा आपणांस या प्रसंगातील विलक्षण दुर्दैवी नाट्य पाहून हंसूं आवरत नाही. आणि या पुढचे संवाद असे आहेत, की ते करुण, वत्सल, अद्भुत व क्वचित् हास्य अशा अनेक रसांच्या मिश्रणांनी यथथबलेले आहेत. या संवादाची दुसरी मौज ही आहे की, इनांकने प्रश्न विचारावा, तिने उत्तर द्यावें, की एक रस उत्पन्न होतो; आणि परत त्यावर जेव्हा पुन्हा इनांक एकादें वाक्य बोलतो, तेव्हां करुणाचा वर्षावच होतो. उदाहरणार्थ, इनांक

जेव्हा सांगतो की 'मीच तो ऑर्डन् !' तेव्हां ती म्हणते 'तू ! तू ऑर्डन् ! छे ! छे ! तो तुझ्यापेक्षा दोन विती उंच होता !' इर्नॉक दुःखभाराने षाकला होता हें वाचकाला माहीत असतें, व या वाक्याचा अन्वय तो मनाशी बरोबर लावतो. परंतु तो मेरीयमूला कसा लागणार ? म्हणून ती प्रश्नांकित चेहऱ्याने स्तिमित होते, तोंच इर्नॉक म्हणतो—'पण देवानं असं आजला पुरतं मज वाकवलं !' आणि हें उत्तर ऐकतांच आपल्या डोळ्यांत टचकन् पाणी येतें ! इर्नॉकच्या व्यक्तित्वाचें रहस्य टेनिसन्ने जें मेरीयमपासून लपवून ठेवलें आहे, त्यामुळे हा पुढील भाग विशेष रसाळ झाला आहे; आणि त्यांतील एकेक भाग जों जों मेरीयमला उलगडला जातो तों तों त्यांत अद्भुत, भयानक, रौद्र यांची भर पडते व ही शोकान्तिका दारुण होत जाते !

या संवादांत अर्नीचा उल्लेख करतांना इर्नॉक तो सर्वनामाने करतो हें एक पाहण्यासारखें आहे. बहुधा त्याला तें नांव उच्चारवत नसावें. ही गिरणी-वाल्याची कांता', 'ज्यानं वरिलं—पण तें नांव बदललं', 'वरिलं मी तिज,' असे इर्नॉकने केलेले उल्लेख अत्यंत सूचक व करुणहृद्य वाटतात. आणि मग इर्नॉकने आपली सर्व हकीकत तिला सरळ सरळ सांगितली. त्यांतील अर्नीचें 'गृहसुखदर्शन' हा भाग ऐकतांना मेरीयमूच्या जिवाचें पाणी पाणी झालें !

९५१ ते १००० :

मात्र वदे ती.....वचनीं तो रेंगाळला ! : या ओळींत, कसल्याहि परिस्थितींत वासत्य हें कसे थोर व परिणामकारी असतें हें टेनिसन्ने दाखविलें आहे. मनाचा निश्चय झाला, मृत्यूहि समोर दिसूं लागला, सर्व कांही ठरवलें, आता कांहीहि करावयाचें नाही हें योजलें; पण संवादाअंती जेव्हा मेरीयमू म्हणाली, 'अरे पण आपलीं बाळं तरी बघ डोळ्यांनी पुन्हा एकदा ! जाऊन आणूं का मी त्यांना ?' आणि ती उठलीहि ! इर्नॉकला क्षणभर मुलांचा पुन्हा मोह पडला व तो तिच्या वचनावर क्षणभर रेंगाळला ! कारण त्याच्या अंतःकरणांत पुन्हा कालवाकालव झाली ! पण ही शेवटची कसोटी होती. तो मेरीयमूला म्हणाला,

.....'बाई, अंतीं आता,

नकोस मजला अस्वस्थ करूं लावुन असली ममता !'

इथे इनांकच्या मनाचा संपूर्ण संयम दिसतो व त्याचें मन निर्भय झालेलें दिसतें. आता तो एका दिव्य भावनेने प्रेरित झाला होता व त्याच विचारांत तो तरंगत होता.

स्वाधिन करितों मनोगतं...करितां थोर मनाने ! : या चौदा ओळींत अगदीं थोडक्या शब्दांत इनांकने आपल्या जीवनातलें सार, जीवनांतला एकमेव रस म्हणजेच आपली मनोगतें मेरीयमच्या स्वाधीन केलीं. त्यांत त्याने आपल्या अनीला मुलांबाळांना व फिलिपलाहि सांगण्यासाठी आशीर्वादात्मक निरोप निवेदन केले. ह्या निरोपांत पहिला निरोप आपल्या जिवाचें ' सर्वस्व ' अशी जी अनी तिला आहे व शेवटचा निरोप त्याचा वैवाहिक जीवनातील प्रतिस्पर्धी जो फिलिप त्याला आहे; आणि मुलांना दिलेले निरोप मधे आहेत. ही योजना देखील अतिशय कलात्मक आहे. प्रथम अनीची स्मृति झाली म्हणून इनांक जेवढा मोठा वाटतो, तितकाच तों शेवटीं फिलिपलाहि विसरला नाही म्हणून मोठा वाटतो; आणि मुलांना तर त्याने दोघांच्या मधेच ठेवले आहे. हे निरोप आशीर्वादात्मक असले तरी त्यांत इनांकची सर्व संस्कृति, सर्व भावना, सगळ्या जीविताचें सार साठविलेलें आहे; त्यामुळे व शब्दांच्या मोजकेपणामुळे त्यांत विलक्षण भावनोत्कटता आली आहे. हे आशीर्वाद वाचून ज्याला रडूं येणार नाही, असा वाचक विरळा !

या प्रत्येक आशीर्वादांत त्या त्या व्यक्तीचें वैशिष्ट्य आहे. अनीसंबंधी म्हणतांना—' चिर मी प्रीति करून ! ' हें त्याने म्हटलें; आपल्या मुलीला आशीर्वाद देतांना—' शेवटला श्वास टाकिला तुज आशीर्वादून ! ' असें म्हटलें; मुलासंबंधी बोलतांना—' तुला आशीर्वादून गेलों ! ' आणि फिलिपसंबंधी बोलतांना—' तुलाहि ' असे शब्द त्याने उच्चारले. या प्रत्येक शब्दांतील अर्थ त्या त्या भावनेचा द्योतक आहे. मुलीला आशीर्वाद देतांना—' अन् मातेपरि हुबेहब जी दिसली माझ्या नयना, ' हा उल्लेख व फिलिपला आशीर्वाद देतानां ' किति वानूं मी थोरी त्याची करितां थोर मनाने ! ' हा उल्लेख तो विसरत नाही. मनुष्याच्या सर्व संस्कृतीचें सार म्हणजे त्याची प्रेमबुद्धि व त्याची कृतज्ञताबुद्धि हेंच आहे;

मग या भावना थोरासंबंधी असोत वा लहानांसंबंधी असोत. त्यांचें जिथे वैपुल्य आढळतें, त्या ठिकाणीं संस्कृतीचा परमोत्कर्ष झाला असें समजावें. या दृष्टीने अशिक्षित इनांक हा संस्कृतीच्या उच्च पदवीला आपल्या गुणांनी कसा पोंचला होता, तें ध्यानीं येईल.

मुलास माझ्या.....चिर कोमेजे ! : मनुष्याचें खरेंखुरें प्रेममय जीवन त्याच्या जीवनांतील ' कणाकणांत ' व ' क्षणाक्षणांत ' दिसलें पाहिजे, म्हणजेच तो पूर्णतेला गेला असें म्हणतां येतें. इनांकचें तसें झालें होतें. मुलांना भेटण्याचा मोह त्याने आवरला; पण, ' आपण मेल्यावर मुलांना जर आपणांस भेटण्याची म्हणजे मृत शरीर पाहण्याची इच्छा झाली, तर त्यांना येऊं दे, पण तिने (अनीने) मात्र येतां कामा नये, ' असा निरोप तो मेरीयमूला सांगतो. प्रथमदर्शनी हें निष्ठुरपणाचें वाटतें, पण जेव्हा तो सांगतो कीं—' मुलांनी मला पूर्वी पाहिलें असलें तरी त्यांच्या मी लक्षांत नाही; पण अनीने मला नेहमीच पाहिले असल्यामुळे व माझा चेहरा तिला पूर्ण परिचित असल्याने, तिने माझे ' मृत मुख ' पाहिलें की तिचें जीवन कायमचें कोमेजूत जाईल, आणि तेंच मला व्हावयास नको आहे ! ' तेव्हा हा त्याचा आशय ऐकून त्याच्या अनीवरील अथांग, गाढ प्रेमाची आपल्याला साक्ष पटते. ' प्रीति दोनदा करतां येते ? ' या अनीच्या प्रश्नाच्या उत्तराची खरी सार्थकता येथें पटते व ' प्रेम लाभे प्रेमळाला त्याग ही त्याची कसोटी ' या वचनाचें प्रत्यंतर येतें. इनांकच्या जीवनाचे ' कण आणि क्षण ' अनीबद्दलच्या प्रीतीने कसे प्रीतिमय झाले होते, हें पाहिलें की आपणांसहि परमावधीचें समाधान होतें.

कुटुंबियांतिल माझ्या...मी तोच म्हणून ! : या परिच्छेदांत इनांकचे निरोप संपले, पण शेवटचें म्हणून कांही सांगतांना, टेनिसन्ने फार विलक्षण असा एक नाट्यमय प्रसंग घालून तो चितारला आहे. इनांकचा मृत मुलगा, त्याची कुरळी बट व ती अनीला देतांना म्हणावयाचे खुणेचे शब्द (की ' मी तोच ! ') ह्या सर्वच घटना हृदयस्पर्शी आहेत ! या कुरळ्या बटेच्या घटनेने जणु कांही आमूलाग्र कथानक टेनिसन्ने पुन्हा एकदा वाचकांच्या डोळ्यापुढून झरकन नेलें, कथानकाला पूर्णत्व आणलें

व तें तिथेच संपविलें ! कथानकाचा खरा शेवट इथेच आहे, पुढील भाग मामुली आहे.

वदतांना तो इथे थांबला...यात्रा सर्व निमाली ! : हा पुढील भाग मामुली आहे, याचा अर्थ तो अनावश्यक आहे असें मात्र नव्हे. तो अत्यंत अन्वर्थक आहे, पण खरें कथानक वरच संपलें. हा या म्हणण्यांतील आशय आहे. या परिच्छेदांत इनांकचें दुखणें, बंदरांतल्या समुद्राच्या लाटांचा प्रचंड ध्वनि, मेरियमूचें पेंगणें हे स्वाभाविक सर्व भाग आहेत, आणि शेवटीं इनांकने उच्चारलेले

.....“ शिड ! शिड ये आंत !—
सुटलों ! सुटलों ! ”.....

हे शब्द त्याला निर्जन एकाकी बेटावर दिसलेल्या शिडांचे किंवा त्याच्या मोक्षाचें म्हणजेच त्याच्या अनन्य प्रीतीचें फळ त्याच्या पदरांत पडल्याचें सूचक असे आहेत. टेनिसन्ने आपल्या कल्पनाशक्तीने काव्यांतील वातावरण शेवटपर्यंत असें भरघोस रंगवीत नेलें, ही त्याची करामत प्रशंसनीय आहे.

१००० ते १००४ :

अशापरीने.....वैभवशाली ! : इनांकचें थडगें मोठें वैभवशाली झालें व तें तसें करण्यांत अॅनी, फिलीप, मुलें व गांवकरी या सर्वांनीं भाग घेतला होता, ही कल्पना ' यात्रा ' या शब्दांने टेनिसन्ने सुचविली आहे. ज्या गांवांत तो वाढला, जिथे त्याने अॅनीवर प्रेम केलें, जिथे त्याने आयुष्यांतील सुखार्ची सात वर्षे घालविली व जिथे अॅनीवर गांवच्या कुटाळ-कंपूनी भलभलते आरोप केले, तिथले सर्व लोक एकदिलाने त्याच्या स्मशान-यात्रेसाठी जमले व त्यांनी त्याचे ' वैभवशाली थडगें बांधलें ' हें सांगण्यांत टेनिसन्ने सर्वांनाच योग्य न्याय दिला आहे. कथानकाच्या निर्दोषपणाचें हें आणखी एक गमक आहे.

आणि काव्य वाचून आपण तें हातावेगळें केलें, तरी त्यांतील शोकांतिक चित्र आपल्या डोळ्यापुढून कित्येक दिवस हलत नाही, ही या काव्याच्या संपूर्ण यशस्वितेची खूण आहे !

परिशिष्ट

मराठीतील भाषांतरित व रूपांतरित खंडकाव्यांची परंपरा

काव्याचें नांव	सन	लेखकाचें नांव	मूळ
मेघदूत	१८६५	कृष्णशास्त्री चिपळूणकर	संस्कृत - मेघदूत
गिल्पिन चरित्र	१८६७	ब. बा. लेले	इंग्रजी - कौपर-डायव्हर्टिंग ह्मिस्टरी ऑफ जॉन गिल्पिन
दैवसेनी	१८६७	डॉ. का. र. कीर्तिकर	इंग्रजी - लेडी ऑफ दी लेक
ऋतुवर्णन	१८७१	कृष्णशास्त्री राजवाडे	संस्कृत - ऋतुसंहार
अजविलाप	१८७२	गो. वा. कानिटकर	संस्कृत - रघुवंश सर्ग ८
नरनारायण चरित्र	१८७७	के. त्र्यं. मांडवगणे	संस्कृत - महाभारत-उपाख्यान
भट्टवंश	१८७७	ग. न. पटवर्धन	संस्कृत - गणेशपुराण
मेघदूत	१८७८	बा. गो. इस्लामपूरकर	संस्कृत - मेघदूत
अमरुशतक	१८८१	गणेशशास्त्री लेले	संस्कृत - अमरुशतक
श्रीपाल चरित्र	१८८३	आ. आ. वाडकर	मागधी
करुणविलास	१८८३	ए. ग. भांडारे	संस्कृत - भामिनीविलास

इंदिरा	१८८४	डॉ. का. र. कीर्तिकर	इंग्रजी-टेनिसन्-प्रिन्सेस्
शृंगारतिलकादर्श	१८८४	कृ. ना. आठल्ये	संस्कृत-शृंगारतिलक
अभिनव कादंबरी	१८८६	गं. रा. मोगरे	संस्कृत-धुंडिराजकृत काव्य
माझा ओसाड पडलेला गांव	१८८६	ना. वा. टिळक	इंग्रजी-गोल्डस्मिथ-डिझर्टेड विहलेज
श्रीशिवकाव्य	१८८७	वा. भा. भावे	संस्कृत-शिवकाव्य
षड्ऋतुवर्णन	१८८७	पांडुरंगशास्त्री पारखी	संस्कृत-ऋतुसंहार
गीतगोविंद	१८८८	चेतोहर देव	संस्कृत-गीतगोविंद
संगीत शिवलीलामृत	१८९५	बा. आ. पटवर्धन	मराठी-श्रीधरकृत काव्य
मेघदूत	१९०१	ल. ग. लेले	संस्कृत-मेघदूत
यक्षसंदेश	१९०२	भा. शं. देवस्थळी	संस्कृत-मेघदूत
शमसोनमल्ल नाटक	१९०३	ग. र. नवलकर	इंग्रजी-मिल्टन्चे सॅम्सन अॅगोनिस्टिस
सदू कोळी	१९०३	ग. र. नवलकर	इंग्रजी-टेनिसन्चे इर्नॉक ऑर्डन्
यक्षप्रसाद	१९०४	किरात	संस्कृत-मेघदूत
सुवर्ण दुर्गातील बंदिवान्	१९०४-०५	दा. रा. बापट	इंग्रजी-बायरन्चे प्रिझनर ऑफ शिलान्
मेघदूतछाया	१९०५	अंतरकर	संस्कृत-मेघदूत

मेघांचें अलंकार प्रयाण	१९०६	गं. गो. दामले	संस्कृत-मेघदूत
मेघनादवध	१९०६-०८	माधवानुज	बंगाली-मा. म. दत्ताचें काव्य
बुद्धजन्य	१९०८	गं. रा. मोगरे	इंग्रजी-लाइट ऑफ एशिया (अपूर्ण)
काय हो चमत्कार !	१९११	चंद्रशेखर	इंग्रजी-सफोक मिरॅकल
गीतांजलि	१९१३-१५	माधवानुज	बंगाली-गीतांजलि
विरहिणी राधा	१९१६	ए. पां. रेंदाळकर	बंगाली-मा. म. दत्ताचें काव्य
प्रवासी	१९१६	ना. म. भिडे	इंग्रजी-गोल्डस्मिथचें टूव्हलर
सारजा	१९१७	ए. पां. रेंदाळकर	इंग्रजी-टोनिसनचें इनॉक ऑर्डेन्
श्रीरामचरितमानस	१९२०	ग. स. भोपटकर	हिंदी-तुळशीदासाचें काव्य
बालक	१९२०	वा. ज. कुंटे	बंगाली-टांगोर
गीतगोविंद	१९२३	वसंतविहार	संस्कृत-गीतगोविंद
शियांगचा बंदीवान्	१९२३	वि. ह. देशपांडे	इंग्रजी-बायरनचें प्रिझनर ऑफ शिलान्
रंगराव हर्षे चितोपंत उदास	१९२३	चंद्रशेखर	इंग्रजी-मिल्टनचें लल्लो व इल्स्पेन्सेरेन्स
महाराष्ट्र गीतांजलि	१९२५	श्री. ना. शारंगपाणी	बंगाली-गीतांजलि
मातृहृदय	१९२७	दे. ल. महाजन	इंग्रजी-मदर्स लव्ह

२६३

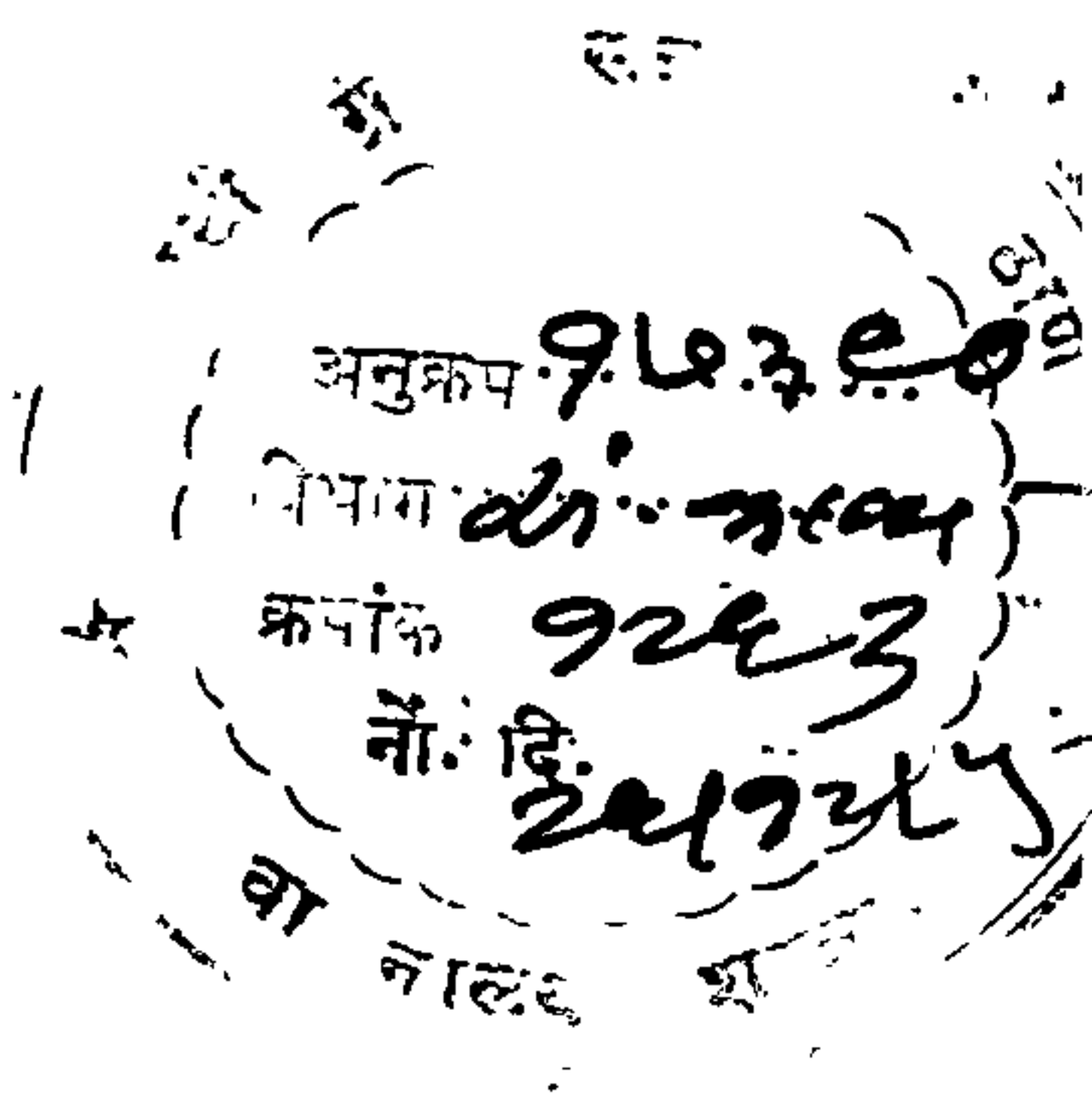
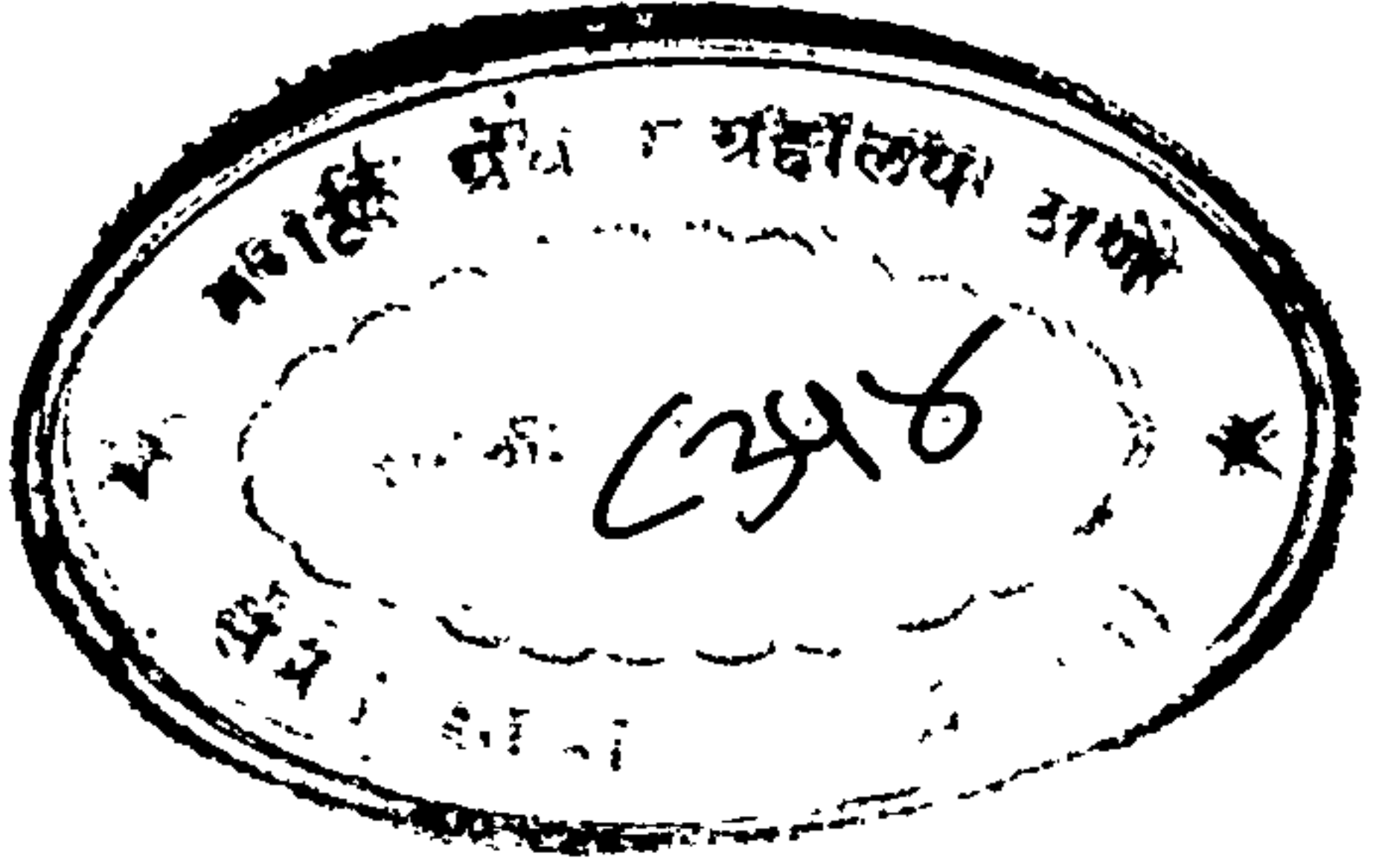
१९२५

१९२५

गीतगोविंद	१९२८	अनंततनय	संस्कृत-गीतगोविंद
शिवप्रताप	१९२८	डु. आ. तिवारी	हिंदी-शिवाबावनी,
अभंग गीतांजलि	१९२८	ऋग्वेदी-वा. मं. दुभाषी	बंगाली-गीतांजलि
उ. ख. रुनाया	१९२९	भा. त्रि. पटवर्धन	पर्शियन-रुनाया
महाराष्ट्र गीतांजलि	१९३१	दे. ल. महाजन	बंगाली-गीतांजलि
शिवराजभूषण	१९३१	डु. आ. तिवारी	हिंदी शिवराजभूषण
द्राक्षकन्या	१९३१	भा. त्रि. पटवर्धन	इंग्रजी-फिट्झेरल्ड रुनाया
निर्जनग्राम	१९३३	ग. रा. हवालदार	इंग्रजी-गोल्डसिथ्चें डेशटेंड् व्हिलेज
जीवनाधार	१९३४	गो. न. नातू (मनमोहन)	इंग्रजी-टेनिसन्चें इनॉक ऑर्डिन्
सुश्लोक गोविंद	१९३४	डॉ. रा. चि. श्रीखंडे	संस्कृत-गीतगोविंद
महाराष्ट्र मेघदूत	१९३८	शां. आ. सबनीस	संस्कृत-मेघदूत
सौंदर्यलहरी	१९३९	रा. मा. भांबुरकर	संस्कृत-सौंदर्यलहरी
रवींद्रनाथांचा शिशु	१९४३	म. का. कारखानीस	बंगाली-शिशु
मेघदूत (समश्लोकी)	१९४४	चि. द्वा. देशमुख	संस्कृत-मेघदूत
विसर्जन (मुक्तछंद)	१९४४	अ. सी. केळूसकर	बंगाली-विसर्जन

(७५)

मेघदूत (समश्लोकी)	१९५०	ग. रा. हवालदार	संस्कृत-मेघदूत
मेघदूत	१९५२	वि. वा. शिरवाडकर	संस्कृत-मेघदूत
स्मशानविलाप	१९५४	ग. रा. हवालदार	इंग्रजी-प्रे एलेजी

गिरीश यांची पुस्तके

काव्य

१ अभागी कमल	वैधव्यजीवना वरील खंड काव्य
२ कला	कलाजीवना वरील खंड काव्य
३ आंवराई	शेतकी जीवनावरील खंड काव्य
४ कांचनगंगा	१९१३ ते १९३०—स्फुट कविता
५ फलभार	१९३० ते १९३४—स्फुट कविता
६ मानसमेघ	१९३४ ते १९४३—स्फुट कविता
७ चंद्रलेखा	१९४२ ते १९५१—स्फुट कविता
८ अनिकेत	टेनिसनच्या इनाॅक ऑर्डनचे भाषांतर

गद्य

९ काव्यकला	टीकात्मक लेखसंग्रह
१० मराठी नाट्यछटा	नाट्यछटेवरील विवेचनात्मक प्रबंध

आगामी

११ कांचनमेघ	कांचनगंगा, फलभार व मानसमेघ यांमधील निवडक स्फुट कविता

मिळण्याचे पत्ते

१. व्हीनिस बुक स्टॉल

अप्पा बळवंत चौक, बुधवार, पुणे २

२. प्रा. शंकर केशव कानेटकर

‘कांचन’ विश्रामबाग

पो. विलिंग्डन कॉलेज (सांगली)

जि. दक्षिण सातारा

रविकिरणमंडळाची पुस्तके

१ किरण-गद्यपद्य, मंडळ	२३ स्वप्नरंजन-मा. जूलियन्
२ काव्यविचार-गद्य, मंडळ	२४ यशोगंध-यशवंत
३ उषा-पद्य, मंडळ	२५ काव्यकला-टीकालेख-
प्रा. शं. के. कानेटकर
४ मधुमाधव-घाटे-मा. जूलियन्	२६ मराठी नाट्यछटा-प्रबंध-
प्रा. शं. के. कानेटकर
५ शलाका-गद्यपद्य, मंडळ	२७ तुटलेले दुवे-मा. जूलियन्
६ विरहतरंग-माधव जूलियन्	२८ भाषाशुद्धिविवेक-
डॉ. मा. त्रि. पटवर्धन
७ कला-गिरीश	२९ कांही म्हातारे-श्री. विठ्ठलराव
८ नाट्यरूप महाराष्ट्र-
श्री. विठ्ठलराव घाटे	३० श्रीमनोरमा- [घाटे
श्रीधर-मनोरमा रानडे
९ छन्दोरचना-वृत्तशास्त्र-
डॉ. मा. त्रि. पटवर्धन	३१ नकुलालंकार-मा. जूलियन्
१० प्रभा-पद्य, मंडळ	३२ मधुलहरी-मा. जूलियन्
११ सुधारक-माधव जूलियन्	३३ यशोनिधि-यशवंत
१२ आंबराई-गिरीश	३४ मानसमेघ-गिरीश
१३ यशोधन-यशवंत	३५ यशोगिरी-यशवंत
१४ उमर खय्यामच्या रुबाया-
डॉ. मा. त्रि. पटवर्धन	३६ कांतणीचें घर-लघुनिबंध-
श्री. य. दि. पेंढारकर
१५ भावमंधन-यशवंत	३७ ओजस्विनी-यशवंत
१६ कांचनगंगा-गिरीश	३८ चंद्रलेखा-गिरीश
१७ द्राक्षकन्या-मा. जूलियन्	३९ पाणपोई-यशवंत
१८ बंदीशाळा-यशवंत	४० स्वप्नलहरी-मा. जूलियन्-
संपादक : गिरीश
१९ गजलांजलि-मा. जूलियन्	४१ अनिकेत-गिरीश
२० जयमंगला-यशवंत	
२१ फलभार-गिरीश	
२२ अभागी कमल-गिरीश	

र व ि क ि र ण म ण्ड ल, 'सु ष मा', पु णे ४

REFBK-0008354

मूल्य सव्वा दो न रूप ये

आगामी प्रकाशनें

- १ ब्राह्मण कन्या
- डॉ. श्री. व्यं. केतकर
- २ नाट्यकला प्रवेश
- प्रा. अ. म. जोशी
- ३ डॉ. केतकर यांच्या कादंबऱ्या
- डॉ. द. न. गोखले

व्ही न स प्र का श न

४१० शनवार पेठ : पुणे २